

Ж 14595

2004. 2.

97X

2'2004

Р. 28

ISSN 1029-7200

# БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

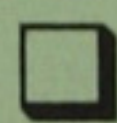
---

VIBLIOTECHNY VISNYK

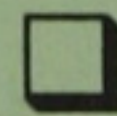
---

## У НОМЕРІ

Створення Державного реєстру  
книжкових пам'яток України  
як складової частини  
Державного реєстру  
національного культурного надбання



Електронні ресурси як об'єкт каталогізації:  
історія питання, термінологія,  
форматне забезпечення



Історія бібліотек  
та історичних бібліотечних зібрань України  
на сторінках  
журналу «Бібліотечний вісник» (1993–2003)

## Шановні колеги!

Запрошуємо Вас взяти участь у роботі міжнародної наукової конференції

### «БІБЛІОТЕКИ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ЦЕНТРИ В СИСТЕМІ НАУКОВОГО СУПРОВОДУ СУСПІЛЬНИХ РЕФОРМ», яка відбудеться в Києві 12–14 жовтня 2004 р.

Організатори конференції:

- ❖ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- ❖ Асоціація бібліотек України;
- ❖ Рада директорів наукових бібліотек і інформаційних центрів академій наук – членів Міжнародної асоціації академій наук.

На пленарному та секційних засіданнях, семінарах і круглих столах передбачається обговорити такі проблеми:

- Бібліотеки та інформаційні центри в реалізації національної інформаційної політики.
- Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек: напрями, структури, продукти.
- Інтеграція національних інформаційних ресурсів бібліотек та інформаційних центрів.
- Бібліотечні технології інформаційного сервісу.
- Науково-інформаційне забезпечення інноваційної діяльності.
- Історико-культурна спадщина у формуванні стратегії суспільних перетворень.
- Інтернет-технології в інформаційному супроводі процесу суспільних реформ.
- Проблеми наукового забезпечення інноваційного розвитку бібліотек.
- Правове забезпечення науково-інформаційної діяльності.
- Міжнародний досвід бібліотечно-інформаційної діяльності.

Під час конференції відбудуться:

- Засідання Ради директорів наукових бібліотек і інформаційних центрів академій наук – членів Міжнародної асоціації академій наук
- Конференція Асоціації бібліотек України
- Виставки продукції провідних видавництв та книготорговельних організацій, видань НБУВ та бібліотек – членів Асоціації бібліотек України, демонстрація інформаційних ресурсів.

Заїзд та реєстрація учасників з інших міст і країн – 11 жовтня 2004 р.

Початок роботи конференції – 12 жовтня 2004 р. о 10 год. у конференц-залі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Заявку на участь у конференції, доповіді та повідомлення (з анотацією) обсягом не менше 10–12 сторінок стандартного машинописного тексту через 1,5 інтервали (необхідно додати комп'ютерний файл у форматі RTF, гарнітура Times New Roman, кегль 14 пунктів) з короткими відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; науковий ступінь, звання; посада, місце роботи, телефон, факс, E-mail) надсилати до організаційного комітету до 1 серпня 2004 р. за адресою:

Україна, 03039, м. Київ-39, просп. 40-річчя Жовтня, 3, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;  
факс: (38044) 264-91-17; E-mail: confer@csl.freenet.kiev.ua

Матеріали, схвалені редколегією випуску, будуть опубліковані в збірнику «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського».

Робочі мови конференції: українська, російська, англійська.

Координатори:

Солоіденко Галина Іванівна (вчений секретар координаційної групи)	(38044) 264-35-92
Смаглова Наталія Іванівна	(38044) 264-35-92
Кулаковська Тетяна Леонтіївна	(38044) 264-91-17
Баркова Ольга Валентинівна	(38044) 264-95-01
Арсенко Тетяна Іванівна	(38044) 267-48-47

Оргкомітет

**Засновники**Національна академія наук України  
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського**Головний редактор**академік НАН України **О. ОНИЩЕНКО****Редакційна колегія**

*Г. Боряк*, д-р іст. наук; *А. Бровкін*, канд. іст. наук;  
*С. Гриша*, д-р техн. наук; *О. Додонов*, д-р техн. наук;  
*Л. Дубровіна*, д-р іст. наук; *С. Зубков*, д-р філол. наук;  
*О. Корінний*, д-р техн. наук; *Л. Костенко*, канд. техн. наук;  
*Л. Крушельницька*, д-р іст. наук; *О. Литвиненко*, д-р  
техн. наук; *Н. Маслакова* (відп. секретар); *М. Наєнко*,  
д-р філол. наук; *А. Непокупний*, чл.-кор. НАН України,  
д-р філол. наук; *В. Німчук*, чл.-кор. НАН України, д-р  
філол. наук; *В. Омельчук*, д-р іст. наук; *Т. Павлуша*, канд.

пед. наук; *М. Пещак*, д-р філол. наук; *В. Попроцька*,  
канд. пед. наук (заст. головного редактора); *П. Тронько*,  
акад. НАН України, д-р іст. наук; *А. Чекмарьов*, канд. екон.  
наук; *В. Широков*, д-р техн. наук; *Ліліана Біглоу* (директор  
Британської Ради в Україні); *Мілена Клімова* (Народна  
бібліотека, Прага, Чехія); *Ханнелоре Гоншіор* (Державна  
бібліотека, Мюнхен, Німеччина); *Ханна Ласкажевська*  
(Бібліотека Народова, Варшава, Польща)

**Зміст****ДО СТВОРЕННЯ  
ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ  
НАЦІОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ**

*Ковальчук Г.* Створення Державного реєстру книжкових  
пам'яток України як складової частини Державного  
реєстру національного культурного надбання 2

**ДОКУМЕНТНІ КОМУНІКАЦІЇ  
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ**

*Антоненко І., Баркова О.* Електронні ресурси як об'єкт  
каталогізації: історія питання, термінологія, формат-  
не забезпечення 11

*Воскобойнікова-Гузєва О.* Сучасні засоби професійних  
інформаційних комунікацій 22

**КНИЖКОВА ТА РУКОПИСНА СПАДЩИНА**

*Міщук Г.* Рукописні документи історика та археолога  
В. Г. Ляскоронського (1859–1928) з фондів Націо-  
нальної бібліотеки України імені В. І. Вернадського  
як джерело з історії нумізматики 27

*Віслобоков К.* Литовський статут та «Права, за якими  
судиться малоросійський народ» (джерелознавчий  
аспект) 32

**ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ**

*Маслакова Н.* Історія бібліотек та історичних бібліотеч-  
них зібрань України на сторінках журналу «Бібліотеч-  
ний вісник» (1993–2003) 36

**ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ**

*Омельченко М.* Міжнародна наукова конференція «Кон-  
сервація пам'яток культури у єдності та багато-  
манітті» 49

*Кулаковська Т.* Зміцнюємо міжбібліотечні зв'язки: на-  
рада представників Ради директорів наукових бібліо-  
тек і інформаційних центрів академій наук – членів  
МААН і Асоціації бібліотек України 51

# ДО СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ НАЦІОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ

Галина КОВАЛЬЧУК

## Створення Державного реєстру книжкових пам'яток України як складової частини Державного реєстру національного культурного надбання

У статті розглядаються найактуальніші проблеми створення Державного реєстру національного культурного надбання, вирішення яких сприятиме обліку та кращому збереженню усіх наявних книжкових пам'яток, що знаходяться у книгозбірнях, архівах та музеях України. Пропонуються шляхи вирішення цієї проблеми у рамках Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки.

**П**оложення про Державний реєстр національного культурного надбання, де серед документальних пам'яток названі старовинні рукописи, рідкісні друковані видання, було прийняте Кабінетом Міністрів ще 1992 р. Відповідно до наказу Міністерства культури і мистецтв України № 373 від 30 грудня 1993 р. необхідно було організувати підготовку Державного реєстру рідкісних та цінних видань, але робота ця проводилася досить кволо.

Питання – чи створювати Державний реєстр книжкових пам'яток (рукописних книг, стародруків, рідкісних та цінних видань), чи не створювати з огляду на відсутність методичних розробок з даної проблеми, і відповідного кадрового, фінансового та програмного забезпечення, належної координації діяльності стосовно уніфікації описів, їх перевірки та відповідальності за якість, зведення інформації в колосальних обсягах – на сьогодні вже не постає. Усвідомлюючи необхідність збереження духовної пам'яті людства, що зосереджена переважно в бібліотеках, музеях і архівах, Кабінет Міністрів України видав 15 вересня 1999 р. постанову за № 1716 «Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки»<sup>1</sup>, де одним з основних завдань визначено створення Державного реєстру «Книжкові пам'ятки України».

Державним замовником робіт з виконання завдань Програми визначено Міністерство культури і мистецтв, а Міністерству фінансів, Міністерству економіки доручено передбачити кошти на фінан-

сування Програми в межах загального обсягу бюджетних ресурсів.

Сама Програма розроблена відповідно до рекомендацій Генеральної конференції ЮНЕСКО у зв'язку з початком здійснення міжнародної Програми «Пам'ять світу», яка спрямована на спільну реалізацію проектів збереження бібліотечних та архівних фондів у різних країнах світу. Проте для виконання в Україні цих надзвичайної ваги програм необхідне створення відповідної нормативно-правової бази, зокрема підзаконного акта до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» – стосовно книжкових пам'яток; потрібна база даних про фонди рукописних книг, стародруків, рідкісних та цінних видань у бібліотеках України. Ми є настільки багатою державою, що й досі не знаємо, скільки, де і які саме книжкові пам'ятки зберігаємо в наших бібліотеках, архівах, музеях.

Серед завдань Програми – державний облік документів, які є національним культурним надбанням. Тут передбачено: 1) присвоєння рідкісним і цінним виданням статусу документальної пам'ятки національного культурного надбання; 2) забезпечення державної реєстрації рідкісних і цінних документів; 3) створення Державного реєстру книжкових пам'яток України. На жаль, методично ці напрями діяльності достатньо не розроблені, питання юридичного оформлення книжкових пам'яток залишається не вирішеним.

Згідно з Державною програмою збереження бібліотечних та архівних фондів усі установи-фондоутримувачі книжкових пам'яток зобов'язані проводити необхідну роботу з даними фондами. Вирішення грандіозних завдань створення єдиного Державного реєстру книжкових пам'яток не під силу, безумовно, одній бібліотеці, навіть національній. У цій роботі повинні брати участь не тільки великі

<sup>1</sup> Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки // Бібл. вісн. – 1999. – № 6. – С. 5–10.

Ковальчук Галина Іванівна, канд. іст. наук, зав. відділу НБУВ.

бібліотеки, але й усі установи, у фондах яких є цінні книжки означених категорій. Проте брак належної технічної бази, потрібних матеріальних ресурсів і кваліфікованих кадрів унеможливує розв'язання на належному рівні проблем збереження та загальнодержавного обліку книжкових пам'яток самими фондоутримувачами. Для єдиного підходу до даного виду культурного спадку, координації діяльності потрібно створити міжвідомчу експертну раду. Необхідну нормативну документацію з питань формування, збереження, обліку й використання книжкових пам'яток цілком може затверджувати Міністерство культури і мистецтв України за погодженням з іншими зацікавленими міністерствами та відомствами.

Отже, виявлення, збереження, взяття під державну охорону книжкових пам'яток повинно забезпечуватись не лише на рівні бібліотек, а й на рівні уряду та обласних органів управління. Державний контроль відносно книжкових пам'яток, пріоритетність роботи з ними, створення матеріально-технічної бази для забезпечення їх охорони та інші відповідні питання має здійснювати знов-таки Міністерство культури і мистецтв, а для бібліотек іншого підпорядкування – їх безпосередні керівники. У кожній галузі існують великі бібліотеки, які, на нашу думку, повинні організовувати роботу з фондами книжкових пам'яток у відповідних галузевих бібліотеках на основі єдиної політики діяльності з цією специфічною категорією видань. Так, на виконання державної програми збереження бібліотечних та архівних фондів Українська академія аграрних наук підготувала й затвердила блок відповідних документів (червень 2001 р.), серед яких: анкета щодо вивчення видового та кількісного складу рідкісних друкованих видань у структурі фондів бібліотек УААН; Інструкція про проведення перевірки фондів; Інструкція про виявлення, облік та збереження особливо цінних документів ЦНСГБ УААН.

Підготовці зведеної в межах країни інформації повинна передувати серйозна наукова робота з формування зібрань, насамперед тих, що використовуватимуться як базові. Об'єктом опису можуть бути як окремі документи, так і їх групи та комплекси (зібрання, колекції, особові архіви та приватні бібліотеки)<sup>2</sup>. І зібрання, і колекція є результатом цілеспрямованого збирання літератури за пев-

ними комплексними (для зібрання) або за однорідними (для колекції) ознаками.

Один з можливих шляхів, що пропонується – розпочати з колективного опису: реєстрація колекцій або окремих фондів цінних видань бібліотек країни. Майже всі великі бібліотеки розкрили склад своїх зібрань у путівниках, каталогах, оглядах фондів. Певною мірою ця робота проведена й зафіксована у виданні «Бібліотечна Україна»<sup>3</sup>, де міститься інформація про фонди, у т. ч. рідкісні видання та колекції. Інформацію про особові книжкові зібрання в бібліотеках НАНУ можна знайти в довіднику «Бібліотеки Національної академії наук України» (К., 1996). Проте це лише початок великої важливої роботи загальнодержавного значення. Хочемо наголосити, що не кожна колекція є книжковою пам'яткою. Необхідно провести паспортизацію колекцій та реєстрацію на цій основі зібрань – книжкових пам'яток, що дозволить вирішити питання їх опрацювання та введення в науковий і культурний обіг.

Упевнені, що за кілька років, які минули з часу публікації проекту паспорту бібліотечних зібрань та колекцій, котрий наведено в статті Л. Мухи та її ж брошури<sup>4</sup>, спеціалісти мали можливість ознайомитися з ним, і оскільки особливих зауважень не було висловлено, прийняти до користування. Ще один варіант Паспорту-характеристики колекції, особової бібліотеки, книжкового зібрання наведено у третьому випуску серії видань «Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України»<sup>5</sup>. Отже, рубрики паспортів на колекції можуть дещо різнитися, головне – паспорти на колекції книжкових пам'яток мають бути створені в кожній бібліотеці, це охоронна грамота даної частини фонду, необхідний обліковий документ, який засвідчує обсяг, склад, наповненість колекції чи зібрання, їх історію. Проте в загальнодержавному масштабі на сьогодні є актуальним питання про створення системи єдиного загальнодержавного обліку національного культурного надбання, зокрема банку даних про фонди книжкових пам'яток (пофондовий рівень обліку).

<sup>3</sup> Бібліотечна Україна: Довідник. – К., 1996. – 384 с.

<sup>4</sup> Муха Л. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання...; Муха Л. В. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: походження, історія, реконструкція. – К., 1997. – 52 с.

<sup>5</sup> Методичні матеріали з питань організації роботи з колекціями, особовими бібліотеками та книжковими зібраннями в бібліотеках науково-дослідних установ НАН України: Додаток 1 // Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи НАН України: Зб. док. і матер. – К.: НБУВ, 2000. – С. 62–63.

<sup>2</sup> Муха Л. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: паспортизація фондів (для Державного реєстру національного культурного надбання України) // Бібл. вісн. – 1997. – № 3. – С. 3–7.

Тут повинні збиратися кумулятивні довідки про склад, обсяг, розпізнавальні ознаки окремих фондів книжкових пам'яток, подаватися їх інформативне розкриття.

Державний реєстр одиничних книжкових пам'яток формується шляхом відбору об'єктів, що мають особливо видатну історико-культурну цінність. Включенню до Державного реєстру підлягають найдавніші, особливо цінні й унікальні книжкові пам'ятки. Книжкові пам'ятки, що не входять до складу існуючих історичних колекцій чи зібрань, повинні бути виділені з основних фондів у окремі фонди чи підфонди. Склад цих фондів чи колекцій може змінюватись як у бік поповнення, так і науково обґрунтованого відчуження окремих примірників, якщо поглиблене подальше вивчення не підтверджує їх відповідність статусу книжкової пам'ятки. Проте не можна допускати виключення чи списання книжок із фондів книжкових пам'яток з причин, приміром, фізичної зношеності.

Отже, на першому місці – облік книжкових пам'яток. Необхідні передумови виконання програми: 1) спеціалісти, підготовка нових фахівців через систему освіти; 2) технічне забезпечення – допомога держави та різного роду благодійних фондів, оскільки бібліотеки чи музеї не мають на це коштів. При наявності цих складових можливе створення системи єдиного загальнодержавного обліку документальних пам'яток національного культурного надбання, зокрема рукописних книг, рідкісних і цінних видань. Відбір здійснюватимуть фондоутримувачі, а експертизу мають проводити спеціальні експертні ради. Статус пам'ятки світового та національного рівнів після всіх формальностей з представлення та експертизи затверджуватиме Міністерство культури і мистецтв України, а регіонального та місцевого рівнів – відповідні обласні організації. Реєстри рукописних пам'яток повинні бути узгоджені з архівними органами. Міністерство культури і мистецтв має встановити форму й процедуру представлення книжкових пам'яток до Державного реєстру. До відповідного комітету ЮНЕСКО список книжкових пам'яток світового значення має представити Національна комісія України у справах ЮНЕСКО.

До речі, ми повинні усвідомлювати: далеко не все, що бібліотеки пропонуватимуть для включення до Реєстру, дійсно є цінним і рідкісним (саме зведення інформації це і виявить). Звідси випливає переконання, що для якісного, а не формального здійснення цієї величезної роботи державі потрібен спеціальний підрозділ, який займатиметься тільки цим: організацією, координацією, зведенням інфор-

мації. У світі такі аналоги є: національні комітети програми «Пам'ять світу» (як міжвідомчі організації); у Росії – це два спеціальні підрозділи у складі Російської державної бібліотеки (РДБ), які відповідають за проекти «Пам'ять Росії» та «Книжкові пам'ятки». Якщо ж залишити все як зараз, поклавши відповідальність на відділи рідкісних видань, з яких ніхто не знімає інших проблем: комплектування, обслуговування, створення внутрішніх бібліотечних (традиційних карткових, друкованих та електронних) каталогів на власні фонди (де опис відрізняється повнотою), знепилення, облік фондів, перевірку наявності, контроль за мікологічним та фізичним станом, наукову роботу, консультації, виставки та багато іншого – створення Реєстру буде буксувати. Крім того, не секрет, що рідкісні та цінні видання й окремі примірники зберігаються не лише в спеціалізованих підрозділах, а, фактично, в основних фондах, інколи й в резервних. Це величезна, тривала робота з їх виявлення, опису чи переопису, атрибуції дефектних та сфальсифікованих видань для працівників усіх цих підрозділів, а не тільки відділів рідкісних книг. Так, за даними Державної історичної бібліотеки України, в основних фондах міститься до 150 тисяч книжкових пам'яток. Вилучати їх фізично нема куди, отже їх треба виявляти, перевіряти, переописувати при потребі, повертати назад в основні фонди, вводити інформацію в комп'ютер – і це все мають робити 3 співробітники відділу рідкісних видань! У НБУВ за приблизними підрахунками до 1 млн книжкових пам'яток, які також розпорошені по всіх підрозділах.

Основні параметри опису для Реєстру подані в «Інструкції про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання», затвердженій наказом № 708 Міністерства культури і мистецтв України від 20.11.01 і зареєстрованій в Міністерстві юстиції України 12.12.01 за № 227/6218.

Тут визначено також порядок відбору документів і проведення роботи щодо включення їх до Державного реєстру. Головною бібліотекою в організації цієї роботи визначена Національна парламентська бібліотека України, яка здійснює збір даних з інших установ і на корпоративних засадах разом з Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, Харківською державною науковою бібліотекою ім. В. Г. Короленка, Одеською державною науковою бібліотекою ім. М. Горького, Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаника НАН України опрацьовує дані, отримані з регіонів.

Як відомо, існують два способи організації роботи над зведеними каталогами: «конвеєрний», коли зроблені в базовій бібліотеці описи послідовно передаються в інші установи для доопрацювання й доповнень (цими даними можуть користуватися в регіонах, додавати кількість своїх примірників того чи іншого видання та власні описи на ті книжки, яких немає в центральних бібліотеках – укладачах реєстру), і «зірчастий», або «віяловий», за яким кожна установа самостійно описує свої фонди й далі направляє описи до базової бібліотеки. Для якихось колекцій більш підходить спосіб збирання інформації, коли кожна бібліотека-учасниця надсилає свої дані до координатора, для інших – коли одна найбільша бібліотека описує власні фонди і роздає бібліотекам-учасницям, які додають сигли своєї бібліотеки поряд з описом книжки, наявним у їхніх фондах, або додають описи книжок, відсутніх у початковій базі. Вважається, що перший спосіб забезпечує глибше опрацювання матеріалів, другий – ширше коло його учасників<sup>6</sup>. Наприклад, історично склалося так, що інкунабули в наших книгозбірнях збереглися переважно по одному примірнику, таким чином, кожна бібліотека повинна описувати свою збірку і для авторитетного контролю та зведення передавати в одну устанovu. Натомість, примірники видань громадянського друку можуть бути присутні в багатьох бібліотеках. Отже, щоб їх не описувати багато разів, доцільніше базу з їх описами, створену в одній бібліотеці, де вони представлені найширше, передавати для доповнення іншим книгозбірням. Найкращий результат досягається при поєднанні обох способів.

Отже, фондоутримувачі повинні описувати і вводити інформацію про власні фонди за уніфікованими вимогами, про які й треба домовитись, а держава, у даному випадку в особі Міністерства культури і мистецтв України, повинна подбати про етап зведення, перевірки, експертної оцінки і т. ін., тобто про одержання якісного кінцевого продукту. Це не може відбуватися дуже швидко за всіма категоріями пам'яток: навіть якщо б готовими були реєстрові списки, то для того, щоби ввести і відредагувати більше 2 млн бібліографічних записів, потрібен час. Єдиний реальний шлях прискорити роботу – скоординувати найбільшими бібліотеками пріоритетність і розподіл зведення окремих баз.

Не торкаючись питання темпів і часу створення Реєстру, слід наголосити на проблемі уніфікації

описів: при зведенні інформації комп'ютер не зможе розпізнати примірники одного видання, й ті самі книжки будуть обліковані по кілька разів за різними назвами. Крім того, неможливо допустити, щоб документ державного значення був неграмотним.

Таким чином, при описі книжкових пам'яток фондоутримувачі повинні керуватися спільною методикою, що забезпечить пошук у єдиній інформаційній мережі. Лише за такої умови можливі реальна централізація та координація обліку книжкових пам'яток. Опис стародруків повен обов'язково узгоджуватися з Міжнародним стандартним бібліографічним описом стародруків ISBD (A) і підготовленими на його основі «Правилами составления библиографического описания старопечатных изданий» (М., 1989). При цьому повна однаковість опису є, на думку спеціалістів, утопією<sup>7</sup>. Проте варіативність методичних підходів не позбавляє від необхідності точно передавати вихідні дані, тим більше, якщо книга не відображена в зведених каталогах. Повнота опису в тих чи інших бібліотеках може бути різною, проте основні бібліографічні дані, які треба заносити до Реєстру, мають бути однаковими.

Сьогодні спеціалісти єдині в думці про необхідність опрацювання стародруків на рівні опису примірника, поняття «дублет» до стародруків не застосовується. Беззаперечно, повний опис, який включає як формальні ознаки видання, так і індивідуальні особливості примірника, повинен бути абсолютно достовірним, що може бути досягнуто лише у разі складання опису професіоналом. За відсутності вихідних даних, дефектності примірників, що для стародруків є частим явищем, ідентифікувати видання без відповідних каталогів – справа дуже складна, якщо не безнадійна. І навіть коли примірник не дефектний, виникає багато питань, які повинні тлумачитись однозначно. Наприклад, при описі кирилических стародруків у полі автора треба вказати чернечу особу: Димитрій Ростовський, Симеон Полоцький. Такі імена не можна розривати, це не звичайні ім'я та прізвище. Інший приклад: потрібно вказувати друкарню без варіантів. Треба домовитись, і всім вказувати однозначно – Київ: Друкарня Лаври, чи Київ: Друкарня Печерської лаври, чи Київ: Друкарня Києво-Печерської лаври. Отже, для Реєстру треба укласти

<sup>6</sup> Формирование, сохранение и использование единого фонда книжных памятников страны: Метод. рекомендации. – М., 1997. – С. 19.

<sup>7</sup> Соколинский Е. К. Репертуар русской книги периода ручного прессы и комплексная программа ретроконверсии каталогов РНБ // Машиночитаемая каталогизация старопечатной книги. – СПб., 2000. – С. 50.

чіткі спеціальні методичні поради, що виключатимуть варіанти опису.

Виникають труднощі й при визначенні пам'ятки за мовною ознакою (давньоруська, церковнослов'янська із впливом давньоруської, українська тощо): в якому полі це вказувати (чи не вказувати?). Оскільки більшість рукописних книг і вітчизняних стародруків богослужбові, доцільно в полі назви вказувати спочатку уніфіковану назву богослужбового твору, а потім самоназву (одна з пропозицій – через знак рівняння), але головне – всі учасники повинні робити це уніфіковано, однаково.

Але і наявність детально розроблених методик опису стародруків не замінює безпосередніх консультацій фахівців. У цьому ми переконались при проведенні семінару-практикуму з атрибуції та опису стародруків, який проводили у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ 26 травня 1999 р. в рамках міжнародної наукової конференції «Львівському Апостолу – 425»<sup>8</sup>. Увага, з якою слухалися доповіді досвідчених спеціалістів, безліч питань від співробітників відділів рідкісних видань різних бібліотек, музеїв та архівів, як практичних, так і теоретичних, їх скарги на відсутність методичних матеріалів, каталогів і довідників переконали нас, що такі збори фахівців корисні і навіть необхідні для якісного виконання описів колекцій стародруків та координації такої діяльності в плані уніфікації описів, створення згодом зведених електронних і друкованих каталогів. Такою ж активною та зацікавленою була дискусія на проведеному 9 жовтня 2002 р. у рамках міжнародної наукової конференції «Професійний імідж бібліотекаря інформаційного суспільства» семінарі «Проблеми створення Державного реєстру національного культурного надбання»<sup>9</sup>.

Зокрема, доречними були пропозиції професора І. Я. Лосієвського обговорювати всі регламентуючі документи щодо Державного реєстру на міжвідомчому рівні, серед фахівців, які створюватимуть Реєстр, оскільки існують різні підходи до цієї роботи. Нереально укласти Реєстр зразу за всіма критеріями відбору. Власне, основним здобутком даного семінару ми і вважаємо досягнуту домовленість про розподіл роботи і визначення головних бібліотек з методичного забезпечення та подальшого авторитетного контролю і зведення

окремих розділів Реєстру. Так, за НБУВ попередньо закріплюються методичне забезпечення, консультативне керівництво та зведення частини Реєстру «Рукописні книги» та «Кириличні стародруки»; «Інкунабули» – за Науковою бібліотекою Львівського національного університету ім. І. Франка; «Палеотипи» – за науковою бібліотекою Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова; книжки громадянського друку – за Національною парламентською бібліотекою України; рідкісні та цінні видання XIX–XX ст. – за Державною історичною бібліотекою. Не визначеним залишилося питання координаторів баз даних «Іноземні стародруки», «Періодика» та деякі інші. Проте в цьому розподілі зовсім не враховані можливості, професійний досвід співробітників Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Короленка, Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького, Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Тараса Шевченка та Харківського національного університету ім. В. Каразіна та деяких інших великих бібліотек.

Отже, з метою найраціональнішого та якісного виконання роботи необхідно підготувати й роздати всім установам–учасникам роботи методичні рекомендації та посібники, де буде сформульовано методологічні підходи та чіткі критерії відбору для кожного розділу Реєстру або типів документів – наприклад, інкунабул, кириличних друків, періодики та ін. Наприклад, в основу правил передачі тексту (назв) кириличних видань відділ стародруків та рідкісних видань НБУВ пропонує покласти принцип заміни літер церковнослов'янської абетки з усіма її модифікаціями, які можуть бути в українських, білоруських та російських стародруках, засобами сучасної графіки української та російської мов. Цей принцип не передбачає відтворення оригінальної вимови тексту і враховує можливе фонетичне звучання лише настільки, наскільки це дає змогу зробити обраний ступінь уніфікації. Наприклад, для адекватного опису кириличних книжок, як підкреслено вище, треба розробити правила передачі кириличного тексту засобами сучасної українсько-російської графіки, адже, наприклад, літера «ять» в східнослов'янських мовах передає різні звуки: в українській – «і» (в деяких регіонах – «и»); у білоруській та російській – «е». Отже, можливими є два шляхи: або в полі назви зберігати написання оригіналу, і тоді програма повинна мати відповідні настройки, однакові можливості для всіх

<sup>8</sup> Солонська Н., Ковальчук Г., Баркова О. Міжнародна наукова конференція «Львівському Апостолу – 425» // Бібл. вісн. – 1999. – № 4. – С. 44–51.

<sup>9</sup> Ковальчук Г. Проблеми створення Державного реєстру книжкових пам'яток України // Бібл. вісн. – 2002. – № 6. – С. 39–43.



учасників користуватися декількома архаїчними літерами або хоча б однією – «ять», або домовитися і замінити в українських пам'ятках цю літеру на «і», а в російських та білоруських – на «е», але не скрізь і не завжди в білоруських пам'ятках ця літера передавала «е», не кажучи вже про сербські літери, звучання яких ми просто не знаємо.

Інкунабули також мають свою специфіку, що відрізняє їх від пізніших видань. Існує методика їх опису, прийнята в світі. Рано чи пізно Україна повинна буде, як і всі країни, передати описи найдавніших та найцінніших книжок, що тут зберігаються, до світових баз даних: програми «Пам'ять світу», банку даних Консорціуму європейських наукових бібліотек, у даному випадку ще й до Всесвітнього каталогу інкунабулів. Адже мова йде про збереження пам'яті людства загалом. Українською мовою методичні рекомендації щодо опису інкунабулів до Всесвітнього каталогу перекладені й доопрацьовані завідувачкою відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних видань наукової бібліотеки Львівського університету Н. П. Швець, яка на професійному рівні готує зведений каталог інкунабулів Львова. Отже, по мірі накопичення всього банку даних інкунабулів, що зберігаються в Україні, готується до друку відповідний зведений каталог інкунабулів із загальною назвою «Державний реєстр книжкових пам'яток України» – як один з етапів Реєстру, це – самостійна база даних. Для якісного виконання цієї роботи потрібне не тільки знання старих мов, але й масив спеціальних видань: каталоги інкунабульних шрифтів, філіграней, бібліографічні покажчики, в яких можна перевірити правильність опису, адже титульних аркушів інкунабули не мали. При довільному, некваліфікованому описі, як ми вже зазначали, машина не зможе адекватно звести дані: ті самі видання будуть описані по-різному. Робота втратить усякий сенс. Для таких давніх видань, як інкунабули, значення має реєстрація і фрагментів таких видань, у тому числі виокремлених з оправ стародруків, так званої макулатури. Це можуть бути унікальні речі, відомі в єдиному примірнику в світі<sup>10</sup>.

Щодо обсягу пам'ятки – вноситься кількість аркушів/сторінок у повному примірнику, тобто у виданні в цілому, або: фрагмент 7 сторінок. Треба узгодити, щоб у примітках чи поряд з обсягом, коли відсутня значна кількість аркушів, але це не фрагмент, подавати: «примірник неповний». Відсутня в

інструкції (а потрібна в Реєстрі обов'язково) позиція про кількість примірників – у бібліотеці, регіоні чи країні, а це ж принципово важливо для обліку книжкових пам'яток.

Окремо слід зупинитися на роботі з рукописами. Насамперед: рукописи, що не є книгами (рукописні документи), потрібно описувати як частину Національного архівного фонду й передавати інформацію до архівів, які зводитимуть частину Державного реєстру національного культурного надбання «Документальні пам'ятки України». Керуватися тут потрібно напрацьованими інструкціями щодо опису архівних документів. Але й поняття «рукописна книга» повністю не вкладається в поняття «книжкова пам'ятка» й навпаки, тобто вони не цілком тотожні. За хронологічною ознакою пам'яткою світового значення вважають усі рукописні книги до кінця XVI ст. включно; цілком припустимо вважати книжковими пам'ятками національного рівня усі рукописні книги XVII ст. Вони можуть бути одночасно пам'ятками писемності, літератури, образотворчого мистецтва. Але окрім хронології рукописні книги можна класифікувати за іншими ознаками, наприклад, книга аристократична (князівська, митрополича, створена найкращими майстрами, розкішна, унікальна в своєму оформленні) або книга службова, дещо примітивна, створена ремісником (без берегів, колонтитулів тощо); актові документи при цьому до уваги не беруться, навіть у формі кодексу, з палітуркою. Книжок XVIII ст. збереглося порівняно більше (на дешевшому папері, простих за оформленням), хоча вони також дуже різні. Тут важливим є розрізнення документальних і ціннісних категорій рукописних книг. Книжковими пам'ятками можуть бути не всі рукописні книги XVIII–XIX ст., і для надання такого статусу потрібна відповідна фахова експертиза.

У плані опису рукописних книг упродовж останніх 10 років серйозні зрушення відбулися в Інституті рукопису НБУВ, де створено власну базу даних «Кодекс», видано друком каталог рукописних книг XV ст., підготовлено описи книг XV–XVI ст.<sup>11</sup> і готується каталог книг XVII ст. Слід пам'ятати, що старі описи рукописних книг, які існують у бібліотеках, для Державного реєстру необхідно обов'язково перевіряти на їх достовірність, адже існуючі на сьогодні допоміжні джерела можуть значно уточнити старі описи. Отже, потрібно провести колосальну дослідницьку роботу щодо виз-

<sup>10</sup> Ковальчук Г. Борис Зданевич і його відкриття Provinciale Romanum // Наук. праці НБУВ. – 2003. – Вип. 10. – С. 67–82.

<sup>11</sup> Гнатенко Л. Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Каталог. – К., 2003. – 193 с.

начення чи уточнення датування рукописної книги, уніфікації її назви чи встановлення самоназви пам'ятки та багато іншого. Ці уточнення, крім наукової достовірності, необхідні також і в плані збереженості, щоб уникнути підмін. Таким чином, потрібно виробити загальні підходи з метою запобігання викривленню інформації у Реєстрі, тобто укласти методичку, на основі якої співробітник будь-якої бібліотеки встановить дату, назву, мову пам'ятки. Таку методичку, за домовленістю, має підготувати Інститут рукопису НБУВ, аби не допустити примітивні, недостовірні описи рукописних книг у загальнодержавному документі. Національний формат опису рукописних книг створено проф. Л. А. Дубровіною та с. н. с. О. М. Гальченко<sup>12</sup>. Для реєстру рукописних книг, так само, як і для наукового опису, важливими є такі елементи, як тип письма, матеріал, на якому створено пам'ятку, можливо, й водяні знаки на папері, записи на берегах та інші ідентифікуючі пам'ятку зовнішні особливості. Стосовно мови – спеціалісти обов'язково підкреслюють необхідність вказівки на певну редакцію: наприклад, церковнослов'янська мова болгарської редакції. Це потрібно для пошукових цілей і для правильної ідентифікації рукописів. Якщо в тій чи іншій бібліотеці існують науково достовірні детальні описи рукописних книг, вносити до Реєстру короткі розпізнавальні дані не становитиме великих труднощів.

Інші бібліотеки, які не мають, скажімо, стародруків чи рукописних книг, можуть у цей же час працювати зі своїми пам'ятками, вони просто швидше завершать власну роботу у підготовці реєстру. Кожна бібліотека – фондоутримувач книжкових пам'яток ХІХ–ХХ ст. повинна подбати про їх належний облік, індивідуальний та сумарний, а також про створення каталогу книжкових пам'яток цього періоду. В такому каталозі специфічну частину опису книжкової пам'ятки складає анотація<sup>13</sup> – детальна книгознавча характеристика видання в цілому і конкретного примірника зокрема: художнє оформлення, ілюстрації, техніка друку, папір (носій), дарчі написи, помітки в тексті, екслібриси, власницькі оправи, відомості про історію примірника, його фізичний стан, а також інвентарний

<sup>12</sup> Дубровіна Л. А., Гальченко О. М. Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. – К., 1992. – 154 с.

<sup>13</sup> Немировский Е. Л. Сводный каталог редких и особенно ценных изданий. К постановке вопроса // Редкие книги и рукописи: Изучение и описание. – Л., 1991. – С. 44–52.

номер та шифр. Так чи інакше, але для таких категорій колекцій попримірниковий опис є обов'язковим, оскільки крім інформаційних має ще й охоронні функції. У сучасних умовах, коли почастишали випадки крадіжок з фондів рідкісних видань, зведені каталоги пам'яток мають велике державне значення. Для книжок ХІХ–ХХ ст. слід йти по шляху вузької спеціалізації, поклавши за основу не хронологічний, а тематичний принцип: зведений каталог нелегальних та заборонених видань; зведений каталог прижиттєвих видань видатних діячів ХІХ ст.; каталог т. зв. шедеврів книжкової справи; каталог книг з автографами видатних діячів тощо. Записи повинні бути однакові за структурою і організовані, як наголошувалося вище, за усталеною методикою. Відповідно, центри координації можуть бути різними, залежно від наявних колекцій та кадрів.

Все вище викладене стосується каталогів книжкових пам'яток. У Державному реєстрі ж фіксуються лише короткі бібліографічні відомості (для першої довідки та для статистики). При потребі можна звернутися до фондоутримувачів за детальнішою інформацією. Кількість елементів, що вноситься в Реєстр, має бути обмежена, опис повинен бути спрощений, на відміну від наукових каталогів бібліотек. Варто підкреслити, що електронний ресурс, який готується, означає, що на будь-якому етапі, скільки не було б введено записів, все це вважається опублікованим. Щороку ця інформація буде доповнюватися і теж вважатися опублікованою. Найважливіше – це усвідомлення необхідності якості описів.

Отже, найперше (а реально – паралельне) завдання – створення сучасних електронних та друкованих каталогів колекцій стародруків та рідкісних видань власної бібліотеки і передача цих або частини цих відомостей до Державного реєстру книжкових пам'яток країни. Це різні форми обліку. Головна умова – електронні каталоги повинні спиратися на MARC-формат і мати розроблену систему кодів для опису стародруків, рукописів та рідкісних видань.

Для створення Державного реєстру книжкових пам'яток Міністерством культури і мистецтв України була обрана програма ІРБІС, яка, за його дорученням, перекладена спеціалістами Кіровоградської обласної бібліотеки на українську мову, роздана основним учасникам роботи, проте питання про її адаптацію під Реєстр лишається відкритим, тому без відповідних доробок створення на її базі Державного реєстру давніх рукописних книг, стародруків, рідкісних та цінних видань ХІХ–ХХ ст.

видається проблематичним. Натомість, як би спростило введення інформації наявність чітких коротких робочих листів згідно з інструкцією. Ніяких обмежень у порівнянні з описом для каталогу технічної бібліотеки не зроблено, все існуюче в ІРБІСі наповнення не знадобиться для Реєстру. Взагалі, дуже приємно, коли про бібліотекарів України складається враження, що вони без підготовки, відповідного навчання самотужки опанують програму, але, думаю, навчальні семінари потрібні – саме для Реєстру. Чи передбачена в державі хоч одна людина, яка відповідає за такі моменти, може проконсультувати учасників проекту з питань ІРБІСу, відповідати за функціонування системи? Чи знайдена можливість оплачувати цій людині її кваліфікацію, роботу і т. ін.? Якщо ні, збої будуть на кожному кроці.

Сьогодні розробники ІРБІСу (ДПНТБ Росії) допрацювали програму в бік попримірникового опису рідкісних видань, а українська версія, створена на основі чи не першого варіанту програми, цього не може. Зокрема, вона не підтримує давній кириличний шрифт, але ж багато пам'яток у наших фондах – кириличні. Технічного ж координатора робіт, який би адаптував програму до потреб Реєстру, в країні досі немає. У виданих Національною парламентською бібліотекою України рекомендаціях «Створення баз даних документів, визначених для включення до Державного реєстру національного культурного надбання, за допомогою системи автоматизації бібліотек ІРБІС» (К., 2002) (далі – Рекомендації) дається відповідне роз'яснення виконання технічних процесів щодо застосування системи ІРБІС і додано таблицю відповідності міток (назв) полів для опису документів згідно з Інструкцією і назвами полів у системі ІРБІС.

Бази даних Реєстру доцільно створювати за певними групами або колекціями, відповідно до Інструкції по відбору: рукописні книги, інкунабули, палеотипи, іноземні стародруки до 1800 р., кириличні стародруки, книжки громадянського друку, рідкісні та цінні видання XIX–XX ст. та ін. У Рекомендаціях передбачено створення 12 баз даних: DB-1 – рукописні книги, код СР; DB-2 – інкунабули, код І; DB-3 – палеотипи, код П; DB-4 – іноземні стародруки, код ІС; DB-5 – видання глаголичного друку, код Гл; DB-6 – видання кириличного друку, код Кир; DB-7 – видання громадянського друку, код Гр; DB-8 – українські видання, код Укр; DB-9 – документи з експертною оцінкою, код ЕОУ, ЕОР, ЕОІ; DB-10 – періодичні видання громадянського друку, код Гр-п; DB-11 – українські періодичні видання, код Укр-п; DB-12 – періодичні видання з

експертною оцінкою, код ЕОУ-п, ЕОР-п, ЕОІ-п. Деякі видання можуть підпадати під кілька вищезазначених баз, але обліковувати їх потрібно лише один раз. Наприклад, в інкунабульний період, власне як і серед палеотипів, існували видання кириличного друку, зокрема Ш. Фіоля, Макарія, Ф. Скорини та ін. До якої бази даних чи, іншими словами, до якої частини Реєстру їх вносити? Д-р іст. наук І. Я. Лосієвський пропонує пріоритетом обрати в даному випадку хронологію видання, тобто друки Фіоля та Макарія віднести до бази інкунабулів, Скорини – палеотипів, а базу даних кирилиці розпочинати з 1551 р., як і відповідну базу іноземних стародруків (DB-4).

Практика внесення описів за прийнятою Інструкцією по відбору виявила на сьогодні певні недоліки, нестачу деяких параметрів для характеристики рукописної книги або видання, зокрема невідповідності Інструкції опису багатотомних пам'яток, збірників кількох авторів, де треба ще вказати укладача, переписувача; вимозі описувати книжки мовою оригіналу – а якщо це східні шрифти, грецький чи ін.? Дійсно, треба передавати їх уніфіковано. Наприклад, грецька назва передається сучасними українськими літерами, як і глаголична. Але потрібно зазначити, як подано назву в оригіналі. Необхідно узгодити, де це вказувати: в примітках чи біля назви, в дужках. А де зазначити, що даний примірник надруковано на пергаменті – це надає йому особливої цінності. Чи правильно всі особливості закидати в одне поле приміток? Взагалі, до приміток варто вносити інформацію, що стосується лише тих полів, які введено в Реєстр. Це можуть бути відомості стосовно неправильно вказаних у книзі місця, часу видання, гіпотетичного авторства, паралельних текстів різними мовами, передруку тощо. До приміток не треба вносити інформацію про пошкодження примірника, ілюстрації, власницькі записи та ін.: наприклад, якщо виявиться, що в бібліотеках України дане видання представлено в 20 (чи більше) примірниках, то до якого з них належить примітка про втрачені аркуші? Адже вони втрачені в одному примірнику, а запис в Реєстрі має бути один на видання, а не на примірник. Подібні питання будуть виникати у процесі роботи, їх неможливо передбачити завчасно. Невирішеними залишаються такі проблеми: відсутність належної копіювальної техніки, продуманої та затвердженої методики виготовлення копій унікальних фондів, вироблення послідовності цієї роботи, урахування співвідношення між обсягами фондів, завданнями з їх наукової обробки та штатами відділів у багатьох бібліотеках.

Про технологію передачі інформації між відомствами треба також домовлятися. Без урахування книжкових перлин колекцій архівів і музеїв Державний реєстр книжкових пам'яток буде неповний. Не кажучи вже про спеціалізовані музеї книги (Київський, Львівський, Острозький), розуміємо, що цінні книги як експонати зберігаються й в інших музеях, які підпорядковані не тільки Міністерству культури і мистецтв України.

Досі не зрозумілий шлях надсилання підготовлених описів. Наприклад, кому повинна надсилати свої дані бібліотека Ужгородського національного університету – ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України (західний регіон України) чи по своїй мережі бібліотек, скажімо, до Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Тараса Шевченка?

Для узгодження цих та інших питань знов-таки потрібні конкретні методичні рекомендації по видах пам'яток на допомогу бібліотекарям–укладачам Реєстру.

Стосовно використання демонстраційної версії і взагалі спеціального сайту щодо Реєстру НБУВ підготувала спектр відповідної інформації, яка містить Програму збереження бібліотечних та архівних фондів, Інструкцію про порядок відбору рукописних книг, стародруків, рідкісних та цінних видань, зразки описів та ін. Сюди ж можна було б

додати демоверсію ІРБІС для Реєстру, поточну інформацію, розпорядження, оголошення. При погодженні між Міністерством культури і мистецтв України та дирекцією НБУВ це може бути оперативно виставлено в Інтернеті, передано на сайт Національної парламентської бібліотеки України, адже ми робимо одну справу. Таким чином бібліотеки-учасниці зможуть звертатися не в Росію, а за українською версією, яку ще треба адаптувати до потреб Реєстру.

Міністерство культури і мистецтв України має вирішити питання щодо розширення штатів відповідних відділів у бібліотеках, які братимуть участь у створенні Реєстру; створити міжвідомчу координаційну раду з проблем створення Державного реєстру книжкових пам'яток; забезпечити постійну участь програміста у зведенні та оформленні інформації.

Все вищевикладене вказує на те, що дану роботу треба активізувати. Державний реєстр книжкових пам'яток потрібний не тільки для статистики та обліку у межах країни, вирішення питань щодо можливості їх вивезення за кордон, але й також для визначення першочергових завдань консервації, реставрації, виготовлення страхових копій тощо. Створення такого багатотомного джерела і, одночасно, документа загальнодержавного значення є справою дуже важливою і необхідною.

---

## XIV читання академіка В. І. Вернадського в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського

12 березня 2004 року Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В. І. Вернадського та Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського провели XIV читання академіка В. І. Вернадського «Володимир Іванович Вернадський – ноосферолог та громадянин». Головував на читаннях заступник генерального директора НБУВ, канд. іст. наук, заслужений діяч культури України А. Г. Бровкін.

У заході зацікавлену участь узяли представники таких установ, як Головна астрономічна обсерваторія НАН України, Національна парламентська бібліотека України, Державна медична бібліотека, Державна наукова педагогічна бібліотека ім. В. Сухомлинського, Державна наукова технічна бібліотека, Інститут ботаніки НАН України, Львівський національний університет іме-

ні І. Франка, Товариство «Коло – ра»; представники засобів масової інформації та ін. (понад 50 осіб).

На академічних читаннях К. М. Ситник – почесний директор Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, голова Комісії НАН України з розробки наукової спадщини академіка В. І. Вернадського, академік НАН України – вперше оприлюднив новий погляд на проблему ноосфери, здійснив глибокий аналіз стану сучасного світу, науки, моралі, духовності. Оригінальна постановка проблеми викликала невідомий інтерес аудиторії, активне обговорення наукової, в кращих академічних традиціях підготовленої відомим дослідником спадщини В. І. Вернадського, доповіді.

*Інформаційна служба  
культурно-просвітницького центру НБУВ*

# ДОКУМЕНТНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Ірина АНТОНЕНКО, Ольга БАРКОВА

## Електронні ресурси як об'єкт каталогізації: історія питання, термінологія, форматне забезпечення

Обґрунтовано необхідність розробки нормативної та методологічної бази каталогізації електронних ресурсів, що пов'язано з підвищенням ролі останніх у системі документних комунікацій суспільства. Досліджено еволюцію терміна «електронні ресурси» та розкрито його суть. Подано типологію електронних ресурсів, викладено особливості їх бібліографічного опису, наведено модель каталогізації електронних ресурсів. Стисло подано історію розвитку форматів MARC і обґрунтовано вибір формату UNIMARC як основи для розробки формату опису електронних ресурсів у вітчизняних традиційних і електронних бібліотеках. Окреслені напрями роботи з розробки методики каталогізації електронних ресурсів.

На сучасному етапі побудови інформаційного суспільства серед тенденцій розвитку бібліотечної галузі виокремлюються ті, які пов'язані з активним використанням електронного середовища та формуванням систем електронних інформаційних ресурсів. Характерною ознакою сьогодення є збільшення виробництва інформації в електронному вигляді. Цьому сприяє розвиток інформаційних технологій, що базуються на засобах комп'ютерної техніки та телекомунікаційного зв'язку.

Значна частина інформації, яка виробляється та існує в електронному вигляді, потрапляє до бібліотек. У потоці надходжень до книгозбірень збільшується відсоток інформаційних продуктів на таких носіях, як компакт-диски. Це бази даних з різноманітною за тематикою та видовим складом інформацією світового репертуару, мультимедійні продукти багатовидового змісту, програмні продукти, з традиційними виданнями надходять програмні та мультимедійні додатки на CD.

Бібліотеки стають виробниками власних електронних інформаційних ресурсів. На базі масивів бібліографічної, реферативної, аналітичної інформації формуються різноманітні бібліотечні інформаційні продукти: електронні каталоги і картотеки, бібліографічні покажчики та реферативні видання, в електронному вигляді створюється наукова і методична література. Здійснюються роботи з оцифрування першоджерел з бібліотечних фондів та формування колекцій електронних документів. У практику бібліотек поряд з видавничою діяльністю входить тиражування на компакт-дисках ок-

ремих інформаційних продуктів та електронних ресурсів. Активізується формування електронних бібліотек, що вимагає певної організації електронної інформації, обліку й технологічного опрацювання електронних документів.

Отже, вагомою складовою документно-інформаційного ресурсу сучасної бібліотеки стають *електронні інформаційні ресурси*, відомості про які мають бути включені до бібліотечних інформаційно-пошукових систем.

За умов активного використання Інтернету як єдиного комунікаційного середовища, інформаційні матеріали в цифрових форматах набувають підвищеного попиту з боку користувачів. Це потребує якісного вдосконалення системи бібліотечно-інформаційного обслуговування, яка базуватиметься саме на електронних інформаційних ресурсах бібліотеки.

Набуває нового рівня кооперації та інтеграції міжбібліотечна взаємодія та зв'язок бібліотек з іншими суб'єктами інформаційної сфери. Метою інформаційної співпраці є створення корпоративних бібліотечних систем, організація корпоративної каталогізації першоджерел та систем розподілених ресурсів з онлайн-доступом, зокрема електронних бібліотек.

Отже, інформаційна діяльність бібліотек активно переміщується в нове інформаційно-комунікаційне середовище. За цих обставин електронні ресурси стають об'єктами бібліотечних технологій, а також продуктами бібліотечної інформаційної діяльності. Тому виникає необхідність адаптації до вимог електронного середовища та методично-нормативної бази для бібліотечних технологічних процесів, зокрема розробки правил каталогізації електронних ресурсів. Ці питання потребують вирішен-

Антоненко Ірина Петрівна, канд. іст. наук, завідувачка відділу каталогізації НБУВ,

Баркова Ольга Валентинівна, н. с. НБУВ.

ня низки таких наукових завдань, як термінологічне визначення електронних ресурсів як відносно нового виду об'єктів каталогізації, розробка їх типології, методики складання бібліографічного опису, а також розробка бібліографічних форматів для забезпечення сумісності вітчизняних інформаційних ресурсів на рівні бібліографічних даних.

У роботі представлені результати дослідження з означеного кола питань, яке здійснювалось у ході розробки Національного формату представлення бібліографічних даних (УКРМАРК) і є першим етапом розробки науково-методичного посібника з використання УКРМАРК для електронних ресурсів. Джерельною базою дослідження є нормативні документи в галузі інформаційної та бібліотечної справи та наукові публікації фахівців з документознавчої та інформаційної галузей.

### Термінологія

Еволюція термінології щодо електронних інформаційних ресурсів (від «комп'ютерного файлу» до «електронного ресурсу») та самої суті цих понять пов'язана з історією розвитку інформаційних технологій, бібліографічних форматів і розробкою нормативних та регламентуючих документів (стандартів, законодавчих актів тощо).

Щоб зрозуміти еволюцію застосування термінів, які визначають об'єкт каталогізації, слід звернутися до історії розвитку міжнародного стандарту бібліографічного опису ISBD(ER) [31], яка розпочалася з публікації 1977 р. першого видання ISBD (NBM) – ІСБД для не книжкових матеріалів. Однак, під час загального перегляду ряду ISBD у 1981 р. було вирішено розробити спеціальний стандарт для комп'ютерних файлів ISBD(CF). Об'єктом першої редакції стандарту були бази даних та програмні продукти. Вона була опублікована у 1990 р. Той факт, що електронні ресурси є продуктом технічного прогресу та технологій, які динамічно розвиваються та генерують зміни у дуже швидкому темпі, спричинив необхідність адаптації ISBD(CF) до вимог сучасних інформаційних технологій. Серед останніх досягнень у цій сфері слід відзначити такі, як появу інтерактивного мультимедіа, розвиток оптичної технології, доступ до віддалених електронних ресурсів через Інтернет, архівування електронних ресурсів. Постійна комісія Каталогізаційної секції IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions) у 1994 р. спільно з Секцією інформаційних технологій (Section on Information Technology) прийняла рішення про створення робочої групи з перегляду стандарту. У 1995 р. проект другого видання стандарту було розповсю-

джено для рецензування серед читачів, бібліотечних асоціацій та національних бібліотек, яке визначило термін «електронні ресурси» таким, що більше відповідає сучасним умовам, ніж термін, який використовувався раніше – «комп'ютерний файл».

У передмові до ISBD(ER), який було опубліковано в 1997 р., електронні ресурси визначаються як такі, що складаються з матеріалів, для використання яких необхідне застосування комп'ютера, у тому числі пристроїв для зчитування (наприклад, CD-ROM), та периферійних пристроїв; можуть використовуватися як в інтерактивному, так і локальному доступі та включають два типи ресурсів: дані (інформація у вигляді цифр, літер, графіки, образів і звуків або їх комбінації) та програми (команди або підпрограми – routines) для виконання певних завдань, включаючи обробку даних); до того ж вони можуть бути комбінованими, тобто включати електронні дані та програми (наприклад, онлайн-сервіси, інтерактивні мультимедіа). Слід підкреслити, що до цього визначення не включаються електронні ресурси, для використання яких не потрібен комп'ютер, наприклад, компакт-диски з аудіо- та відеоінформацією.

Щодо бібліографічного формату UNIMARC, то поля для опису комп'ютерних файлів знайшли своє відображення у 2-му виданні, опублікованому у 1994 р., та мали тимчасовий характер. Ці поля було погоджено з ISBD(CF). Чергова версія 2-го видання UNIMARC, яку було опубліковано в березні 1998 р., містить повторне визначення тимчасових полів, що забезпечує узгодженість зі стандартом ISBD(ER) 1997 р. видання в термінології і описі полів для електронних ресурсів. Таким чином, визначення терміна «електронні ресурси», подане у шостому керівництві з використання UNIMARC для створення бібліографічних записів на електронні ресурси, цілком збігається з визначенням, яке міститься у ISBD(ER). Аналогічним є визначення електронних ресурсів в методичних рекомендаціях «Бібліографічний опис електронних ресурсів», підготовлених у 1998 р. Російською державною бібліотекою (РДБ) (остання редакція 2001 р. [8]).

Наступним кроком у досягненні узгодженості терміна «електронні ресурси» стала робота з перегляду AACR2 (Anglo-American Cataloging Rules), що було одним з завдань, визначених у 1999 р. Об'єднаним Керівним Комітетом з перегляду AACR (Joint Steering Committee for the Revision of AACR) у рамках робіт з гармонізації AACR2 та ISBD(ER). Ця робота була виконана Спеціальною групою Каталогізаційного комітету Американської Бібліотеч-

ної Асоціації (American Library Association's Cataloging Committee: Description & Access). У результаті було суттєво переглянуто 9 главу, назву якої «Комп'ютерні файли» було змінено на «Електронні ресурси». Правила каталогізації стали прийнятнішими до опису сучасних електронних ресурсів, зокрема, Інтернет-ресурсів. До того ж було внесено декілька змін до глосарію AACR2.

Таким чином, на сьогодні у нормативній документації щодо бібліографічного опису вживається термін «електронний ресурс», у спеціальній літературі – ще «електронний документ», «електронне видання» або «електронна публікація». Отже, розглянемо їх визначення.

Електронна форма представлення інформації – це спосіб фіксації інформації, який дозволяє її збереження, обробку, розповсюдження та представлення користувачеві за допомогою засобів обчислювальної техніки [2]. Усі застосування визначення «електронні» («e-») можна узагальнити за такими ознаками, як подання інформації в цифровому вигляді (текст, звук, зображення статичне або те, що рухається у цифрових форматах), необхідність програмних та апаратних засобів для її сприйняття людиною (тобто комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення), необхідність телекомунікаційних засобів для отримання або розповсюдження інформації [29; 34].

Під «документом» згідно з ДСТУ 273–94 «Діловодство і архівна справа. Терміни та визначення» розуміється засіб закріплення різними способами на спеціальному матеріалі інформації про факти, події, явища об'єктивної реальності та розумової діяльності людини [15]. Стандарт «Архітектура службових документів (ODA) та обмінний формат» визначає «документ (document) як структуровану одиницю, призначену для сприйняття людиною інформації, яка може бути одиницею обміну між користувачами і/або системами» [17]. Закон України «Про інформацію» у статті 27 трактує документ як «передбачену законом матеріальну форму одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носії» [26].

Електронні документи фіксуються на відносно нових фізичних носіях. Основними засобами збереження та розповсюдження інформації у цифровій формі сьогодні є: по-перше, найпопулярніші в останні роки компакт-диски – цифрові аудіодиски (CD-A), диски для зчитування (CD-ROM), запису (CD-R), перезапису (CD-RW) та магнітооптичні, багатофункціональні цифрові диски (DVD) тощо [23]; по-

друге, засоби віддаленого доступу, такі як комп'ютерні мережі з відповідним програмно-технічним обладнанням для збереження електронної інформації та засобами візуального відображення (браузери, редактори, спеціалізовані програми для перегляду та друкування) (у міжнародних стандартах, наприклад UNIMARC, визначаються як інтерактивні системи або системи оперативного доступу [33]).

ГОСТ 7.83–2001 визначає *електронний документ* як документ на машиночитаному носії, для використання якого необхідні засоби обчислювальної техніки [14]. Поряд з цим Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» надає таке визначення: «електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа...». Далі уточнюється: «Електронний документ може бути створений, переданий, збережений, перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення інформації, яку він містить, електронними засобами (комп'ютерне обладнання і програмне забезпечення) або на папері (у спосіб переведення її у друковану форму за допомогою комп'ютерного обладнання) у формі, придатній для приймання його змісту людиною» [25]. Отже, у процесі каталогізування електронний документ розглядається у комплексі з носієм, на якому він зафіксований, або системою доступу.

Традиційним об'єктом обробки та збереження у бібліотеках є *видання*. Друковане видання – це документ, який пройшов редакційно-видавничу обробку і містить інформацію, призначену для поширення, самостійно оформлений відповідно до вимог стандартів та інших нормативних документів і має вихідні відомості [11]. Електронне видання є електронним записом інформації (твору) на певному фізичному носії, розраховане на використання за допомогою засобів обчислювальної техніки.

Перше офіційне визначення електронного видання було подано в міжнародному стандарті ISO 9707:1991 «Information and documentation – Statistics on the production and distribution of books, newspapers, periodicals and electronic publications», де електронне видання (electronic publication) розуміється як документ, який публікується у машиночитаній формі та доступний для публіки, включає файли даних та програмне забезпечення (прикладні програми); може бути записаним на папері, магнітному, оптичному та інших медіа, призначених для обробки комп'ютером або периферійними пристроями [32].

Дослідниками у галузі інформаційної діяльності електронне видання трактується як самостійний (тобто може використовуватися незалежно від його виробника, зокрема, й через телекомунікаційні мережі), закінчений (тобто не змінюваний з плином часу та на всіх копіях) продукт, який містить інформацію, представлену в електронній формі, і призначений для довготривалого зберігання, всі копії якого відповідають оригіналу [2].

Відповідно до ГОСТу 7.83–2001 *електронне видання* – це електронний документ (група електронних документів), які пройшли редакційно-видавниче опрацювання, призначені для розповсюдження у незмінному вигляді, які мають вихідні відомості [14]. Це визначення вміщує такі типи електронних видань: текстове (символьне), зображувальне, звукове, програмний продукт та мультимедіа або їх комбінації, тобто відповідає визначенням електронних ресурсів, наданим в ISBD(ER), UNIMARC, AACR2.

Електронний документ може бути виданням або частиною видання (наприклад, стаття з періодичного видання), Інтернет-публікацією (тобто призначеним для мережевого або комбінованого розповсюдження). У загальному випадку під «публікацією» слід розуміти опублікований твір. Згідно з Законом України «Про авторське право і суміжні права» під опублікуванням розуміється «випуск твору в обіг» для задоволення «розумних потреб публіки», також надання доступу до твору через електронні системи інформації [24]. За нормативними документами, матеріали, що містяться в електронних ресурсах, включаючи віддалені електронні ресурси, вважаються опублікованими, навіть при відсутності повних вихідних даних [11; 13; 14; 31].

Редакційно-видавнича обробка та наявність вихідних даних – це відмінна ознака електронного видання, яка відрізняє цю категорію електронних ресурсів від будь-яких інших, зокрема більшості Інтернет-публікацій. У цьому трактуванні термін «електронне видання» синонімічний терміну «*електронний продукт*». До електронних продуктів належать: програмні продукти, бази даних, електронні інформаційні видання (e-видання), мультимедійні продукти [2]. Електронні продукти мають певний тираж, тобто усі копії продукту вважаються оригіналами, або онлайн-доступ до них регламентований певним чином, що забезпечує реалізацію їх комерційної функції. Крім того, ГОСТ 7.83–2001 «Электронные издания: Основные виды и выходные сведения» регламентує для електронного документа наявність вихідних даних, а Закон

України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначає необхідні атрибути електронного документа для визначення його правового статусу [14; 25].

Для повного термінологічного представлення електронних ресурсів, як нового виду об'єктів бібліотечного опрацювання (зокрема, каталогізації), звернемося до поняття «інформаційний ресурс».

Інформаційний ресурс – це сукупність документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо) [27] або сукупність інформаційних продуктів певного призначення, які необхідні для забезпечення інформаційних потреб споживачів у визначеній сфері діяльності [9].

Оскільки у міжнародній нормативній документації щодо каталогізації застосовується термін «електронні ресурси», надалі будемо вживати саме цей термін.

Згідно з ГОСТом 7.82–2001 *електронні ресурси* – це інформаційні ресурси, які керуються комп'ютером, у тому числі ті, які потребують використання периферійного пристрою, підключеного до комп'ютера. Електронними ресурсами є *електронні дані* (інформація у вигляді чисел, букв, символів, зображень, включаючи графічну інформацію, відео-інформацію тощо або їх комбінації), *електронні програми* або об'єднання цих видів в одному ресурсі [13].

Згідно з викладеним вище, термін «електронні ресурси» вміщує такі аспекти поняття, як цифрова форма фіксації інформації, комп'ютерні засоби та програмне забезпечення для відтворення та керування, електронне середовище для розповсюдження (комп'ютерні мережі та засоби телекомунікаційного зв'язку).

У процесі каталогізації поряд з описом інформаційного вмісту відповідного опрацювання потребують також: фізичний носій ресурсу, засоби доступу та відображення, умови використання ресурсу, які пов'язані з його правовим статусом та вимогами щодо захисту авторського права.

### Типологія

У процесі розробки методичних засад каталогізації електронних ресурсів особливої уваги набуває дослідження їх типології, що є необхідним для виділення груп електронних ресурсів за суттєвими типовими ознаками та визначення технологічних процедур бібліотечного опрацювання різних видів електронних ресурсів [5]. До питань типології слід додати питання визначення статусу документа та розробки методик опису електронного



ресурсу як оригіналу, а також як відтворення будь-яких об'єктів.

Під впливом інформаційних технологій постійно з'являються нові види електронних ресурсів (програмне забезпечення, бази даних, мультимедійні продукти тощо), розширюються межі традиційної системи видань, формуються різні типи електронних документів (мережеві версії друкованих видань, онлайнві газети та часописи, додатки до традиційної преси, колекції посилань, огляди, дайджести, альманахи тощо) [21; 22]. Надамо перелік деяких видів електронних ресурсів, сформований за матеріалами наукових публікацій [2; 4; 5; 22]:

- електронні текстові аналоги друкованих видань, таких як книги, журнали тощо (при цьому передбачається, що текстова інформація, котра міститься в них, подана у формі, яка допускає посимвольну обробку);
- електронні образи друкованих видань, коли елементи останніх (наприклад, сторінки) подаються як цілісні графічні образи, до цього ж виду електронної інформації належать образи рукописних матеріалів – факсиміле;
- бази даних, які відповідають вимогам до електронної інформації, наприклад, бібліографічні, адресні, статистичні, лінгвістичні, до цього ж виду належать і повнотекстові бази даних, якщо вони не відтворюють повною мірою друковані видання;
- нові форми публікацій, що не мають друкованих аналогів, такі як електронні оголошення, матеріали електронних конференцій та інші електронні повідомлення, доступні користувачам через телекомунікаційні мережі;
- електронні публікації аудіо- та відеоінформації;
- мультимедійні продукти;
- програмні продукти;
- мішані програмно-інформаційні продукти, наприклад, геоінформаційні системи;
- електронні ігри.

Особливий інтерес викликають *динамічні електронні документи*, які змінюють інформаційний вміст за певних умов використання (наприклад, відповіді на запити до баз даних) та електронні ресурси, які оперують з даними, що надходять у реальному часі (наприклад, від віддалених датчиків), або такі електронні документи, як законодавчі акти або стандарти, інформаційний вміст яких може змінюватися при офіційному редагуванні. Своєрідність *інтерактивних мультимедіа* – постійне оновлення [6].

Отже, електронні ресурси різноманітні та знаходяться у постійному розвитку. Тому, переліки термінів, які позначають види електронних ресурсів, завжди будуть приблизними, не закінченими [7]. На сьогодні не існує термінологічного стандарту щодо різновидів електронних ресурсів, термінологія наводиться в ISBD(ER) [31] та у міждержавних стандартах ГОСТ 7.82–2001 [13], ГОСТ 7.83–2001 [14], ряд термінів наводиться в форматі бібліографічного опису UNIMARC [33]. Деякі терміни також подані у низці довідників та словників з інформаційних і комп'ютерних технологій, також у наукових публікаціях з відповідної тематики [6; 7; 13; 14]. Але цей матеріал є недостатнім, необхідне продовження досліджень еволюції електронних ресурсів, узагальнення інформації про їх специфічні ознаки для розвитку їх типології.

Бібліографічний опис електронних ресурсів вимагає наведення специфічних відомостей щодо загального визначення матеріалу, визначення виду ресурсу та специфічного позначення матеріалу [6; 7; 8; 13; 31; 33]. Це спонукає звернути увагу на наступні аспекти типології електронних ресурсів:

- ▲ типи ресурсів (за типом вмісту або типом даних);
- ▲ типи носіїв або характер доступу;
- ▲ види ресурсів (відповідають типології видань).

*Тип ресурсу* визначається *типом вмісту*, тобто типом інформації, яка призначена для сприйняття людиною [16], також *типом даних*, що характеризуються їх певними властивостями та операціями, які виконуються над ними [19], або типами знакової природи інформації (певна форма знаків, якими фіксується та передається інформація у ресурсі) [7].

Основні типи вмісту [13; 33]:

- *електронні дані* – інформація у вигляді текстів, числових даних, зображень (статичних або динамічних), звуків;
- *електронні програми* (програмне забезпечення) – набір операторів або підпрограм, які забезпечують виконання певних завдань, включаючи обробку даних;
- *комбінація цих видів в одному ресурсі* (у тому числі мультимедіа, відеоігри).

До типу даних належать [7; 19; 33]:

- *числові дані* – інформація, подана головним чином числами у вигляді цифр, над якими можна здійснювати математичні операції (статистичні дані, електронні таблиці тощо);
- *текстові (символьні) дані* – інформація надається головним чином у вигляді текстової

інформації (абеткові та числові символи), тобто у формі, яка припускає посимвольну обробку;

➤ *зображення* – інформація, яка надається у формі, яка припускає перегляд, але не допускає посимвольної обробки, включає *графічну інформацію* (нерухомі зображення, такі як рисунки, фотографії, креслення тощо), *відеодані* (рухомі зображення, такі як кіно- та відеоматеріали, анімація тощо);

➤ *звукові дані* – цифрове відтворення звукової інформації.

Електронні програми поділяються на *системні, прикладні та сервісні*; комбіновані ресурси в свою чергу поділяються на *інтерактивні мультимедіа* (системи, що дозволяють одночасне використання різноманітних засобів відображення та передачі інформації) та *онлайн-служби* (системно-орієнтована діяльність, яка підтримує доступ до інформації та її використання в Інтернеті) [7].

Кожна з наведених категорій ресурсів має декілька рівнів поділу, що забезпечує гнучкий підхід до методики каталогізації різних типів ресурсів [7].

За *типом носіїв або режимом доступу* електронні ресурси поділяються на ресурси [31] *локального доступу* – інформація, зафіксована на окремому фізичному носії, який має бути поміщеним користувачем до комп'ютерного пристрою для зчитування, та ресурси *віддаленого доступу* – інформація розміщена на вінчестері чи інших пристроях для запам'ятовування або надана в інформаційних мережах (зокрема, ресурси, що розміщені на Інтернет-серверах).

Міждержавний стандарт «Электронные издания: Основные виды и выходные сведения» [14] за технологією розповсюдження визначає наступні види електронних документів:

- ◆ *локальні електронні видання* – призначені для локального використання, видаються у вигляді певної кількості ідентичних екземплярів (тиражу) на носіях, що переносяться (окремих фізичних носіях);
- ◆ *мережеві електронні документи*, які доступні потенційно необмеженій кількості користувачів через телекомунікаційні мережі;
- ◆ *електронні ресурси (документи або видання) комбінованого розповсюдження*, які можуть використовуватися як локально, так і через мережі.

Отже, електронні ресурси можуть опрацьовуватися двома шляхами залежно від характеру доступу (локальний або віддалений) [33]. Для локальних ресурсів мають бути наведені дані щодо фізичного носія (диска, касети, картриджа). Віддалений доступ передбачає, що об'єкт опису міститься на

жорсткому диску або іншому пристрої в комп'ютерній мережі. У цьому випадку потрібен опис систем доступу (відомості про операційні системи, протоколи зв'язку, програмне забезпечення, сервери тощо).

Додамо, що за характером взаємодії з користувачем вирізняють детерміновані електронні ресурси, параметри, зміст і засіб взаємодії з якими визначені виробником і не можуть змінюватися користувачем; недетерміновані (інтерактивні) ресурси, параметри, зміст і спосіб взаємодії з якими прямо або побічно встановлює користувач відповідно до його мети, інтересів, рівня підготовки тощо на основі інформації та алгоритмів, визначених виробником [14].

*Види ресурсів* (типи або види видань) – це групи ресурсів, які мають спільні характеристики інформації, що в них міститься [7], зокрема такі ознаки, як цільове призначення, структура багаточастинних документів, періодичність тощо. За цими ознаками типологія електронних документів практично відповідає типологічній структурі традиційних документів [14; 33].

Отже, ГОСТ 7.83–2001 [14] визначає наступні види електронних видань:

- ◆ *за цільовим призначенням* – офіційне, наукове, науково-популярне, виробничо-практичне (зокрема нормативне), навчальне, масово-політичне, довідкове, видання для дозвілля, рекламне, художнє;
- ◆ *за періодичністю* – неперіодичне (виходить одноразово), серіальне (виходить за невстановленою тривалістю), періодичне (виходить через певні інтервали часу), видання, що продовжується (у міру накопичення матеріалу); також *електронне видання, що оновлюється* (кожний наступний випуск містить актуальну інформацію попереднього випуску, але повністю замінює вміст);
- ◆ *за структурою* – одностомне, багатостомне, електронна серія (вміщує сукупність однотипних томів).

Наведена видова ієрархія відповідає визначенню видів електронних ресурсів у ISBD(ER) [31], де надається визначення монографії, серії, підсерії та багаточастинного електронного ресурсу.

Електронний ресурс може бути самостійним (документом, виданням, продуктом) або складовою іншого електронного ресурсу, а також додатком до паперових видань тощо. Тому у процесі каталогізації необхідно визначити його *статус* (від лат. status – положення, стан), тобто положення у системі ресурсів, яке визначається певними ознаками і

встановлює співвідношення з іншими ресурсами.

Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» за правовим статусом вирізняє електронні документи-оригінали і електронні документи-копії друкованих документів [25]. Оригіналом вважається самостійний електронний ресурс – тобто кожен екземпляр самостійного електронного видання на окремих фізичних носіях, а також самостійний мережевий (або віддалений) ресурс (наприклад, онлайн-ресурс, Інтернет-публікація тощо). У Законі наводиться поняття паперової копії електронного документа, якою є візуальне представлення на папері, перевірене на відповідність структурі та вмісту його візуального представлення електронними засобами [25]. Аналогічно може бути визначена електронна копія паперового документа. В UNIMARC об'єкти каталогізації даного статусу позначаються як «відтворення» [33].

За наявністю друкованого еквівалента розрізняють самостійне електронне видання, тобто те, яке не має друкованого аналога, та електронний аналог друкованого документа, який в основному відтворює відповідний друкований документ (зберігаючи розташування тексту на сторінці, ілюстрації, посилання, примітки тощо). Електронною версією слід вважати такий аналог друкованого видання, який має рівний з оригіналом правовий статус і який створювався практично одночасно із самостійним друкованим або електронним виданням (на окремому носії) у відповідному форматі з метою надання у мережевому доступі або на окремому носії [14].

Отже, за статусом електронні ресурси слід поділити на:

- оригінали;
- електронні версії традиційних видань;
- електронні аналоги традиційних видань;
- електронні відтворення, зокрема копії друкованих документів, тривимірних об'єктів тощо.

У таблиці наведено основні типологічні ознаки електронних документів за типами і видами ресурсів, видами носіїв та режимами використання. Для порівняння наведені відповідні ознаки друкованих документів та їх співвідношення з електронними ресурсами за правовим статусом (використані матеріали [5]).

### **Бібліографічний опис і модель каталогізації**

Електронні ресурси – це нові й специфічні об'єкти бібліотечного опрацювання, які відрізняються від інших об'єктів каталогізації, перш за все – до-

кументів на паперових носіях, що традиційно опрацьовуються в технологічних підрозділах бібліотек. Нова природа електронних ресурсів породила й нові джерела відомостей для опису. Типи носіїв, режими доступу, системні вимоги, динаміка інформаційного вмісту та специфіка взаємодії з користувачем – це ті нові, особливі характеристики, які зумовлюють специфіку каталогізації електронних ресурсів та формування їх бібліографічного опису [6].

Отже, специфіка складання бібліографічного опису на електронні ресурси полягає головним чином у формуванні елементів, які більше за все відповідають за точність їх ідентифікації. Це, передусім, загальне специфічне визначення матеріалу (у ГОСТі 7.83–2001 у квадратних дужках наводиться визначення [Електронний ресурс]), основні характеристики в області виду, розміру та обсягу ресурсу, дані про фізичний носій, системні вимоги та інші специфічні характеристики [8].

Згідно з ISBD(ER) бібліографічний опис електронних ресурсів підпорядковується загальним правилам стандартного (базового) опису в частині структури, набору областей і елементів, вибору мови та графіки, застосуванні правил орфографії, скороченні слів тощо [8; 31]. За основним принципом ISBD інформація в бібліографічному описі має бути наведена в тому вигляді, в якому вона подана в об'єкті опису [6]. ГОСТ 7.83–2001 регламентує обов'язкове наведення дати видання або створення ресурсу, навіть у випадку, коли точну дату встановити не вдається, вимагається наведення приблизної дати у квадратних дужках (позначення «без року» виключається) [6; 14].

Отже, специфіка опису електронних ресурсів торкається практично усіх областей бібліографічного опису. Особливості каталогізації електронних ресурсів у більшій мірі стосуються області виду та обсягу (розміру) ресурсу, області фізичної характеристики, нового наповнення набули область приміток й область стандартного номера і умов доступу, де наводяться основні відомості про системні вимоги, умови та режими доступу.

Області та елементи бібліографічного опису електронного документа умовно можна поділити на наступні частини: дані щодо інформаційного вмісту, характеристики ресурсу, дані про фізичні характеристики носіїв і вимоги до систем відображення, дані щодо режимів доступу, засобів розповсюдження та характеру взаємодії з користувачем.

Для опису інформаційного вмісту ресурсу використовуються основні поля другого блоку UNIMARC (UKRMARC): 200, 205, 210, 225. Для складання елементів опису специфічних характе-

**Типологічні ознаки електронних документів  
(у порівнянні з документами на паперових та мікроносіях)**

Типологічні ознаки	Електронні ресурси		Друковані документи (традиційні ресурси)	
	Типи е-ресурсів			
	віддалені	локальні		
Характер доступу	мережеве використання	локальне використання	локальне використання	
Види носіїв	мережеві (сховища, сервери)	окремі фізичні носії	паперові	мікроносії
Специфіка матеріалу носія	жорсткий диск (вінчестер)	компакт-диски, магнітні стрічки тощо	папір	плівкові матеріали
Характер взаємодії з користувачем	детерміновані, недетерміновані (інтерактивні)		детерміновані	
Тип вмісту (інформації)	текст, зображення, звук, програмний продукт, мультимедіа (цифрові технології)		текст (включаючи опис ресурсу тощо), зображення	текст, зображення
Вид ресурсу (цільове призначення, структура, періодичність)	за документальною типологією (офіційне, наукове, нормативне, довідкове тощо; одностомні, багатостомні, серіальні, ті, що продовжуються, періодичні тощо)			
Динаміка інформаційного вмісту	статичні; також ті, що оновлюються за змістом	вміст та зміст кожного документа зберігається		
Наявність ідентичних екземплярів	унікальні (можливе "дзеркальне" надання)	мають тираж		можуть мати тираж
Правовий статус, наявність еквівалента	унікальні (можливе "дзеркальне" надання)		копія (відтворення), додаток	копія (відтворення)
	мають тираж		оригінал	
	-	додаток		

ристик використовуються поля нульового, першого, третього та восьмого блоків: поле кодованих даних для електронних ресурсів (135); поля області специфіки матеріалу (230) і області фізичної характеристики (215), низка полів приміток, в тому числі примітки до типу електронного ресурсу (336) та до системних вимог (337); поле, в якому фіксуються дані про електронну адресу та доступ (856). Саме 856 поле вміщує всі основні елементи опису віддаленого електронного ресурсу.

Таким чином, базова модель каталогізації електронних ресурсів включає наступні процеси:

I. Опис інформаційного вмісту.

II. Складання даних щодо характеристики ресурсу (тип, розмір, обсяг тощо).

III. Опис фізичного носія або системи доступу, опис технічних вимог до систем відображення.

IV. Опис режимів доступу, умов розповсюдження та використання.

Порядок наведених процесів відповідає послідовності технології бібліотечного опрацювання документів. Розробка технологічних процедур для кожного процесу має здійснюватися з урахуванням сталої технології каталогізації для локальних ресурсів та нових технологічних вимог щодо опрацювання віддалених ресурсів [5]. Зважаючи на

специфіку кожного виду електронних ресурсів, необхідна розробка спеціальних методик каталогізації.

### Форматне забезпечення

За основу розробки формату для каталогізації електронних ресурсів обрано міжнародний комунікативний формат UNIMARC. Історія цього формату починається з пілотного проекту, відомого як MARC I, метою якого було дослідження можливостей отримання каталогізаційних даних у машиночитаній формі. Результатом проекту став перший варіант формату MARC, розроблений Бібліотекою конгресу США у 1965–1966 рр. Аналогічну роботу здійснено у Сполученому Королівстві, де Рада з Британської національної бібліографії (British National Bibliography, BNB) розробила проект, в якому було постановлено завдання використання машиночитаних даних у ході підготовки та випуску друкованого видання BNB MARC. Ці паралельні дослідження були початком англо-американського співробітництва зі створення проекту MARC II у 1968 р. MARC II повинен був підтвердити законність використання формату MARC як комунікативного формату. В MARC II було закладено певні принципи, які залишаються незмінними протягом багатьох років.

Термін MARC походить від назви системи Machine – Readable Catalogue or Cataloguing (машиночитаний каталог або каталогізація). Але ця назва не зовсім точна, оскільки MARC не є ні методом каталогізації, ні будь-яким видом каталогу. Фактично MARC – це короткий та зручний термін для позначення процесу маркування будь-якої частини каталогізаційного запису таким чином, щоб цей запис можна було обробити за допомогою комп'ютера. У загальному випадку MARC повинен забезпечити:

- можливість його використання для усіх видів документних ресурсів;
- достатню гнучкість для вирішення різноманітних завдань додатково до каталогізації;
- зручність використання у різних автоматизованих системах.

Незважаючи на співпрацю країн у цій галузі з'явилося декілька версій формату MARC, таких як UKMARC, INTERMARC, USMARC, RUSMARC, розходження у яких викликані відмінністю національних правил і практик каталогізації. З початку 70-х років минулого сторіччя родина MARC збільшилася на 20 форматів. Для подолання несумісності форматів було вирішено розробити міжнародний формат MARC (UNIMARC), який дозволив би кон-

вертувати дані з будь-якого формату MARC у будь-який інший національний формат MARC, замість спеціальних програм конвертування для кожної пари форматів. Тому у 1997 р. Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА) видало UNIMARC: Universal MARC Format. У публікації зазначалось, що основною метою формату UNIMARC є сприяння міжнародному обміну даними у машиночитаній формі між національними бібліографічними службами. У 1980 р. вийшло друге видання UNIMARC, а в 1983 р. – UNIMARC Handbook. Основну увагу в цих публікаціях було сконцентровано на каталогізації монографій та серіальних видань, а також на використанні результатів міжнародних розробок зі стандартизації бібліографічної інформації, які представлені в Міжнародному стандарті бібліографічного опису (International Standard Bibliographic Description – ISBD).

У середині 80-х років минулого сторіччя виникла необхідність поширити UNIMARC для застосування його не тільки при опрацюванні монографій і серіальних видань, але й інших видів документів. Так у 1987 р. було видано новий опис формату – UNIMARC Manual (Керівництво з використання UNIMARC). На сьогодні деякі бібліографічні служби вже прийняли UNIMARC як локальний формат. Тому у визначенні мети формату було наголошено, що UNIMARC можна використовувати також як модель для розробки нових машиночитаних бібліографічних форматів.

Отже, UNIMARC є логічним продовженням історії традиційного бібліографічного опису, в якому зведено досвід багатьох поколінь каталогізаторів. Підґрунтя для його застосування складають наступні фактори: Формат UNIMARC

- 1) є результатом світового досвіду так званої машиночитаної каталогізації документів;
- 2) створюється з урахуванням національних особливостей і з метою забезпечення міжнародного обміну бібліографічними даними в машиночитаному вигляді;
- 3) є найсучаснішим та найструктурованішим бібліографічним форматом обміну, який є базовим для розробки форматів національних;
- 4) легко адаптується до будь-якого внутрішнього формату автоматизованої бібліотечної системи;
- 5) підтримується постійними комітетами IFLA та спеціальною програмою UBCIM IFLA, яка відслідковує питання використання та розвитку цього формату та забезпечує методично-консультативну допомогу організаціям, які використовують цей формат;
- 6) прийнятий як основний внутрішній формат

у багатьох світових бібліотеках та інформаційних центрах.

Отже, UNIMARC – це потужна інформаційна мова, яка відображає різноманіття бібліографічного опису [20] і є стандартом представлення бібліографічного запису в машиночитаному вигляді, що регламентує форму подання інформації, і тому UNIMARC обраний як основа для розробки формату для каталогізації електронних ресурсів. Остання редакція UNIMARC (1994 р.) включає набір полів для опису специфічних характеристик, що є гідною основою для каталогізації електронних ресурсів.

Незважаючи на те, що формат MARC був розроблений для задоволення потреб бібліотек, його концепція знайшла широке застосування в різних галузях інформаційної діяльності тому, що забезпечує зручний засіб збереження бібліографічних даних та обмін ними. В середині бібліографічного простору в таких суміжних галузях, як видавнича, бібліотечна та галузь інформаційних мереж, почали співіснувати три різні, чимось схожі, чимось суперечливі, формати: UNIMARC – орієнтований на каталогізацію бібліотечних ресурсів, ONIX – для складання бібліографічного опису на видавничу продукцію, та метадані – набори елементів бібліографічного опису для Інтернет-ресурсів.

Варто зазначити, що формати класу MARC базуються на національних правилах складання бібліографічного опису і ISBD. Вони мають великий ступінь деталізації і достатньо складні для широкого кола застосування, зокрема, для створення бібліографічних даних у видавничому процесі, а також для ідентифікації Інтернет-ресурсів [30]. Так виникла потреба у створенні адаптованих рекомендацій для опису мережевих ресурсів. Це зумовило розробку формату Dublin Core Metadata. Це набір елементів метаданих для опису семантики поданих у веб-документах, який ще називають Дублінським ядром (Dublin Core, DC). Первісна версія цього формату, яка складалася з 13 елементів, була прийнята в 1995 р. у м. Дубліні (США) на симпозиумі, організованому Online Computer Library Center (OCLC) та National Center for Supercomputing Applications (NCSA). Метою розробки DC було створення простого набору елементів метаданих, який не вимагає професійної підготовки і розрахований на тих, хто розповсюджує електронні матеріали з описом власних результатів [3; 30]. Згодом світовою спільнотою були розроблені рекомендації з набору полів і методами опису електронних ресурсів. На сьогодні у набір DC включено 15 полів, що дозволяють описувати основні характеристи-

ки інформаційного ресурсу, для більш складного опису передбачено й підполя. Дані, відображені у форматі Dublin Core та інших подібних форматах, є, по суті, основою формування масивів метаданих про численні ресурси, які існують у середовищі Інтернет [30].

Формат ONIX – це міжнародний стандарт інформаційного обміну у книжковій торгівлі, створений Американською асоціацією книговидавців. ONIX значно відрізняється від MARC форматів наявністю поруч з бібліографічними даними, які дозволяють ідентифікувати документ та розкривають його зміст, дані, що розглядають документ як товар, котрий можна продати. Структура цього формату значно простіша, ніж у родини MARC форматів [30].

Зазначені формати UNIMARC, ONIX, Dublin Core та подібні існують і розвиваються паралельно та одночасно [1]. Вони не є альтернативними, але є специфічними для вирішення завдань бібліографічного опису в різних інформаційних галузях. Сумісність цих форматів і використання стандартних конверторів дозволить використовувати дані щодо бібліографічного опису різноманітних ресурсів у послідовних інформаційних технологіях «видавництво–бібліотека–інформаційні мережі».

### Висновки

1. Необхідність створення правил каталогізації електронних ресурсів, бібліотечне опрацювання яких сприятиме якісному удосконаленню інформаційно-бібліотечних сервісів, зумовлена збільшенням виробництва інформації в електронному вигляді та швидким розвитком інформаційних технологій, зокрема в бібліотеках.

2. Загальними пріоритетами каталогізаційної стратегії України у галузі інформаційно-бібліотечної діяльності мають стати розробка єдиного нормативного та інформаційного забезпечення процесів опрацювання електронних ресурсів у бібліотеках, архівах, музеях тощо, узгодженість їх представлення в інформаційних системах з міжнародними нормами та досягнення їх відповідності рівню розвитку сучасних інформаційних технологій.

3. Основною метою розробки правил каталогізації електронних ресурсів є їх стандартизація на основі уніфікації методики бібліографічного опису матеріалів такого класу. Такий підхід забезпечує можливість створення системи корпоративної каталогізації електронних ресурсів на території України.

4. Для забезпечення сумісності вітчизняної системи корпоративної каталогізації електронних

ресурсів, яка має бути створена, з аналогічними міжнародними системами обов'язковою умовою вважається узгодженість вимог до бібліографічного запису на електронні ресурси з міжнародними стандартами, такими як ISBD(ER) – Міжнародний стандарт бібліографічного опису для електронних ресурсів, міжнародний комунікативний формат UNIMARC, ISO 2709, міждержавний стандарт ГОСТ 7.82–2001 «Библиографическая запись. Библиографическое описание электронных ресурсов. Общие требования и правила составления». Тому базовим стандартом представлення бібліографічного запису для електронних ресурсів обрано міжнародний комунікативний формат UNIMARC.

5. Розробка правил каталогізації електронних ресурсів передбачає визначення вимог до їх ідентифікації, переліку елементів опису, специфіки системи пунктуації тощо, а також для організації інформаційного пошуку та обміну даними. Подальший розвиток каталогізації електронних ресурсів пов'язаний з розробкою моделей опрацювання їх різних типів і видів, створенням авторитетних файлів для ідентифікації цих нових об'єктів каталогізації та впровадженням технології каталогізації електронних ресурсів у єдину технологію опрацювання вхідного документного потоку.

### Література

1. Антопольский А. Б. Системы метаданных в электронных библиотеках // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Мат. 8-ой Междунар. конф. «Крым-2001»: Судак, 9–17 июня 2001 г. – М.: Изд-во ГПНТБ России, 2001. – Т. 1. – С. 287–298.
2. Антопольский А. Б., Вигурский К. В. Электронные издания: проблемы и решения // Информационные ресурсы. – 1998. – № 1. – С. 19–23.
3. Армс В. Электронные библиотеки: (Пер. с англ). – М.: ПИК ВИНТИ, 2001. – 274 с.
4. Баркова О. В. Питання організації фонду онлайн-нових документів електронної бібліотеки // Реєстрація, зберігання і обробка даних. – 2002. – Т. 4, № 2. – С. 85–95.
5. Баркова О. В. Путь онлайн-документа в библиотечном технологическом процессе // Б-ки нац. акад. наук: пробл. функционирования, тенденции развития. – К.: НБУВ, 2003. – Вып. 2. – С. 209–216.
6. Бахтурина Т. А. Проблемы стандартизации библиографического описания электронных ресурсов // Науч. и техн. б-ки. – 2000. – № 7. – С. 16–21.
7. Бахтурина Т. А. Термины, связанные с типологией электронных ресурсов // Науч. и техн. б-ки. – 2001. – № 5. – С. 60–66.
8. Библиографическое описание электронных ресурсов: метод. рекомендации [Электрон. ресурс.] – М.: РГБ, 2001. – Способ доступа: URL: <http://www.rsl.ru/pub/erdes.htm>. – Загол. с экрана.
9. Брыжко В. М., Цимбалюк В. С., Орехов А. А., Гальченко О. Н. Е-будущее и информационное право / Под ред. Р. А. Калюжного, М. Я. Швеца. – К.: Интеграл, 2002. – 264 с.
10. ГОСТ 7.1–84. Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления. – М.: Изд-во стандартов, 1984. – 77 с.
11. ГОСТ 7.60–90. Издания. Основные виды. Термины и определения // Стандарты по библиотечному делу: Сборник. – СПб.: Профессия, 2000. – С. 270–307.
12. ГОСТ 7.7–1996. Описание баз данных и машиночитаемых информационных массивов. Состав и обозначение характеристик. Межгосударственный стандарт // Стандарты по библиотечному делу: Сборник / Сост. Т. В. Захарчук, Л. И. Петрова, Т. А. Завадовская, О. Н. Зусьман. – СПб.: Профессия, 2000. – 512 с.
13. ГОСТ 7.82–2001. Библиографическая запись. Библиографическое описание электронных ресурсов. Общие требования и правила составления: Межгосударственный стандарт. – Минск: Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 2001. – 23 с.
14. ГОСТ 7.83–2001. Электронные издания: Основные виды и выходные сведения: Межгосударственный стандарт. – Минск: Межгосударственный совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 2002. – 13 с.
15. ДСТУ 2732–94. Діловодство і архівна справа. Терміни та визначення / Держстандарт України. – К., 1994. – 33 с.
16. ДСТУ 3578–97. Формат для обміну бібліографічними даними на магнітних носіях. – К.: Держстандарт України, 1997. – 20 с.
17. ДСТУ 3719–1–98. Інформаційні технології. Електронний документообіг. Архітектура службових документів (ОДА) та обмінний формат. Ч. 1: Вступ і загальні принципи. – К.: Держстандарт України, 1999. – V, 31 с.
18. ДСТУ 3719–2–98. Інформаційні технології. Електронний документообіг. Архітектура службових документів (ОДА) та обмінний формат. Ч. 2: Структура документа. – К.: Держстандарт України, 1999. – 187 с.
19. ДСТУ 3901–99. Інформаційні технології. Мови програмування, їх середовище і системний інтерфейс. Незалежні від мов типи даних. – К.: Держстандарт України, 2000. – 106 с.
20. Захаров В. П., Масевич А. Ц. Актуальные проблемы лингвистического обеспечения автоматизированных систем крупных библиотек России / В. П. Захаров, А. Ц. Масевич // Информационное обеспечение науки: Новые технологии. – М.: БЕН, 1997. – С. 143–150.
21. Корнієнко В. Проблеми розвитку стандартизації бібліотечної та видавничої справи в Україні (аналітичний огляд) // Бібл. вісн. – 2000. – № 3. – С. 6–11.
22. Мамедова Н. О. Типология электронных периодических изданий [Электрон. ресурс] / Н. О. Мамедова / Моск. гос. ун-т культуры и искусств // Библиотечное дело – 2001: российские библиотеки в мировом инфор-

мационном и интеллектуальном пространстве: Материалы 6-й Междунар. науч. конф., Москва, 26–27 апреля 2001 г. – Режим доступа: URL: [http://www.nbu.gov.ua/articles/msuk/2001/8s/s8\\_p8.html](http://www.nbu.gov.ua/articles/msuk/2001/8s/s8_p8.html). – Загол. с экрана.

23. Петров В. В., Крючин А. А., Шанойло С. М., Крючина Л. И. Компакт-диски – универсальное средство хранения и распространения электронных изданий // Электронные информационные ресурсы: проблемы формирования, хранения, обработки, распространения, защиты и использования – 2001: II Междунар. науч.-техн. конф., Киев, 28–29 ноября 2001 г. – К., 2002. – С. 7–8.

24. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – С. 64.

25. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 р. № 851–IV // Урядовий кур'єр. – 2003. – 2 липня. – № 119. – С. 1–6.

26. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – С. 650.

27. Про національну програму інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 р. № 74/98–ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – С. 181.

28. Руководство по UNIMARC: Руководство по применению международного коммуникативного формата UNIMARC / Пер. с англ. авт. коллектива под руковод-

ством А. И. Земскова, Я. Л. Шрайберга. – М., 1992. – 320 с.

29. Сукиасян Э. Р. Дискуссионный клуб «Термин» // Науч. и техн. б-ки. – 2000. – № 6. – С. 113–119.

30. Шрайберг Я. Л. Современные тенденции развития библиотечно-информационных технологий: Ежегодный пленарный доклад международной конференции «Крым-2001». – М.: Изд-во ГПНТБ России, 2002. – 44 с.

31. ISBD(ER): International Standard Bibliographic Description for Electronic Resources: Rev. for the ISBD(CF). – Frankfurt at Main, 1997. – 109 p.

32. ISO 9707:1991 Information and documentation – Statistics on the production and distribution of books, newspapers, periodicals and electronic publications [Electronic resource] / TC 46/SC 8/WG 2. – 1991. – 13 p. – Way of access: URL: <http://www.iso.ch/iso/en/CatalogueDetailPage.CatalogueDetail?CSNUMBER=17564&ICS1=1>. – Title from the screen.

33. UNIMARC Manual: Bibliographic Format 1994 [Electronic resource] / International Federation of Library Associations and Institutions. – Latest Revision: 6 April 2000. – Way of access: URL: <http://www.ifla.org/VI/3/p1996-1/sec-uni.htm>. – Title from the screen.

34. Watstein S. B., Calarco P. V., Ghaphery F. S. Digital library: keywords // Reference Services Review. – 1999. – V. 27, N 4. – P. 344–352.

Олена ВОСКОБОЙНИКОВА-ГУЗЄВА

## Сучасні засоби професійних інформаційних комунікацій

У статті представлено результати моніторингу Інтернет-ресурсів – джерел новітньої фахової інформації для спеціалістів бібліотечно-інформаційної галузі, зокрема ресурсів сайтів провідних наукових бібліотек, бібліотечних асоціацій, інформаційних бібліотечних порталів тощо. Розглянуто різні типи електронних інформаційних ресурсів, що є складовими професійних інформаційних комунікацій.

**І**нформатизація бібліотечної сфери, соціально-економічні трансформації суспільного життя й освітньої галузі актуалізують питання збереження вже досвідченого і формування нового покоління бібліотечних спеціалістів. У цьому контексті стає на часі визначення стратегічних напрямів формування корпоративної культури та професіоналізації бібліотекарів [2; 8], інформаційного аналізу професійного простору та фахової ідентифікації особистості, використання засобів інтерактивного навчання тощо [10; 12; 15; 17]. Отже, посилюється значення професійних інформаційних комунікацій.

Воскобойнікова-Гузєва Олена Вікторівна, канд. іст. наук, с. н. с. НБУВ.

Система професійних інформаційних комунікацій, на нашу думку, включає класичні наукові комунікації (формальні та неформальні), фахові Інтернет-ресурси, Інтранет-технології, призначені для професійного інформаційного обміну, підвищення кваліфікації та самоосвіти, і з огляду на сучасний стан розвитку галузі потребує фахового бібліотекознавчого вивчення.

Останнім часом система традиційних наукових комунікацій розширюється за рахунок появи нових спеціалізованих видань, співробітництва фахівців у рамках досліджень по грантам і міжвідомчим проектам, активно розвиваються такі форми наукової взаємодії, як фокус-семінари, симпозіуми, стажування, фахове листування, міжособистісний обмін



інформацією [1; 4; 15 та ін.]. На цьому підґрунті особливого значення набуває можливість отримання новітньої фахової інформації спеціалістами, швидкого та адекватного реагування на зміни інформаційного середовища відповідно до потреб системи безперервної професійної освіти, необхідність моніторингу (відстеження змін) у сфері фахових Інтернет-ресурсів.

Питання створення та використання проблемно-орієнтованих баз даних та Інтернет-ресурсів у системі підвищення професійного рівня бібліотекарів, певною мірою поки що розглядалися у незначній кількості публікацій [5–7; 14 та ін.]. У контексті аналізу і забезпечення доступу до англійських ресурсів означеного спрямування (баз даних з бібліотечної справи та суміжної проблематики, електронних бюлетенів та журналів, що у переважній більшості є електронними версіями друкованих аналогів) – у статтях Л. Ляшенко, де представлено також інструменти пошуку таких ресурсів у мережі Інтернет [5; 6]. З позицій оперативного інформаційного задоволення професійних потреб спеціалістів бібліотечної справи, науковців і студентів роботи зі створення ЕК та системи БД бібліотечнознавчого спрямування проаналізовано С. Масловською [7]. Проте комплексний моніторинг сучасних засобів професійних інформаційних комунікацій цими дослідниками не здійснювався.

Бібліотечні ресурси Інтернет, які подано, як правило, у вигляді електронної продукції і бібліографічних БД, повнотекстових БД і каталогів і є базою для бібліотечно-бібліографічного та науково-інформаційного обслуговування користувачів, впевнено стають засобом професійних інформаційних комунікацій та джерелом для професійної самоосвіти. Це певною мірою враховано при побудові перспективної моделі системи інформаційного забезпечення бібліотекарів, яка, на думку Л. Ляшенко, має поєднувати традиційні та електронні форми надання професійно значущої інформації та бути побудована за законами і принципами функціонування електронної бібліотеки [6, с. 21].

Сучасні інформаційні Інтернет-технології в бібліотеках розвиваються у кількох напрямках: створення електронної бібліотечно-бібліографічної продукції, надання доступу до корпоративних каталогів бібліографічних даних, електронних періодичних видань, створення інформаційних веб-сайтів тощо [3; 9; 11; 13; 14]. Інтерактивний пошук в Інтернет-середовищі, використання електронної пошти, списків розсилки, «дошок оголошень», участь у телеконференціях стають традиційними процедурами у діяльності сучасного бібліотекаря.

Моніторинг Інтернет-ресурсів, наявних у вільному доступі на сервері НБУВ (зокрема зі сторінки «Національні та українські бібліотеки в Інтернет»), що планомірно здійснюється відділом бібліотекознавства НБУВ, дозволяє дійти висновку, що національні і великі наукові книгозбірні далекого і ближнього зарубіжжя розміщують на своїх сайтах достатню кількість професійної інформації для загального необмеженого користування. Це бібліографічна та повнотекстова інформація у складі електронних бібліотек та каталогів (окремі розділи); спеціальні фахові проекти повнотекстової інформації (законодавчі акти, науково-методичні матеріали, тексти раніше невідомих широкому загалу видань); фахові інформаційні ресурси на сайтах бібліотек, бібліотечних асоціацій (зокрема добірки з питань законодавчого забезпечення, стандартизації та унормування бібліотечно-бібліографічної діяльності, умови та базові матеріали проектів, грантів, конкурсів тощо); ІР університетів і академій, інших профільних вищих навчальних закладів (повнотекстові навчальні посібники, програми навчальних курсів, дистанційні курси тощо); персональні сайти бібліотечно-інформаційних фахівців; сайти виробників та розповсюджувачів бібліотечно-інформаційних автоматизованих систем, баз даних, видавничої продукції.

На сайтах провідних бібліотек типу «Професіоналам», «Бібліотечному фахівцю», «Дослідження і публікації» є інформація про діяльність міжнародних та міждержавних професійних об'єднань, інформаційні та повнотекстові матеріали конференцій, семінарів, нарад, проєкти та програми в галузі бібліотекознавства, книгознавства, розвитку інформаційних бібліотечних технологій.

Сьогодні зарано говорити про сталу систему або науково визначену та обґрунтовану класифікацію такого типу ресурсів – і форми, і зміст їх у постійному розвитку. Це завдання для майбутніх досліджень і дослідників. Сьогодні визначимо основні групи сучасних форм і засобів професійних інформаційних комунікацій та наведемо найцікавіші приклади їх реалізації.

Беззаперечним є той факт, що спектр джерел професійної інформації – наукові і навчальні фахові видання, професійна періодика, БД бібліографічної та повнотекстової інформації – розширюється за рахунок інформації онлайн-доступу. Яскравим прикладом цього слугує **інформаційний бібліотечний портал**, створений у рамках Програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх» (<http://www.unesco.org/webworld/portal.bib>). Російським комітетом даної Програми створений та підтри-

мується сайт «Програма ЮНЕСКО «Інформація для всіх» у Росії» (<http://www.ifar.ru>), це перший національний ресурс цієї Програми, представлений на офіційному порталі ЮНЕСКО. На сайті відображено зміст, цілі і завдання Програми «Інформація для всіх», склад комітету, його діяльність, містяться тексти діючих документів, що торкаються її реалізації, а також тексти базових документів, які розробляються та обговорюються ЮНЕСКО і відбивають проблематику побудови глобального інформаційного суспільства. Цей портал – засіб втілення основного організаційного завдання національного комітету у практику – створення та підтримка діяльності інтелектуального форуму, в межах якого здійснюватиметься обмін інформацією по соціально-культурним, правовим та етичним аспектам розвитку інформаційного суспільства. Так, у квітні 2002 р. Міжурядовою радою Програми було розглянуто питання про підготовку Міжнародної хартії по збереженню цифрової спадщини, російським комітетом цей документ був представлений на сайті, організовано його обговорення в онлайновому режимі в форматі форуму, комітет також ініціював розміщення проекту Хартії на сайтах своїх партнерів (Міністерства культури Росії, Спілки журналістів Росії, державних бібліотек тощо).

Прикладом сільової взаємодії стає **довідково-інформаційний бібліотечний портал «Libray.ru»** (створений Федеральним інформаційно-консалтинговим центром для муніципальних бібліотек під егідою Мінкультури Росії). До послуг користувачів цього порталу такі ресурси: сторінки новин (наповнюються бібліотеками та організаторами порталу); телеконференції (можливість проведення кількох дискусій одночасно, консультації фахівців); віртуальний читальний зал (вміщено актуальні тексти, відсутні в Інтернеті); віртуальна бібліотечна служба (доступна як окремим користувачам, так і бібліотекам); віртуальна довідка (виконує запити, перш за все, за допомогою ресурсів Інтернет). Віртуальна інформаційно-довідкова служба публічних бібліотек, яка поєднає інформаційні можливості декількох провідних бібліотек Росії, є перспективою розвитку цього порталу.

**Електронна фахова періодика, матеріали наукових конференцій** представлені у великій кількості на сайтах провідних книгозбірень та професійних бібліотечних об'єднань. Лише через сайт НБУВ (<http://www.nbuv.gov.ua>, розділ «Журнали і газети в Інтернет») можна ознайомитися з текстами понад тридцяти періодичних видань з бібліотечної проблематики. Проте, слід відзначити, що це здебільшого електронні версії традиційно дру-

кованих видань. До такого ж виду інформаційних ресурсів належать, зокрема, і повнотекстові версії матеріалів Кримської конференції «Бібліотеки та асоціації у світі, що змінюється: нові технології та нові форми співробітництва», електронні версії публікацій щомісячного збірника з питань теорії і практики бібліотечної справи «Наукові і технічні бібліотеки» (представлені також і на сайті Державної публічної науково-технічної бібліотеки Росії (ДПНТБ) (<http://www.gpntb.ru>). З текстами статей з науково-теоретичного журналу «Бібліотечний вісник», часопису «Світ дитячих бібліотек», «Наукових праць Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» та інших фахових видань бібліотечнознавчого та книгознавчого спрямування можна ознайомитися, скориставшись пошуковими можливостями Наукової електронної бібліотеки НБУВ.

На окрему увагу заслуговує така форма сучасних наукових інформаційних комунікацій, як **фахові електронні конференції**. 2002 р. Казанська державна академія культури і мистецтв проводила електронну науково-практичну конференцію «Бібліотечна професія у дзеркалі інформаційного суспільства» (<http://www.kcn.ru>), у ході якої здійснювалось обговорення проблем професійної адаптації бібліотечних фахівців до суспільних соціально-культурних перетворень, впливу професійної освіти та наукових досліджень на діяльність інформаційно-бібліотечних установ, трансформації знань та навичок інформаційних і бібліотечних фахівців відповідно до освітніх стандартів, забезпечення інтенсивного обміну професійною інформацією тощо. Постійно діючою є електронна конференція, що представлена на веб-сайті ДПНТБ Росії (<http://www.gpntb.ru>) в межах проекту «Кафедра віртуальних комунікацій». Фахівці мають можливість ознайомитися з повнотекстовими авторськими матеріалами з питань медіатизації культури, віртуальної освіти, розвитку професійних комунікацій тощо.

У межах міждержавного проекту «СОНЕГОС» [15] (<http://www.rsl.ru/SONEGOS/default.html/>) діє телеконференція, де представлено три круглих столи: з перспектив розвитку проекту, з обговорення Модельного кодексу, з проблем і питань видавничої діяльності бібліотек.

На окрему увагу заслуговує досвід функціонування **Інтернет-клубу Білоруської бібліотечної асоціації** як засобу соціально-професійного росту та спілкування бібліотекарів [10; 16]. Авторами поінформовано бібліотечну громадськість про заходи клубу протягом двох років існування, перс-

пективи розвитку, відзначено методику взаємодії фахівців шляхом розповсюдження списку розсилки (mail-ing lists) для членів дискусійної електронної групи Інтернет-клубу. Електронна дискусійна група Інтернет-клубу – «bla-iclub» – була створена ще 1999 р. з метою взаємодії між бібліотечними та іншими працівниками в галузі бібліотечної справи та інформатики, та, як певною мірою, альтернатива bla-news@kolas.bas-net.by – телеконференції Білоруської бібліотечної асоціації. Сьогодні список розсилки bla-iclub@kolas.bas-net.by став основним елементом взаємодії між територіально віддаленими членами клубу, джерелом професійної інформації для молодих фахівців, засобом неформального спілкування та поповнення знань.

Як бачимо, зафіксоване розмаїття електронних і мережових галузевих ресурсів заслуговує на ретельне вивчення та фахове освоєння, відповідну популяризацію серед професійного загалу. З такою метою в рамках системи підвищення кваліфікації НБУВ у червні 2002 р. відбувся семінар-практикум «Професія – професіоналізм: система безперервної освіти», його організатором став відділ бібліотекознавства НБУВ за участю провідних фахівців установи, представників Центру безперервної бібліотечно-інформаційної освіти (з 1999 р. діє в межах спільного проекту Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв та Української бібліотечної асоціації при фінансовій підтримці Міжнародного фонду «Відродження» та Інституту відкритого суспільства) та Інноваційного центру бібліотечного менеджменту на базі Науково-технічної бібліотеки НТУУ КПІ ім. Г. Денисенка.

Під час роботи семінару, зокрема, було представлено результати моніторингу фахових Інтернет-ресурсів. Учасники ознайомилися з найбільш інформативними, доступними та частіше використовуваними українсько- та російськомовними сайтами, зокрема НБУВ, ДПНТБ Росії, Російської національної бібліотеки (<http://www.nlr.ru>), Російської державної бібліотеки (<http://www.rsl.ru>), Білоруської національної бібліотеки (<http://natlib.org.by>), Російської та Білоруської бібліотечних асоціацій, Асоціації бібліотек України (<http://www.nbu.gov.ua/abu/>) та Української бібліотечної асоціації (<http://www.uba.org.ua/>). Учасники семінару підкреслили корисність такої інформації, особливо були відзначені проекти: з розробки Національного формату представлення бібліографічних даних УКРМАРК (реалізує міжвідомча робоча група, матеріали представлено – (<http://www.nbu.gov.ua/library/ukrmark.html>), «Створення систематичного каталогу російських ресурсів

Інтернет» (розробляється російськими національними бібліотеками за підтримки Російського фонду фундаментальних досліджень), проект «Федеральної електронної бібліотеки дисертацій» (розробляється і реалізується Російською державною бібліотекою) тощо.

Зокрема, міждержавний проект «СОНЕГОС», що підтримується ЮНЕСКО, спрямований на створення порталу для входу в Інтернет бібліотек СНД. Він передбачає формування доступної БД, що постійно оновлюється і надає інформацію про фонди, колекції, каталоги та послуги бібліотек-учасниць як в традиційній, так і в електронній формі. Особливо важливим призначенням проекту є розвиток онлайн-послуг, кооперації і координації діяльності по обслуговуванню користувачів, розвиток кооперативних наукових програм і обмін досвідом роботи. У рамках цього проекту здійснюється пошук по сайтах національних бібліотек країн СНД, діє телеконференція, онлайн-виставка, представлено інформацію щодо проектів та співробітництва, діяльності Бібліотечної асамблеї Євразії тощо.

Отже, система Інтернет-ресурсів для фахової самоосвіти, підвищення кваліфікації і розширення професійних контактів пропонує: повнотекстові електронні матеріали (статті з періодичних фахових видань, матеріали конференцій); теле- та електронні конференції; інформацію про галузеві (відомчого, державного та міждержавного рівня) проекти; персональну інформацію за соціально-демографічними ознаками та спектром наукових інтересів наших колег. У перспективі – фахові Інтернет-трансляції, використання відеолекцій інтерактивного доступу в системі дистанційного навчання та підвищення кваліфікації. Такий досвід вже впроваджується в систему навчання та інформаційного забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка (<http://www.electure.kiev.ua>). Сподіваємось, що незабаром він увійде у практику бібліотечної освіти.

Безперечно, інформаційний обмін – основа професійних контактів та співробітництва, і сучасні системи комунікативного зв'язку надають необмежені можливості для фахового спілкування, реалізації конкретних корпоративних програм і проектів у галузі бібліотечно-інформаційних технологій. Виходячи з цього НБУВ за сприяння Асоціації бібліотек України та Ради директорів МААН пропонує (як зазначено в проекті рекомендацій міжнародної наукової конференції «Інноваційна діяльність – стратегічний напрям розвитку наукових бібліотек») створити онлайн-центр обміну фаховою інфор-

мацією «Бібліотеки: інновації, стратегії, технології». На часі – створення проєкту онлайн-оного центру та електронної конференції, представлення його на сайті НБУВ. Проведений аналіз розвитку засобів професійних інформаційних комунікацій, що функціонують сьогодні в бібліотечно-інформаційній галузі, дає змогу зробити наступні висновки:

▲ Інформатизація всіх сфер суспільного життя і виробництва, розвиток засобів телекомунікаційного зв'язку, Інтернет- та Інтранет-технології мають вагомий вплив на еволюцію професійних інформаційних комунікацій у бібліотечній справі, певною мірою зумовлюють новітні форми їх представлення (інформаційні портали, теле- та електронні конференції, електронні журнали, курси дистанційного навчання, списки розсилки тощо).

▲ Активне використання сучасних засобів і форм інформаційних комунікацій у бібліотечно-інформаційній сфері дозволяє подолати різноманітні інформаційні бар'єри (просторово-часові, мовні, державні, національні, фінансові, міжгалузеві, міжособистісні тощо), сприяє розширенню професійних контактів, фаховій самоосвіті, стає однією з форм та засобом у системі підвищення кваліфікації.

▲ Різноманітність спектру галузевих форм формальних і неформальних інформаційних комунікацій, зокрема наукових, свідчить про інтенсивність сучасного стану розвитку бібліотечно-інформаційної сфери.

▲ Результати моніторингу фахових Інтернет-ресурсів мають враховуватися для удосконалення інформаційно-освітнього середовища галузі, формування навчальних програм і посібників у системі підготовки та перепідготовки кадрів, підвищенні кваліфікації тощо.

#### Література

1. Воробьев Г. Г. Наука как информационная система // НТИ. Сер. 1. – 2002. – № 2. – С. 1–15.
2. Каптерев А. И. Профессиональное пространство как объект информационного анализа [Электронный ресурс]. Спосіб доступу: URL: [http://www.dvc.tvworld.ru/Other/Kapterev/List\\_of\\_publications.files/](http://www.dvc.tvworld.ru/Other/Kapterev/List_of_publications.files/). Загол. з екрана.
3. Крпкова Е. Л. Библиотечный сайт как информационный портал // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотруд-

ничества: 8-я Междунар. конф. «Крым-2001»: Материалы конф. – М., 2001. – Т. 1. – С. 215–216.

4. Лаврик О. Л. Развитие системы научных коммуникаций: научные журналы СО РАН // НТИ. Сер. 1. – 2002. – № 8. – С. 18–24.

5. Ляшенко Л. Internet-ресурси на допомогу підвищенню професійного рівня бібліотекаря // Вісн. Кн. палати. – 2001. – № 2. – С. 17–23.

6. Ляшенко Л. Модель інформаційного забезпечення бібліотекарів // Вісн. Кн. палати. – 2002. – № 8. – С. 21–23.

7. Масловська С. М. Наукові засади інформаційного забезпечення бібліотечної галузі // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К.: НБУВ, 2000. – Вип. 5. – С. 77–85.

8. Минкина В. Корпоративная культура и профессионализация библиотекаря / Минкина В., Васильева Н. // Петербургская библиотечная школа. – 1999. – № 1. – С. 22–35.

9. Савіна З. Електронні інформаційні ресурси бібліотек України / Савіна З., Любаренко Л. // Бібл. планета. – 2002. – № 2. – С. 20–21.

10. Сивурова О. А. Интернет-клуб Белорусской библиотечной ассоциации как средство профессионального роста библиотекарей // Молодые в библиотечном деле: кадровая политика: Сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. – М., 2002. – С. 45–47.

11. Смоляницкий Б. М. Информационное обслуживание в Интернете: Учеб. пособие. Ч. 1 / Смоляницкий Б. М., Корниенко М. В. – Х.: ХГИК, 1998. – С. 57–61.

12. Уотсон Э. Ф. Дистанционное обучение библиотечной профессии в странах третьего мира: проблемы нового тысячелетия // Международный форум по информации. – 2000. – Т. 25, № 2. – С. 13–18.

13. Филиппова Л. Я. Информационно-библиотечные ресурсы Интернет / Под ред. В. П. Щетинина. – Х.: «К-Центр», 1998. – 80 с.

14. Філіппова Л. Питання створення бібліотечних веб-сайтів в Інтернеті // Бібл. планета. – 2001. – № 3. – С. 12–15.

15. Шварцман М. Е. СОНЕГОС – шлюз к библиотекам СНГ // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. – 2002. – № 1. – С. 52–56.

16. Шишкин Д. В. Список рассылки Интернет-клуба в профессиональном взаимодействии библиотекарей // Молодые в библиотечном деле: кадровая политика: Сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. – М., 2002. – С. 47–51.

17. Энгельштад К. Интеллектуальное общество, информационная и телекоммуникационная технология и обучение в течение жизни // Международный форум по информации. – 2001. – Т. 26, № 1. – С. 11–14.

Галина МІЩУК

## Рукописні документи історика та археолога В. Г. Ляскоронського (1859–1928) з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело з історії нумізматики

У статті проаналізовано склад та джерельну значимість рукописної нумізматичної спадщини В. Г. Ляскоронського, матеріали особового архівного фонду, його рукописи, щоденники, спогади, листування з науковцями різних країн. Висвітлені ґрунтовний внесок ученого у розвиток нумізматики, музейних і бібліотечних колекцій, його наукове оточення.

Історія розвитку нумізматики досліджень в Україні є на сьогодні малодослідженим аспектом розвитку спеціальних історичних дисциплін в Україні в кінці ХІХ – першій третині ХХ ст. Внесок окремих особистостей у розвиток науки та музейної справи України останнім часом також є актуальним для осмислення шляхів розвитку наукової думки.

В історичній науці кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Василь Григорович Ляскоронський був помітною особистістю. Однак його творчість мало вивчена і потребує спеціального дослідження. Він народився в м. Золотоноші (нині Черкаська обл.). У 1885 р. закінчив Київський університет. Був приват-доцентом Московського (1903–1907), Київського (1907–1909) університетів на кафедрі російської історії. У 1909–1922 рр. – професор історико-філологічного Інституту князя Безбородька у Ніжині, де викладав російську історію. У 1922 р. був професором Київського археологічного інституту при науково-дослідничій кафедрі мистецтвознавства, читав курс лекцій з нумізматики. В. Г. Ляскоронський також був членом багатьох наукових товариств: Московського археологічного товариства, Товариства Нестора Літописця, Ісландського історичного товариства «Gibislenzka Bokmentafelag», Київського Товариства історії, старожитностей та мистецтва, Товариства класичної філології при Київському навчальному окрузі, Імператорського Російського військово-історичного товариства та членом ради його київської філії, а також членом історичного товариства при Ніжинському історич-

но-філологічному інституті. Він обіймав посаду завідувача нумізматичного відділу Лаврського музею, був нештатним постійним співробітником Фольклорно-етнографічної комісії ВУАН (1924), членом Всеукраїнського археологічного комітету (1925–1927), членом-співробітником археологічної секції мистецького відділу Інституту української наукової мови (1926). На схилі років його було обрано членом комісії сходознавства, де він почав зводити відомості про знахідки археологічних та нумізматичних скарбів східної культури в Україні<sup>1</sup>.

Нумізматичні матеріали В. Г. Ляскоронського містяться в його особовому архіві (фонд № 216), що зберігається в Інституті рукопису НБУВ. Його опублікована спадщина представлена у книжковій колекції Київського університету св. Володимира, що нині зберігається у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. Діяльність ученого у галузі нумізматики відображають, передусім, біографічні документи з цього фонду: його «Сигікулум вітае» (не раніше 1909 р.) (ф. 90, № 1), «Особиста справа», написана В. Г. Ляскоронським, коли він був професором Київського археологічного інституту у травні 1923 р. (ф. 90, № 2), а також некролог авторства Катерини М[иколаївни] Мельник-Антонович «Василь Григорович Ляскоронський», опублікований у «Записках історично-філологічного відділу УАН, кн. ХХІV (1929) (ф. 90, № 3). Останній містить ґрунтовний огляд діяльності історика й у царині нумізматики.

<sup>1</sup> Ляскоронський Василь Григорович // Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. – К., 2002. – С. 331–333; Енциклопедія українознавства. – К., 1993. – Т. 4. – С. 1402; Ситник О. М. Василь Григорович Ляскоронський // Укр. іст. журн. – 1990. – № 2. – С. 88–99.

Міщук Галина Анатоліївна, н. с. Міжнародного науково-технічного університету (Житомир).

Авторка високо оцінює внесок ученого у розвиток нумізматики в Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Значна інформація щодо його нумізматичних студій міститься у його працях, а також у листуванні з колегами, відомими фахівцями музейної справи, вченими-нумізматами, членами різних наукових товариств.

В особовому архіві вченого чільне місце посідає його наукова спадщина – творчі праці з нумізматики. Серед них слід виокремити матеріали, які, очевидно, використовувалися професором В. Г. Ляскоронським у період викладання ним у Київському археологічному інституті курсу лекцій загальної нумізматики. До таких досліджень належать рукопис його брошури «Нумізматика» (книги 1 та 2) (1922) (ф. 90, № 468), записна книжка «Нумізматика» (1923) (ф. 90, № 469), замітки з нумізматики й про археологічні знахідки (ф. 90, № 481).

Особливу наукову вагу мають рукописи, присвячені вивченню античних монет: «Римські монети» (ф. 90, № 470), перша коректура статті «Римські монети, які знайдено на території м. Києва», опублікованої у збірнику «Український музей» (т. 1), (К., 1927) (ф. 90, № 65). Конкретну інформацію про археологічні відкриття містять нотатки про знахідки римських монет на території України й карти цих знахідок, виконані олівцем (ф. 90, № 64). Ці матеріали представляли надзвичайно змістовні джерела для систематизації конкретних даних стосовно монетних скарбів, знайдених на території України в той період.

Як згодом зазначала К. М. Мельник-Антонович у некролозі, присвяченому пам'яті В. Г. Ляскоронського, великий вплив на формування його наукового світогляду як історика у період навчання у Київському університеті мав професор Володимир Боніфатійович Антонович: «Переважно цікавлячись історією, В. Г. не обмежувався лекціями та працями в семінарі, що провадив В. Б. Антонович зі своїми учнями в Центральному архіві, в нумізматичному та археологічному музеях університету. Він виявляв інтерес до всіх помічних дисциплін; ...і сам починає працювати в археологічному та нумізматичних кабінетах університету»<sup>2</sup>.

Готуючись до магістерського іспиту, він збирав відомості про знахідки старовини, монетних скарбів та поодиноких монет на Полтавщині, Київщині та у самому Києві і публікував їх у київських газетах («О находках римских монет в пределах Киевской и Полтавской губерний и на территории г. Киева») і наукових часописах, зокрема в «Киев-

ской старине», працях Наукового товариства Нестора Літописця. Саме у цей період визначилися інтереси дослідника у галузі вивчення античних монет, а саме давньоримських, поширених на території України. В. Г. Ляскоронський зосередився на малодослідженому на той час питанні вітчизняної археології та нумізматики – вивченні римських монет, які належать до певної доби в римській історії – початку нашої ери. Учений починає ретельно і послідовно вивчати усі знахідки в Україні монет класичного світу, як східних, так і європейських. Монети цього періоду не були для молодого дослідника інтересом колекціонера. Він надавав цим знахідкам великого значення як історичним джерелам, вважаючи їх важливим і вірогідним компонентом для аналізу стародавніх торговельних, культурних та політичних процесів, що відбувалися у Європі, зокрема, для аналізу «зносин Риму, Греції, Візантії, Сходу і Заходу з тогочасною людиною наших країн та культурних взаємин між ними за часів античних та пізніших»<sup>3</sup>. Результати цього дослідження він оприлюднює у доповіді «Находки римских монет в области среднего Приднепровья», проголошеній на ХІ Археологічному з'їзді в Києві. Цілком позитивно схвалена доповідь була першим випробовуванням для молодого вченого.

Школа В. Б. Антоновича, а також особисті якості В. Г. Ляскоронського як ученого, який фундаментально працює з джерелами, сформувала його як відомого історика-нумізмата, ґрунтовного вченого. К. М. Мельник-Антонович згадує: «Кожний найдрібніший факт, кожну монету, старанно перетворивши її походження, В. Гр. занотовував, описував, зазначав на мапі, або на плані стародавнього міста, бо таким способом зазначався купецький куток в ньому. Так робив він протягом кількох десятиліть, поки нарешті величезний той матеріал, докладно систематизований та оброблений, склався в велику монографію видатного наукового значіння «Римская монета в пределах России как исторический источник», з кількома картами, ілюстраціями, планами, знахідками монетних скарбів та поодиноких монет разом з речами римської культури, зазначаються торговельні і дипломатичні шляхи давніх часів од західних меж України та південного Помор'я аж до Скандинавії і далі на схід аж до Сибіру». Монографію він почав друкувати під час першої світової війни, але революційні події завадили її вихід друком. До речі, невеличкий витяг з неї був опублікований у збірнику «Український музей» під заголовком «Римські моне-

<sup>2</sup> ІР НБУВ, ф. 90, № 3, арк. 3 зв.

<sup>3</sup> Там само, арк. 9–9 зв.

ти, які знайдено на території м. Київа». Однак, не маючи можливості видати монографію в Україні, автор передав її для друку незадовго до смерті в Берлін, де вона мала побачити світ німецькою мовою<sup>4</sup>.

Крім вивчення давньоримських монет В. Г. Ляскоронський досліджував і систематизував давньогрецькі монети, знайдені на теренах України. У подальшому він став упорядковувати відомості про візантійські монети і скарби, складав нумізматичні мапи, відзначаючи знахідки римських, грецьких і навіть східних монет, і накладав їх на відомі вже стародавні торговельно-політичні шляхи, як-от старий шлях «з варяг у греки», «великий волзький шлях» і інший – на Литву та західнослов'янське Помор'я, тим самим уточнюючи історичні відомості про розвиток торговельних шляхів та політичних відносин держав<sup>5</sup>.

Результатом його нумізматичних досліджень були наукові праці, опубліковані за його життя: «О находках римских монет в пределах Киевской и Полтавской губерний», надруковані у київських газетах та «Историческом вестнике» у 80-х і 90-х роках ХІХ ст., «Находки римских монет в области среднего Приднепровья», у «Трудах ХІ Археологического съезда в 1899 г.» (т. 1) (М., 1901), «Римські монети, які знайдено на території м. Київа» – у збірнику «Український музей» (вип. 1) (К., 1923).

Працюючи у складі Всеукраїнського Археологічного комітету (ВУАК) під час організації Української академії наук, він, дбаючи про збереження цієї спадщини для науки та культури в умовах революційної руїни та перших років радянської влади, приділяв багато уваги питанням суто обліково-організаційного характеру щодо нумізматичних колекцій університету. За свідченням К. М. Мельник-Антонович, «працюючи у важких умовах, безплатно, у холоді, протягом цілої зими, він займався прийомом і пакуванням величезних нумізматичних колекцій колишнього університету, систематизував їх. У цей період після прилучення Товариства до У. А. Н., він продовжував брати участь у його засіданнях, виступив з доповіддю про скарб римських монет, що знайдено в Києві, в 70-х роках ХІХ ст. та про цікаві срібні медальони – військові знаки римських легіонів»<sup>6</sup>.

Для висвітлення наукових інтересів В. Г. Ляскоронського у нумізматичній науці заслуговує на увагу листування, що зберігається в його особово-

му архіві. До його кореспондентів належали сучасники-колеги: історики, нумізмати, археологи, організатори музейної справи в Україні та аматори-збирачі монет. Він листувався як з представниками офіційних наукових установ і академічних товариств, так і з приватними особами.

Так, про нумізматику йдеться у листуванні В. Г. Ляскоронського з українським істориком та нумізмоматом, завідувачем відділу української старовини Чернігівського державного музею Шугаєвським Валентином Андрійовичем. Особливу увагу він приділяв знахідкам римських монет на території колишньої Російської імперії, зокрема, у період підготовки монографії: від 3 січня 1918 р. (ф. 90, № 407). У листах обговорювалися важливі джерелознавчі питання, зокрема, критерії віднесення римських монет до слов'янських територій, а також брошура В. Г. Ляскоронського «О научном значении римских находок», а також питання історії нумізматики, зокрема, розповсюдження у Росії празьких грошей ХІV ст. (добі королів Венцеслава II – Венцеслава IV) (ф. 90, № 407) тощо.

Листування у той час було однією з важливих можливостей наукового спілкування та отримання необхідної інформації. А для нас це є ще і джерело, що висвітлює певні події. У листі до В. Г. Ляскоронського від 18 грудня 1918 р. В. А. Шугаєвський цікавився його працею про римські монети, оскільки сам планував скласти узагальнений список усіх знахідок римських монет на території Росії, і скаржився на перешкоди та втрати нумізматичних матеріалів, спричинені революційними подіями у Петрограді у 1917 р. Зокрема, його цікавили відомості стосовно скарбів римських монет у Чернігівській губернії, сповіщав про каталог музею Подільського церковного історико-археологічного товариства у листі від 19 грудня 1918 р. (ф. 90, № 406).

Листування В. Г. Ляскоронського містить багато деталей щодо знахідок та власників монет. Так, у своєму листі історик, літературознавець, бібліограф, перекладач В. Доманицький від 24 вересня 1906 р. повідомляв В. Г. Ляскоронському, що йому доставлені римські монети з їх описом і зазначенням місця розкопок в Україні<sup>7</sup> (ф. 90, № 199). У листі С. Євдокімова від 17 серпня [...] з м. Полонного (ф. 90, № 201) сповіщається, що з газети «Києвлянин» він дізнався про археологічні знахідки старожитних монет, завдяки котрим він визначив

<sup>4</sup> Там само, арк. 9–10.

<sup>5</sup> Там само.

<sup>6</sup> Там само, арк. 6.

<sup>7</sup> Доманицький Василь Миколайович // Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. – К., 2002. – С. 147–149.

власні старожитні монети і цікавився, де можна їх продати. До цього листа додані зразки монет, відбиті на папері.

Важливу роль у студіях В. Г. Ляскоронського з античної нумізматики відіграв той факт, що він листувався не лише з вітчизняними нумізматами, але водночас мав наукові контакти із зарубіжними фахівцями. Так, у період 1917–1927 рр. він підтримував зв'язки зі шведськими науковцями – знавцями археології та нумізматики, про що можна судити з копії листа В. Г. Ляскоронського до професора історії та старожитностей Королівської Академії у Стокгольмі Оскара Альмгрена. Завдяки науковим контактам зі шведськими вченими В. Г. Ляскоронський був ґрунтовно ознайомлений з археологічними знахідками та дослідженнями римських монет у Скандинавії. Важливо те, що через ці зв'язки В. Г. Ляскоронський обмінювався виданнями з нумізматики. Так, професор зі Стокгольму поставив йому необхідну літературу з класичної нумізматики. В. Г. Ляскоронський, у свою чергу, обіцяв йому надіслати видання власної ґрунтовної праці (мається на увазі його монографія «Римская монета в пределах России как исторический источник») з кількома картами (ф. 90, № 158–159).

У матеріалах службової та громадської діяльності В. Г. Ляскоронського розкривається інформація щодо складної долі нумізматичних колекцій після революції та у період діяльності ВУАН. Так, у документах знайшла відображення боротьба між ВУАК та Київським інститутом народної освіти (ІНО) за приміщення, де були розміщені фонди монет, що колись належали університету св. Володимира та перейшли до відання Академії. Реорганізація університету на ІНО автоматично передбачала відчуження колекцій, що не були актуальними для народної освіти і завантажували приміщення бібліотеки ІНО (про що свідчив лист завідувача бібліотеки О. Назаревського від 5 жовтня 1927 р.) (ф. 90, № 101). 3 жовтня 1927 р. Київський ІНО в категоричній формі запропонував, звертаючись до дійсного члена Всеукраїнського археологічного комітету професора В. Г. Ляскоронського, ВУАКові звільнити опечатану кімнату, де знаходилася колекція нумізматичного кабінету (ф. 90, № 101). У зв'язку з цим ВУАК звернувся до Спільного зібрання УАН, Управи УАН та Лаврського заповідника з проханням виділити кошти для перевезення майна та надати відповідне приміщення для його зберігання. Збори ВУАК доручили В. Г. Ляскоронському організувати перевезення Мюнцкабінету до Лаври та підготувати проект організації Музею Мюнців (за підписом президента ВУАК академіка О. Новицького).

Становлення і розвиток нумізматичної справи в системі української історичної науки радянського періоду – у 20-ті роки – розкриваються в офіційній документації службової діяльності В. Г. Ляскоронського. Так, фактичні відомості про стан і організацію нумізматичної справи містяться у звіті за 1924 р. професора В. Г. Ляскоронського, як вже керуючого нумізматичним відділом Лаврського музею при Політпросвіті, від 3 січня 1925 р. (ф. 90, № 98). Згідно з даними цього джерела:

«За рік було: 1. Розібрано, визначено і зареєстровано більш ніж 15 тис. різноманітних монет, медалей і жетонів, складено по кожній галузі монет окремі каталоги. 2. Намічено і одібрано для наукової праці кілька десятків античних монет і медалей для їх фотографування і наукового описання. 3. Підготовлено для виставки цілі низки зроблених знімків різноманітних знаменитостей із ученого, воєнного, релігійного і артистичного світу. 4. В нумізматичній колекції при київському ВІНО визначено, одібрано і упаковано більш ніж 8 тис. різноманітних античних монет, їх перенос в нове помешкання. 5. Одержано від Д. Щербаківського, керуючого археологіч. справами І Державного Музею в Києві, вісім (8) мішечків з старинними монетами, медалями, хрестами, і т. і., знайденими на території Лаври ... 6. Одержано від Ф. М. Морозова монет срібних і 11 олов'яних плombs, паперових кредитів минулих років советських грошей. 7. В колекціях Лаврського музею є медалі, медальони і монети, зроблені із сплаву і із чугуну, котрі, через холодну, зимню температуру вкриваються іржою і марніють. Треба їх одібрати і перенести в тепле помешкання. 8. Сума грошей, потрібна для наукових екскурсій і на купівлю цікавих монет із новонайдених кладів на Україні, була мною означена в одному із попередніх відсотів»<sup>8</sup>.

Однак, незважаючи на складні обставини зберігання та скрутний матеріальний стан у той період, комплектування новими примірниками монет фонду нумізматичного кабінету здійснювалося не лише завдяки дарам жертводавців, але й через купівлю. Так, згідно з актом від 16 листопада 1926 р. комісія у складі зав. нумізматичного відділу музею В. Г. Ляскоронського, зав. відділу станкового малярства К. В. Мощенка та співробітника музею М. О. Новицької визнала необхідним придбати для Музею венеціанський золотий дукат XVII ст. 94 проби, вагою 3,5 грам у гр. Н. А. Коцюбинської, що мешкає у Києві по вул. Жертв революції за

<sup>8</sup> ІР НБУВ, ф. 90, № 98.



7 (сім) карбованців. Дуката знайдено в селі Стіні Тульчинської округи на Поділлі (ф. 90, № 23).

Лаврський музей для проведення необхідних наукових досліджень був зацікавлений у комплектуванні спеціальної нумізматичної літератури, про що дізнаємося з листа від 11 липня 1927 р. Важливим було налагодження науково-дослідницьких зв'язків з іншими нумізматичними кабінетами. Отже, Лаврський музей двічі звертався до професора С. Л. Гольдіна, що завідував нумізматичним кабінетом колишнього Харківського університету і бібліотекою при цьому кабінеті, з проханням надіслати один примірник Каталогу нумізматичного кабінету. На жаль, професор С. Л. Гольдін не відповів на це прохання, і В. Г. Ляскоронський звернувся до Укрнауки з проханням допомогти одержати Каталог, який було отримано 11 липня 1927 р. (ф. 90, № 489).

До В. Г. Ляскоронського як завідувача нумізматичного відділу зверталися представники інших науково-дослідних установ, музеїв України для атрибуції старожитних монет і медалей з власних фондів. Зокрема, 9 січня 1927 р. представники Волинського державного науково-дослідного музею в Житомирі просили допомоги у визначенні колекції старовинних монет, які навіть були доставлені у Київ завідувачем історичного відділу цього музею Г. П. Ілюченком (ф. 90, № 102).

Вже на початку 20-х років ХХ ст. в Україні планувалася централізована організація обліку історико-культурних цінностей, а саме археологічних і нумізматичних знахідок. Для збирання інформації і статистичних даних про нумізматичні знахідки в різних регіонах України Лаврський музей культів і

побуту розповсюджував у 20-ті роки ХХ ст. серед обласних історико-культурних музеїв обіжники за підписом В. Г. Ляскоронського як завідувача нумізматичного відділу цього музею. Машинописний зразок цього обіжника зберігається в архіві В. Г. Ляскоронського (ф. 90, № 89). Облік музейних колекцій монет мав бути проведений за спеціальною анкетною, розробленою Ляскоронським. Вона мала висвітлити спеціальні відомості про знахідки грецьких, римських та візантійських монет та їхній зовнішній вигляд, а також «1). в какой местности (город, село, деревня, поле, огород, сад, и пр.; 2). если можно, когда именно (год находки) или приблизительно; 3). при каких условиях (если, конечно, они известны); 4). сколько (если известно) монет было в кладе; 5). из какого металла (медь, серебро, золото, электрон, сплав); 6). что изображено на монете: на лицевой стороне и на обратной»<sup>9</sup>.

Підбиваючи підсумки аналізу рукописної спадщини та наукового і творчого доробку В. Г. Ляскоронського в галузі нумізматичних студій та музейної діяльності, слід підкреслити, що в його архіві міститься багато матеріалів, що висвітлюють різні аспекти розвитку науки та історії створення мінцкабінетів, музейних колекцій. В. Г. Ляскоронський як учений зробив вагомий внесок у розвиток історичної та археологічної науки, він має ґрунтовний доробок у цій галузі, однак не менш важливою була його музейна діяльність, завдячуючи якій збереглися нумізматичні колекції університету, проведено первісний облік існуючих колекцій в Україні.

<sup>9</sup> ІР НБУВ, ф. 90, № 89.

## Асоціація бібліотек України інформує

● 175-річний ювілей Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького відзначатиме громадськість України у вересні 2004 р. У рамках ювілейних заходів 24–25 вересня відбудеться Міжнародна науково-практична конференція «Наукова бібліотека: пріоритети розвитку та перспективи». Інформація про конференцію та її програма буде розміщена на сайті Бібліотеки:

<http://www.ognb.odessa.ua>

● 190-річчю з дня народження Тараса Шевченка та 160-річчю заснування Національного університету «Львівська політехніка» присвячується 8-а Міжнародна наукова конференція «Проблеми української термінології *СловоСвіт* 2004», яка відбудеться 6–9 вересня 2004 р. у Національному університеті «Львівська політехніка». Докладна інформація про тематику конференції та вимоги до подання матеріалів, що будуть опубліковані у збірнику наукових праць, можна отримати за адресою:

[www.lp.edu.ua/tc.terminology](http://www.lp.edu.ua/tc.terminology), E-mail: [rytsar@polinet.lviv.ua](mailto:rytsar@polinet.lviv.ua)

Кирил ВІСЛОБОКОВ

## Литовський статут та «Права, за якими судиться малоросійський народ» (джерелознавчий аспект)

У статті розглядаються дискутовані від XIX ст. в історіографії питання про співвідношення поширення на території Гетьманщини кирилических і польськомовних видань/списків Третього Литовського статуту та видання Статуту, використане Кодифікаційною комісією 1728–43 рр. у роботі над відомою пам'яткою українського права XVIII ст. – «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743).

Говорячи про Литовський статут<sup>1</sup> як про джерело Кодексу 1743 р. («Права, за якими судиться малоросійський народ») в юридичному сенсі, не можна оминати питання про використане Кодифікаційною комісією 1728–43 рр. (далі – Комісія) видання, що є класичною джерелознавчою проблемою.

Насамперед, ця тема вимагає звернути увагу на період з 60-х років XVII до початку XVIII ст., коли Литовський статут, здавалося б, «скасований козацькою шаблею», «повертається» до активного вжитку на території Гетьманщини в третій редакції (1588 р.), дія якого формально ніколи не була поширена на українські землі, та ще й як звичке (одвічне) право<sup>2</sup>. Сама Комісія постійно підкреслює «переднейшость» Литовського статуту серед інших джерел Кодексу, посилаючись на його давність<sup>3</sup>. Вирішення цієї проблеми можна знайти, аналізуючи внутрішню будову та історію самого Статуту, а також основні тенденції еволюції соціально-політичного устрою Гетьманщини.

<sup>1</sup> Основну бібліографію див.: Первый Литовский статут 1529 года // Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого статута. – Вильнюс, 1982; Второй Литовский статут 1566 года // Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 425-летию Второго статута. – Вильнюс, 1993; Третий Литовский статут 1588 года // Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего статута. – Вильнюс, 1989.

<sup>2</sup> Докладно про Статут 1588 р. див., зокрема: Чарнецкий [Ф.] История Литовского статута с объяснением особенностей трех его редакций // Университетские известия. – К., 1866. – № 9; 1867. – № 1, 5–10; Ланно И. Литовский статут 1588 г. – Т. 1: Исследование. – Ч. 1. – Каунас, 1934; Ч. 2. – Каунас, 1936.

<sup>3</sup> Див., напр.: ЦДІА України, ф. 51, оп. 3, спр. 3284, арк. 112–114; Права, за якими судиться малоросійський народ (1743) / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Упор. та нарис К. А. Вислобоков. – К., 1997. – С. 12, 543, 546.

Вислобоков Кирил Асенович, н. с. Інституту держави і права ім. В. Корецького НАН України.

Литовський статут, починаючи від першої редакції, юридично закріпив права і вольності привілейованої панівної верстви Великого князівства Литовського. Поява другої редакції була наслідком боротьби за привілеї і впливи, що точилася у середині XVI ст. між князями й магнатами, з одного боку, та середньою і дрібною шляхтою – з іншого. Здобутки шляхти у цій боротьбі помітно відбилися на нормах Статутів другої та третьої редакцій. Статут закріпив за українською шляхтою станіві, політичні, майнові і особисті права, які у поєднанні з фактичною монополією на землеволодіння та на участь в урядово-адміністративному і законодавчому житті Речі Посполитої забезпечили їй виключне становище серед інших соціальних груп і прошарків населення<sup>4</sup>.

Зрозуміло, що цей взірць цілком сприйняла нова земельно-адміністративна аристократія, намагаючись поширити його на теренах Гетьманщини. Він помітно відбився на змісті Кодексу: Комісія, визнаючи Литовський статут за «фундаментальне право», прагнула по можливості зберегти статуту систему та основний нормативний масив.

Основним питанням у дискусії про Литовський статут як джерело «Прав...» було згадане вже питання про використане Комісією видання. Видається, цього сюжету не оминув жодний дослідник, що так чи інакше писав про «Права...»<sup>5</sup>. Це було по-

<sup>4</sup> Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 59.

<sup>5</sup> Питання дискутувалось починаючи від появи дослідження О. Кістяківського, який посилався на трактування В. Баршевського (Права, по котрым судится малоросійський народ. – К., 1879. – С. 54). Дискусію підтримав І. Теличенко у своїй розвідці (Теличенко И. Очерк кодификации малороссийского права до введения Свода законов // Киевская старина. – К., 1888. – Кн. IX–X. – С. 454–457). Пізніше цієї теми торкалися у своїх дослі-

штовхом для паралельної, досить запеклої, дискусії про відповідність поширених на теренах Гетьманщини кирилических та польськомовних видань/списків Третього Статуту.

Логічніше почати з другого питання – адже Комісія скористалася у своїй роботі саме польськомовним варіантом Статуту і витратила значні зусилля на його переклад. Чому вона не звернулася до кирилического тексту? Розглядаючи цю тему, звернемося до невеликої, але промовистої статті професора М. Слабченка<sup>6</sup>. Дослідження містить три частини, з котрих нас цікавить перша – «Яким статутом користувалися в Гетьманщині XVII в.»<sup>7</sup>. Вона мало пов'язана з «Правами», якщо не брати до уваги, що приводом для обстоюваної М. Слабченком тези про значне поширення в Гетьманщині XVII ст. поряд з польськими виданнями кирилического Статуту стало протилежне припущення О. Кістяківського, висловлене у передмові до «Прав»<sup>8</sup>.

Насправді М. Слабченко намагається довести не заперечуване О. Кістяківським. Звернемося до текстів О. Кістяківський (цитований, до речі, самим М. Слабченком)<sup>9</sup>: «...весьма вероятно, что Малороссия перешла под власть России уже с весьма распространенным Литовским статутом польской редакции»<sup>10</sup> (виділення М. Слабченка. – К. В.). На цій самій сторінці: «...проф. Кістяківський схилився до думки, що Мамоничівське (кирилическе. – К. В.<sup>11</sup>) видання в Гетьманщині було мало поширене ...» (курсив наш. – К. В.). М. Слабченко: «Отже, що в Гетьманщині XVII в. вживано мамоничівський статут – це, всупереч думці К-го, річ безперечна»<sup>12</sup> (sic!). Але, як абсолютно очевидно з

дженнях В. Мєсяц (*Мєсяц В. История кодификации права на Украине в первой половине XVIII в. – К., 1963. – С. 137–149*) та А. Яковлів (*Яковлів А. Український Кодекс 1743 року «Права, по которым судится малороссийский народ». Його історія, джерела та систематичний виклад змісту. – Мюнхен, 1949. – С. 37*).

<sup>6</sup> Слабченко М. Ескізи з історії «Прав, по которым судится малороссийский народ» // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. – К., 1927. – Ч. 1. – С. 748–759.

<sup>7</sup> Там само. – С. 748–751.

<sup>8</sup> Права, по которым судится... – С. 52–54.

<sup>9</sup> Слабченко М. Зазнач. праця. – С. 749.

<sup>10</sup> Права, по которым судится... – С. 52.

<sup>11</sup> Не зовсім коректне висловлювання, оскільки не лише кирилическе видання під 1588 р., але й три наступних – польськомовних – вийшли з Віленської друкарні Мамоничів.

<sup>12</sup> Слабченко М. Зазнач. праця. – С. 750.

наведених цитат, О. Кістяківський і не заперечував самого факту наявності в правовому обігу Гетьманщини кирилических версій Статуту (йдеться, зокрема, й про рукописні копії з видання 1588 р.) – мова тут лише про ступінь поширення. О. Кістяківський навіть наводить виписку В. Баршевського зі справи Стародубського полкового суду з дослівним посиланням на видання 1588 р.<sup>13</sup> Власне, до питання про обіг різних редакцій Статуту ще від XVII ст. О. Кістяківський звертається принагідно, говорячи, насамперед, про використання Комісією польського видання вже у 30-х рр. XVIII ст. Останній факт незаперечний і визнається самим М. Слабченком<sup>14</sup>.

Отже, що саме хотів довести проф. М. Слабченко, залишається не зовсім зрозумілим. Напевно, високий ступінь поширення кирилических видань/списків Статуту 1588 р., хоча прямо цього не декларує. Дві його фрази, опосередковано, але все ж видають «симпатії» професора, і він неохоче визнає: «Та доводячи, що списки Лит. Статуту в Мамоничівському виданні вживано в Гетьманщині XVII в., не можемо zarazом відкинути і того, що городові та центральні укр. уряди знали були і польські редакції. У живій практиці такі були видання й польські...»<sup>15</sup>.

Не артикульована виразно, але обстоювана М. Слабченком теза про перевагу в професійному юридичному обігу Гетьманщини кирилических версій Литовського статуту над польськомовними не може бути визнана переконливою. На її користь професор наводить кілька прикладів дослівного, або майже дослівного, цитування в актах Полтавського городового уряду за 1666–1668 рр. окремих артикулів та їх заголовків з видання 1588 р.<sup>16</sup> Але цього замало для вирішення поставленої проблеми в цілому: наведені приклади свідчать лише про наявність Статуту зразка 1588 р. у Полтавському городовому уряді в ці роки.

Як би не хотілося визнати протилежне, але доводиться констатувати принципову перевагу в судово-адміністративних установах Гетьманщини кінця XVII, а тим більше XVIII ст., польськомовних версій Литовського статуту, хоча б з огляду на кількість перевидань останніх – чотири проти од-

<sup>13</sup> Права, по которым судится... – С. 55.

<sup>14</sup> Слабченко М. Зазнач. праця. – С. 751.

<sup>15</sup> Там само.

<sup>16</sup> Там само. – С. 750–751. Автор наводить цитати зокрема з: Актовые книги Полтавского городового уряда XVII века / Ред. и прим. В. Модзалевского. – Вып. 1. – Чернигов, 1912; Вып. 2. – Чернигов, 1912; Вып. 3. – Чернигов, 1914.

ного (кириличного). Згадаймо також, що видання 1588 р. мало на третю чверть XVII ст. поважний для широковживаної у повсякденній практиці книжки вік у 100 років. Польські ж друки XVII ст. були значно «свіжішими». Отже, й відповідь на питання, чому Комісія використала польське видання Статуту, очевидна. До того ж, польська не була чужою мовою ані для комісіантів, ані для суддівського корпусу Гетьманщини. Більшість з цих людей здобула добру освіту, і читання, писання та, навіть, віршування не лише польською мовою, але й латиною було для них справою звичною ще зі шкільної лави, не говорячи вже про канцелярську та дипломатичну практику.

Перейдемо до сюжету про видання Статуту, що його використала Комісія. Знахідка оригіналу рукопису, за яким здійснено переклад, на жаль, остаточно не прояснила питання, але дозволяє нам лишити на боці дискусії попередників з цього приводу, звернувшись лише до праці В. Месяца. Річ у тім, що згаданий рукопис був уведений у науковий обіг саме ним<sup>17</sup>. Але у своїй роботі він подає помилкові шифри<sup>18</sup>. Нам цілком автономно вдалося відшукати переклад; його опис опубліковано у нарисі, що передує другому виданню «Прав...»<sup>19</sup>. Рукопис дефектний – відсутність титульної сторінки не дає можливості правдиво визначити рік видання. Натомість, крім тексту власне Статуту, він містить ще й «Трибунал обивателям Великого князівства Литовського...», на цей раз із титулом, де зазначено видання, з якого зроблено переклад. Це польськомовне видання Трибуналу, що вийшло з друкарні Леона Мамонича 1623 р.<sup>20</sup> В. Месяц визначає недатоване видання Статуту як друк 1614 р.<sup>21</sup>

Нагадаємо, що після кириличного видання 1588 р. Статут офіційно друкувався польською мовою ще чотири рази до початку діяльності Комісії: 1614, 1619, 1648, 1693 рр.<sup>22</sup> Насправді існу-

вало ще одне видання – 1623 р. Це був передрук попереднього, 1619 р., з його ж вихідними даними<sup>23</sup>. Треба сказати, що така практика у тогочасному книгодрукуванні була доволі поширеною, і Статут тут не був винятком. Наприклад, під 1588 р. з друкарні Мамоничів вийшло три друки: власне 1588, 1592/3 та 1600 рр.<sup>24</sup> Віленська академічна друкарня 1780 р. повторила своє ж попереднє видання 1744 р.<sup>25</sup> Існування п'яти передруків – трьох кириличних і двох польськомовних – під неправдивими вихідними даними різними дослідниками пояснюється по-різному. Діапазон гіпотез достатньо широкий і коливається між обґрунтуваннями політичного характеру (щодо польських видань пов'язується з утисками руської мови etc.)<sup>26</sup>, з одного боку, та економічного (витрати часу й коштів на отримання привілеїв на перевидання) – з іншого<sup>27</sup>. Навряд чи політичні мотивації можна вважати переконливими у цьому випадку. Найімовірніше, до таких видань друкарів спонукав комерційний фактор. І хоча питання про наклад та ціни на ці друки й далі залишається відкритим<sup>28</sup>, найвірогід-

języku / *Dziennik Wileński*. – Т. II. – Wilno, 1823 – S. 261–287; *Пташицкий С. К вопросу об изданиях и комментариях Литовского статута*. – СПб., 1893.

<sup>23</sup> Див.: Статут Великага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі. – Мінск, 1989. – С. 471.

<sup>24</sup> Див. з цього приводу: *Danilowicz I. Op. cit.*; *Пташицкий С.* Там же; також новіші праці 50–60-х рр. XX ст.: *Зернова А.* Типография Мамоничей в Вильне (XVII век) // *Книга: Исследования и материалы. Сборник 1.* – Москва, 1959; *Raudelunas V. Pirmieji Lietuvos Statuto leidimai (1588–1600) / Rusu knygos spausdinimo pradžia ir Lietuva Bibliotekininkyste ir bibliografija*. – Т. 3. – Vilnius, 1966; *Laucevicius E. Popierius Lietuvoje*. – Т. 1. – Vilnius, 1967.

<sup>25</sup> Статут Великага княства... – С. 471.

<sup>26</sup> Див., напр.: *Музыченко П.* К вопросу о польском происхождении III Литовского статута // *Третий Литовский статут 1588 года. Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего статута*. – Вильнюс, 1989. – С. 63–72.

<sup>27</sup> Див.: *Pobug-Górski. Dodatek do bibliografii Statutu Litewskiego / Przegląd bibliograficzno-archeologiczny*. – Т. 2. – Warszawa, 1881. – S. 72.

<sup>28</sup> Ці питання порушує А. Дубоніс у розвідці: *Исследования экземпляров Третьего Литовского Статута 1588 г. (от С. Б. Линде до наших дней) / Третий Литовский статут 1588 года. Материалы Республиканской научной конференции...* – С. 248. Він також згадує звернення І. Лаппо до сюжету про наклад кириличного видання Статуту (див.: *Лаппо И.* К вопросу о первом издании Литовского Статута 1588 года. – Каунас, 1928. – С. 37).

<sup>17</sup> Нагадаємо, що дисертацію він захистив 1940 р., а опублікована вона була 1963 р.

<sup>18</sup> Див.: *Месяц В.* Указ. соч. – С. 192.

<sup>19</sup> *Вислобоков К.* Визначна пам'ятка українського права: джерела, зміст, система та соціально-політичні передумови створення // *Права, за якими судиться...* – С. XLVII–XLVIII. Рукопис зберігається у Відділі рукописів Державної публічної бібліотеки ім. М. Салтикова-Щедрина (Петербург) (ф. 550, Ф. II. 222).

<sup>20</sup> ВР ДПБ, ф. 550, Ф. II. 222, арк. 309.

<sup>21</sup> *Месяц В.* Указ. соч. – С. 146–149.

<sup>22</sup> Докладніше див.: *Danilowicz I.* Opisanie bibliograficzne dotąd znanych exemplarzy Statutu Litewskiego, rękopismienych i edycyju drukowanych, tak w ruskim oryginalnym, jako też polskim i łacinskim

нішим було б припущення про чималий зиск від продажу таких широкоживаних у практиці видань, як Литовський статут (і взагалі юридичної літератури). На це вказує й кількість, й частота самих видань.

Ці факти не були відомі В. Месяцу (хоч про Статут, друкований під 1623 р., Побуг-Гурський писав ще 1881 р.<sup>29</sup>), й він сумлінно, але безрезультатно шукає видання з титулом 1623 р.<sup>30</sup> А не знайшовши його, зупиняється на виданні 1614 р. з кількох міркувань: 1) це видання є найближчим й найточнішим перекладом кириличного тексту Литовського статуту; 2) на відміну від решти пізніших воно не містить посилань на польські конституції (які, на думку В. Месяца, Комісія обов'язково переклала б, якби вживала ці пізніші видання); 3) вибір Комісії вмотивований наявністю у виданні 1614 р. привілею Сигізмунда III на друкування, що надавало йому офіційного характеру; і, нарешті, 4) видання 1614 р. – єдине з польськомовних, що не має у своєму складі Трибуналу. І якби Комісія переклала будь-яке інше, тоді й Трибунал був би датований відповідно, а не 1623 р., коли, за переконанням автора, видання Статуту не було; а тому, стверджує він, Комісія мала у своєму розпорядженні Статут та Трибунал, відповідно, 1614 та 1623 рр. видання, які й переклала<sup>31</sup>. На жаль, ці тези в

більшості помилкові. По-перше, основні тексти видань 1614 та 1619 рр. ідентичні (і цей факт визнає сам В. Месяц кількома сторінкам раніше<sup>32</sup>); по-друге, з цілком зрозумілих політичних міркувань Комісія за будь-яких обставин не могла вмістити посилань на ссеймові конституції Речі Посполитої. По-третє, привілей Сигізмунда III вміщено й у виданні 1619 р. I, нарешті, наявність видання Статуту від 1623 р. (повторене видання 1619 р.) знімає суперечності щодо дати Трибуналу (очевидно, Леон Мамонич мав легальні підстави для видання Трибуналу). Той факт, що переклад було здійснено з єдиної книги, яка містила і текст Статуту, і текст Трибуналу, опосередковано засвідчує й сама Комісія у поясненні скорочень цитованих нею джерел: «В Ст. или в Стат. в Трыб. – значит в Статуте в Трыбунале, который в оном Статуте посля реестру алфавитного, на конце Статута имеется»<sup>33</sup> (курсив наш. – К. В.). В іншому разі граматичний імператив був би інакшим.

Отже, наведені вище факти дозволяють впевнено говорити, що під час роботи над Кодексом 1743 р. Комісією було перекладено й вжито видання Третього Литовського статуту, здійснене Леоном Мамоничем 1623 р. у Вільні. Це відкриває шлях до текстологічних порівнянь, необхідних у контексті розмови про рецепцію нормативного матеріалу та кодифікаційний характер роботи Комісії.

<sup>29</sup> Див. прим. 27.

<sup>30</sup> *Месяц В.* Указ. соч. – С. 147–148.

<sup>31</sup> Там же. – С. 148–149.

<sup>32</sup> Там же. – С. 146.

<sup>33</sup> Права, за якими судиться... – С. 37.

## Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського

Тут мертві намагаються допомогти живим  
Збагнуть колізії життя й перипетії.  
Нехай усі дороги ведуть у Рим,  
Тут вивірюю я свої найсміливіші дії.  
Вперте сходження по спіралі  
До неосяжних вершин Знання...  
Це чимось схоже на уповільнене авторалі,  
Коли в зворотний бік летить Земля.  
Здається Істина відкрилася тобі,  
На мить розгледів ти її обличчя...  
Та раптом мла сховає всі шляхи прями  
І темрява непізнаності з викликом загляне в вічі.

Тут гостро відчуваєш велич Духу  
І власну безпорадність перед нею.  
Свою недосконалість, бідність мови й руху  
І неспроможність прапор Знань підняти на рею.  
Тут все: і відгомін віків,  
І перехрестя несподіваних думок.  
Й перлини розуму, що плин років  
Не знищив, хоча загнав в глухий кут.  
Тут мертві намагаються допомогти живим,  
Збагнути неповторність і красу буття.  
Побачить світ водночас і величним, і простим,  
І досягнуть у сьогоденні з вічністю злиття.

Лана Світ

Надія МАСЛАКОВА

## Історія бібліотек та історичних бібліотечних зібрань України на сторінках журналу «Бібліотечний вісник» (1993–2003)

**П**ровідний фаховий часопис України «Бібліотечний вісник» на своїх сторінках важливе місце відводить питанням історії бібліотек та бібліотечної справи в Україні. Серед різних аспектів історії бібліотек – теоретичні питання методології вивчення історії формування бібліотек та розвитку бібліотечної справи; конкретні дослідження історії бібліотек різних установ, відомств, громадських організацій, приватних бібліотек видатних діячів української культури; роль особистостей у формуванні, становленні та розвитку бібліотек; бібліотечна діяльність просвітницьких організацій та наукових товариств; вивчення історії бібліотек інших держав.

Важливим напрямом є вивчення та реконструкція історичних бібліотек, що нині зберігаються у складі історико-культурних фондів наукових бібліотек і є окремими об'єктами історії української культури.

Спроба загальної класифікації статей, опублікованих у «Бібліотечному віснику», виявила різноманітність їх як за змістом, так і за видами: це публікації джерел, дослідження, огляди, рецензії, інформація, дописи з нагоди ювілеїв бібліотек, повідомлення про наукові події тощо. Публікації «Бібліотечного вісника» можна поділити на такі тематичні блоки:

### Теоретичні питання вивчення історії бібліотек, колекцій та зібрань

Теоретичні основи історії бібліотечної справи знайшли відображення у декількох статтях і розглядалися в контексті конкретних питань історії бібліотек та бібліотечної справи. Питання концептуальних підходів до поняття «національна бібліотека» та їх методичне вирішення у висвітленні історії бібліотеки як соціального інституту розв'язується у статті О. Онищенко «В. І. Вернадський та його внесок у заснування та розвиток Національної бібліотеки Української Держави» (2003. – № 2. – С. 2–9). У ній висвітлені виникнення ідеї націо-

нальної книгозбірні на початок ХХ ст., умови реалізації концепції, а також розвиток її сьогодні, коли спадкоємиця ВБУ, започаткованої В. І. Вернадським, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, головна бібліотека України, перетворилася на загальнодержавний комплексний бібліотечно-інформаційний, науково-дослідний і культурний центр, державне сховище найцінніших видань та рукописів, центр інформаційних ресурсів науки.

Історична доля бібліотек України є доволі складною, а це зумовлює вирішення багатьох принципових питань, пов'язаних з методологічними аспектами власності на бібліотеки, збірки, колекції. Окремі аспекти поняття спільної спадщини розглянуті у статті О. Онищенко, Л. Дубровіної «Доля бібліотеки Оссолінеум в історії України та Польщі у документах 1945–1946 рр.: повертаючись до питань спільної історико-культурної спадщини» (2002. – № 2. – С. 2–21), у якій пропонується вирішення питань власності на книжкові колекції з точки зору оцінки їх як спільної культурної спадщини.

Питання вивчення історії бібліотек як окремого напрямку бібліотекознавства та історичного книгознавства представлені на сторінках «Бібліотечного вісника» постановочною статтею С. Зворського «До проблеми вивчення історії бібліотечної справи в Україні» (1997. – № 4. – С. 20–21), у якій він порушив питання про необхідність дослідження цієї проблематики і створення фундаментальної історії бібліотек та бібліотечної справи в Україні. Автор повідомив про початок такої діяльності у Національній парламентській бібліотеці України. Першим кроком у цьому напрямі стало видання методичних рекомендацій «Вивчення історії обласної бібліотеки», складених С. І. Савіною і С. Л. Зворським (К., 1993). Оскільки така праця потребує спільних зусиль, автор запропонував створити об'єднання істориків бібліотечної справи і обговорити перспективу проведення таких досліджень.

Бібліотеки та бібліотечні історико-культурні фонди – органічні складові культури України, що актуалізується у зв'язку із формуванням національ-

Маслакова Надія Миколаївна, зав. відділу НБУВ.

ного історико-культурного бібліотечного фонду держави та створенням Державного реєстру національного культурного надбання. Бібліотеки та книжкові колекції, разом з іншими об'єктами культури, мають бути визначені нарівні з пам'ятками архітектури, мистецтва як колективні об'єкти духовної спадщини людства. Це накладає на «Бібліотечний вісник» як провідний фаховий часопис України обов'язок висвітлювати основні питання створення методології, вироблення методів постапейного опису історичних бібліотек та книжкових колекцій для поки ще майбутнього «Зводу історичних бібліотек та бібліотечних колекцій України».

Ці питання порушуються у статтях Л. Мухи та Л. Лисенко. У фундаментальній статті Л. Мухи «Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: паспортизація фондів (для Державного реєстру національного культурного надбання)» (1997. – № 3. – С. 3–7) розглядаються питання об'єкта паспортизації та пропонується розгорнута структура самого паспорту, з означенням розділів як наукового, що дає змогу встановити історію формування історичних бібліотек та колекцій, так і науково-облікового змісту, що дасть можливість отримати кількісні показники обліково-охоронного характеру.

Подальший розвиток ці ідеї знаходять у статті Л. Лисенко «Методика складання заголовка як основного елементу реєстраційного археографічного опису історико-культурних фондів для Державного реєстру національного культурного надбання» (2003. – № 2. – С. 30–35). У ній розглядаються важливі методичні питання уніфікації заголовка, який би давав узагальнену і водночас конкретну характеристику історичним бібліотекам, окремим книжковим колекціям та зібранням.

#### **Історичні бібліотеки в Україні від найдавніших часів до ХХ ст.**

Ця тематика досить широко представлена ґрунтовними науковими дослідженнями. Позитивною рисою є публікації історіографічних джерел – передусім історичних досліджень відомих учених минулого, що свідчить про високу культуру і давні традиції бібліотечної справи в Україні починаючи від часів Київської Русі.

Серед них, зокрема, публікація відомого українського історика Н. Полонської-Василенко «Бібліотеки Київської Русі» (1994. – № 1. – С. 27), що є частиною її наукової доповіді «Стольний град Володимира та Ярослава», прочитаної на засіданні пленуму Музею-архіву переходнової доби історії Києва 12 серпня 1942 р. Ця перша в Україні публі-

кація була здійснена за її рукописом з фондів Інституту рукопису НБУВ. У ній авторка наголошує на високій культурі книгописання у Київській Русі, нагадуючи про чудово оформлені мініатюрами та орнаментами рукописні «збірники», твори різних авторів багатьма мовами, переважно перекладні, що увійшли до складу книг, у галузі патристики та патрології, зокрема, житійні збірники, богословська література, передусім візантійського походження (згадуються такі традиційні збірники, як «Златоуст», «Златоструй», «Маргарит», «Ізмарагд», відомі з пізнішої православної традиції), а також інші твори церковних письменників. Серед них були й античні твори Платона та Арістотеля, історичні хроніки Іоанна Малали, Георгія Сінкеля та деякі переклади творів східних авторів, а також західноєвропейського письменства, зокрема, загальновідома сьогодні пам'ятка історичної публіцистики «Повість про Індійське царство». Авторка спеціально зупиняється на загальновідомому зразку слов'янського красного письменства – «Ізборнику Святослава», а також відзначає оригінальність творчості Київського митрополита Іларіона, передусім його неперевершену пам'ятку духовної культури XI ст. – «Слово о законі і благодаті». Загалом, бібліотеки Київської Русі, на думку авторки, віддзеркалювали високий і самобутній розвиток культури тогочасного суспільства.

Інша публікація джерел з історії бібліотек – «Репніни та їх яготинська бібліотека» (1993. – № 1–2. – С. 39–53) – належить Г. Чикаленко-Келлер, дочці видатного українського громадського діяча, видавця першої української щоденної газети «Рада» Євгена Чикаленка. Передне слово відомого вченого, д-ра філол. наук Ф. П. Погребенника присвячене особистості і долі самої Ганни Чикаленко. У статті висвітлено історію цінної бібліотеки знаного князівського роду Репніних, каталог якої, складений у 1846–1847 рр. Е. Ерменжаром, Ганна Чикаленко знайшла у відділі рукописів Женевської Публічної та Університетській бібліотеці серед женевських матеріалів Репніних, і була вражена цінністю цієї бібліотеки. Вона простежила долю бібліотеки, яка нараховувала на початок ХХ ст. понад 36 тис. книг, зібраних представниками роду, розкрила походження і зв'язок з останніми, оточенням родини. Доля бібліотеки після революції не відома, радше за все, вона була розпошена або загинула. На думку Дмитра Репніна, бібліотека і архів були частково знищені бандитами, а частково розібрані яготинськими вчителями.

Археографічно публікація цієї статті не оформлена відповідним чином, і тому з тексту не зрозуміло, звідки походить публікація, де була надрукована і хто її підготував. Однак ця стаття становить значний науковий інтерес, оскільки розкриває склад і зміст однієї з найцінніших бібліотек України, а можливо, й спонукатиме до пошуків решти цієї бібліотеки. Слід зазначити, що у монографії Л. Дубровіної та О. Онищенка «Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941» (К., 1998) згадується, що в 1919 р. йшлося про придбання цієї бібліотеки, однак брак коштів не дав змоги перевезти цю бібліотеку до Києва. Високий рівень наукового підходу до вивчення історії приватних бібліотек Г. Чикаленко-Келлер має методологічне значення для сучасних істориків-книгознавців.

Інший блок наукових статей присвячений *монастирським бібліотекам в Україні*.

Так, у № 5–6 за 1993 р. (с. 68–69) висвітлюється конференція «Роль бібліотек монастирів, соборів та інших установ у розвитку культури України», що проходила 28–29 червня 1993 р. у Києві. Їй присвятила огляд В. Кисельова – «Роль бібліотек монастирів у національному Відродженні». Співорганізаторами конференції виступили Міністерство культури України, Інститут української археографії АН України, Український фонд, Державна історична бібліотека, Інститут підвищення кваліфікації працівників культури. У її роботі взяли участь близько 200 учасників – науковці, музейні, архівні та бібліотечні працівники. Автор відзначає, що на конференції були сформульовані основні напрями дослідження історії бібліотек України, які до цього часу не були актуалізовані, зокрема, вивчення історії бібліотек монастирських, церковних різних конфесій, навчальних закладів і громадських організацій; не вироблені критерії віднесення книг до державного культурного надбання, механізми їх охорони, збереження, організації використання, складання репертуару національної книги; не розроблені організаційні засади створення державного центру реставрації та консервації книг тощо.

Фундаментальний підхід характеризує дослідження О. Дзюби «Монастирські бібліотеки Лівобережної України в контексті української культури XVIII ст.» (1994. – № 1. – С. 18–22). У статті підкреслюються особливості історичного розвитку Лівобережної України, яка мала певний автономний статус у складі Російської держави, а також діяльності Києво-Могилянської академії як націо-

нальної загальноосвітньої школи, яка формувала коло високоосвічених людей. Вони були представниками однієї школи і обіймали єпископські кафедри, очолювали навчальні заклади, монастирі, де формували бібліотеки і музейні колекції. Серед таких монастирських колекцій – бібліотеки Києво-Печерського, Межигірського, Видубицького, Михайлівського, Чернігівського Троїце-Ільїнського монастирів. Авторка розглядає склад бібліотечних зібрань, аналізує авторів, виокремлює найцінніші видання за видами та простежує закономірності формування складу цих бібліотек. Вона доходить висновку, що монастирські бібліотеки, а також власні бібліотеки митрополитів, єпископів, архімандритів відображають рівень та характер не лише освіти, а й української культури XVIII ст. загалом, яка була гуманітарною за своєю суттю й сформувалася як синтез «грекослов'янської» та «латинської» культурних традицій. Книжкові зібрання того часу, незалежно від їх функціонального призначення та власників, дають уявлення про цілісність української культури перехідного періоду – від середньовіччя до нового часу.

Про історію бібліотек Волині йдеться у статті Л. Бандилко «Братські бібліотеки (до історії бібліотечної справи на Волині)» (1997. – № 1. – С. 14–15). Подано огляд історії братських бібліотек, що існували на Волині у XVI–XVIII ст. (Львівський Ставропігальний інститут, Луцьке, Кременецьке братства) та поза її межами (Віленське, Могилівське братства), а також Львівське. Згадується бібліотека Кирило-Мефодіївського братства, створена у 60-х роках в Острозі Волинської губернії, Богоявленська тощо. Зазначається, що лише Львівському та Кирило-Мефодіївському братствам вдалося зберегти свої бібліотеки цілісно.

Вищі світські навчальні заклади та їхні історичні бібліотеки, що нині зберігаються у фондах НБУВ, розглядаються у статтях Т. Мяскової та В. Мозгової.

Так, Т. Мяскова досліджує бібліотеку Київського університету св. Володимира у статті «Система комплектування бібліотеки Університету св. Володимира (1834–1904)» (2000. – № 2. – С. 41–44) на підставі архівних джерел. Розглянуті особливості накопичення фонду бібліотеки, який був започаткований зібранням колишнього Волинського ліцею, основу якого, у свою чергу, заклали бібліотека Кременецького ліцею, Уманського базиліанського монастиря, дарунки різних осіб та бібліотеки професорів університету, зокрема М. Х. Бун-



ге, О. М. Лазаревського, М. І. Костомарова, М. О. Максимовича та багатьох інших. Система комплектування бібліотеки розвивалася залежно від зміни структури університету, література закуповувалася в Росії та Європі, активним був обмін науковою літературою. Авторка висвітлює етапи розвитку бібліотеки, особистості бібліотекарів.

В. Мозгова у своїй статті «Фонди бібліотеки Ніжинського ліцею (1832–1875)» (2000. – № 2. – С. 37–40) досліджує історію цієї бібліотеки. Протягом ХІХ ст. на підросійській території України існувало три ліцеї: Рішельєвський (1817–1864), Кременецький (1819–1834), Ніжинський (1832–1875). Основу бібліотеки останнього становить дар графа О. Г. Кушельова-Безбородька (1877 томів, 382 назви). Це книги з різних галузей знань, видання ХVІ–ХVІІ ст. різними мовами, надалі – дари Платона Кукольника, сина директора гімназії В. Кукольника (500 томів). Збиралася цінна колекція рукописів М. Гоголя. За архівними документами аналізується склад та розвиток бібліотеки, її комплектування.

Важливо підкреслити, що «Бібліотечний вісник» регулярно публікує документи з історії та долі історичних бібліотек – як окремих, так і корпусних груп документів, як, приміром, у статті О. Онищенко, Л. Дубровіної «Доля бібліотеки Оссолінеум в історії України та Польщі у документах 1945–1946 рр.: повертаючись до питань спільної історико-культурної спадщини» (2002. – № 2. – С. 2–21), у якій не лише досліджується історія бібліотеки Оссолінеум, а й обставини її розсосередження у період війни та повоєнні часи.

У цьому дослідженні опубліковано документи з архіву НБУВ, ЦДАВО, що розкривають історію зібрання роду Оссолінських у ХІХ ст., його переміщення до Польщі у період другої світової війни та повоєнний період. Висвітлюються складні умови передання Україною частини зібрання Оссолінеум Польщі у 1945–1946 рр., у тому числі оприлюднені постанови уряду, листування з Академією наук УРСР, Радою Народних Комісарів УРСР, директорами бібліотек, а також витяги з протоколів, акти передачі тощо. Пропонується розглядати зібрання, що нині зберігається в Україні та Польщі, як спільну культурну спадщину.

У статті С. Міщука «Нездійснений проект бібліотечної «Волиніки». З історії книжкового зібрання Волинського краєзнавчого музею у Житомирі у 20-х роках ХХ ст.» (2002. – № 3. – С. 16–22) ґрунтовно висвітлюється історія одного з най-

цінніших книжкових зібрань Волинського науково-дослідного краєзнавчого музею, де в 20-х роках було зібрано 150 тис. рідкісних та цінних колекційних книг, бібліотек та зібрань націоналізованих установ, приватних колекцій, була створена науково-дослідна бібліотека при музеї. Підкреслюється заслуга М. Кудрицького, П. М. Абрамовича, В. Я. Гнатюка, В. А. Монахова у створенні та піклуванні про бібліотечні фонди. Стаття розкриває боротьбу житомирської інтелігенції за збереження цілісності бібліотеки в 20-х роках ХХ ст. Однак, за постановою уряду щодо централізації історико-культурних фондів бібліотек у регіональних центрах зібрання було розпорошене і передане у 30-х роках до кількох архівних, бібліотечних та наукових установ. У результаті архівних пошуків автором реконструйований склад та визначено місцезнаходження бібліотеки сьогодні. Найбільше зібрання з цієї бібліотеки сьогодні зберігається у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського та Центральному державному історичному архіві м. Києва.

#### Історія приватних та особистих бібліотек

Історичний контекст культури розкривається у низці досліджень *історії приватних бібліотек в Україні*.

Серед таких, зокрема, стаття С. Павленка «Іван Мазепа і книга» (1994. – № 3. – С. 26–28). Цей науково-популярний нарис про бібліотеку гетьмана Івана Мазепи ґрунтується на згадках сучасників гетьмана про цю бібліотеку, яка була спалена О. Меншиковим під час взяття резиденції гетьмана у Батурині у 1708 р. Вона складалася з багатьох цінних книг різними мовами, якими гетьман володів вільно, в тому числі латиною, французькою, голландською, італійською, німецькою та польською. У його бібліотеці було багато українських книг, видання яких І. Мазепа матеріально підтримував, зокрема, чернігівську друкарню, де друкувалися книги українських церковних діячів, попри заборону московського патріарха Іоакима.

Історію найціннішої волинської колекційної бібліотеки кін. ХVІІ – поч. ХХ ст. – баронів Шодуарів – висвітлив Є. Біленький у статті «Фонд Шодуарів: історія надходження колекції» (2000. – № 4. – С. 31–34). У центрі статті – Станіслав Шодуар, один з найвідоміших колекціонерів книг, історик, власник одних з найбільших приватних музеїв та бібліотек Європи. Автор простежує долю цього бібліотечного зібрання, поповнення його

іншими представниками роду, розпорошення цілісного зібрання і сучасний стан у фондах НБУВ, куди частково потрапило це зібрання у 1932 р.

Інформацію про урочисте відкриття 31 травня 1994 р. у Науковій бібліотеці Львівського університету книжкової виставки, присвячену 50-й річниці смерті митрополита Галицького, архієпископа Львівського і Кам'янця-Подільського Андрея Шептицького, публікує З. Маринович у дописі «Зі спадщини А. Шептицького» (1994. – № 3. – С. 33). Експонувалися прижиттєві видання його праць, книги з власної бібліотеки, надані ієрархами церкви.

У ґрунтовній статті К. Климової «Бібліотека Павла Потоцького» (1994. – № 5–6. – С. 21–23) усебічно висвітлено долю найціннішого бібліотечно-го та музейного зібрання видатного українського державного та військового діяча – П. Потоцького, який під час української революції у 1917–1918 рр. перевіз із Петербурга свою українознавчу, велику за обсягом і різноманітну за змістом, бібліотеку. Вона складалася з частини особистої бібліотеки Т. Шевченка, видань з приватної бібліотеки Г. М. Геннаді, частини зібрання великого князя Костянтина Павловича, біографічного архіву та бібліотеки видавця «Жизнеописаний...» російських діячів В. М. Мамишева. Найціннішу частину склали книжки з воєнної історії, широко була представлена україніка. Бібліотека нині розпорошена і, можливо, частково втрачена. Її складові нині знаходяться у багатьох книгосховищах – Державній історичній бібліотеці України, бібліотеках Державного музею українського образотворчого мистецтва та НМІУ, у відділі рідкісної книги НБУВ.

Праці, що розкривають зміст, склад та долю бібліотеки Євгенія (Євфимія) Олексійовича Болховітінова, митрополита Київського й Галицького, належать Є. Рукавічиній: «З фондів ЦНБ» (1994. – № 4. – С. 19) – у якій надано коротку інформацію про митрополита, а також «Євгеній Болховітінов і бібліографія України» (1995. – № 2. – С. 11–28), у якій висвітлено історію його бібліотеки. Бібліотека митрополита – це 12 тис. книг, 3 тис. рукописів, яку він сам каталогізував, однак не встиг цю справу завершити. Особливу увагу у статті приділено виданням біобіографічного характеру, підготовлених митрополитом, а також його статтям, які частково увійшли до видання ХХ ст. «Українські письменники: біобіографічний словник. Т. 1. Давня українська література (ХІ–ХVІІІ ст.)» (К., 1960).

Нова інформація про історію та долю бібліотеки та книжкової колекції барона Ф. Штейнгеля (1870–

1946) міститься у науковому дослідженні Н. Миронець «Доля книжково-рукописного зібрання українського культурного діяча барона Ф. Р. Штейнгеля» (2003. – № 3. – С. 32–36). Авторка навела біографічні відомості про рід баронів, висвітлила долю створеного Ф. Штейнгелем Городоцького музею старожитностей Волинської губернії. Розглядається зміст колекції (книги, рукописи, стародруки, цінні видання, краєзнавча література), простежується її доля після революції, історія переміщення до Університету св. Володимира та ВБУ. Зібрання барона Ф. Штейнгеля як архівно-бібліотечна колекція зберігається нині в НБУВ.

Інший важливий комплекс статей складають дослідження з історії *особистих бібліотек діячів науки та культури новітнього часу*.

Ці матеріали представлені статтями Г. Зленка, С. Сохань, інтерв'ю Н. Солонської.

Г. Зленко у статті «Михайло Комаров та його бібліотека» (1994. – № 3. – С. 20–33) простежив долю бібліотеки М. Ф. Комарова, видатного українського бібліографа та книгознавця, що нараховувала до 3 тис. назв. У 1919 р. її було передано Національній книгозбірні в Одесі, яку очолив спеціальний комітет за участю М. Комарова. Через деякий час її було реорганізовано в Українську державну бібліотеку ім. Т. Г. Шевченка, восени 1930 р. фонди зібрання увійшли до Одеської державної публічної бібліотеки (згодом – Державна наукова бібліотека ім. М. Горького).

С. Сохань опублікувала дослідження «Приватна книгозбірня філолога та історика церкви М. І. Петрова: реконструкція зібрання» (2003. – № 3. – С. 29–32). Авторка здійснила реконструкцію бібліотечного зібрання М. І. Петрова, видатного історика церкви, професора Київської духовної академії, керівника Церковно-археологічного музею. Використовуючи архівні матеріали його особистого фонду в Інституті рукопису НБУВ, С. Сохань висвітлила значення бібліотеки для історії церкви в Україні, розвитку археографії, книгознавства, археографії рукописної книги та актових документів. У статті розкрито цінність бібліотеки, у якій широко представлені твори українських письменників, праці з історії української літератури, археографічні видання, дослідження з історії України, картографічний матеріал. Розглядається рукописний каталог бібліотеки М. І. Петрова, складений ним особисто.

Про власну бібліотеку відомого українського літературознавця, публіциста і письменника, до-

слідника творчості І. Франка д-ра філол. наук Ф. П. Погребенника йдеться в інтерв'ю Н. Солонської, яка оформила його у статтю під назвою «Мое зібрання – і державне надбання...» [До виставки книжкової колекції відомого вченого, доктора філологічних наук Ф. П. Погребенника] (1994. – № 1. – С. 28–31). Публікація присвячена виставці книг з бібліотечного зібрання відомого вченого, що експонувалася у зв'язку із його 65-річчям. В інтерв'ю він розповів про історію своєї українознавчої бібліотеки, початок якої був закладений учителем вченого, письменником Мирославом Капієм, учасником визвольних змагань 1917–1920 рр.: її Ф. П. Погребенник успадкував у 50-х роках. Сьогодні у складі його книжкової колекції є багато пам'яток, рукописів українських письменників, рідкісні періодичні видання, фотографії, поштівки. Вчений запропонував створити Всеукраїнське товариство приватних колекціонерів, яке б мало осередки у великих бібліотеках, музей-архів, де збиралися б приватні бібліотеки, опрацьовувалися, видавалися каталоги, оскільки вважає, що збереження приватних колекцій також є справою державною.

Отже, вивчення історичних та особистих бібліотек в Україні віддзеркалюється на сторінках «Бібліотечного вісника» у найрізноманітніших формах.

#### **Бібліотечна діяльність громадських та просвітницьких організацій**

Окремий напрям дослідження бібліотек представляють статті з історії формування народних бібліотек кін. ХІХ – ХХ ст. різними громадськими, передусім просвітницькими, установами та організаціями – «Просвітою», товариствами грамотності, благодійними товариствами тощо.

Л. Бандилко у статті «Бібліотечна діяльність товариства «Просвіта» на Волині (з початку ХХ ст. до 1939 р.)» (1998. – № 2. – С. 33–35) висвітлює діяльність зі створення просвітянських бібліотек з 1900 по 1918 рр. на Західній Волині, коли кількість філій товариства зросла з 23 до 75, а читалень – з 924 до 2944. За часів перебування західних територій під польською владою кількість бібліотек та читалень «Просвіти» невпинно зростала, а найбільшою у 1939 р. була бібліотека при рівненській «Просвіті» – близько 10 тис. книжок. У 20-х роках важлива увага приділялася сільським та «мандрівним бібліотекам». Бібліотеки Волині та Галичини поповнювалися з видавництв Львова, Луцька, Відня, Праги, Кракова, Подєбрадів, а також кременських, рівненських, ковельських, острозьких

просвітянських книгарень, дубенської просвітянсько-кооперативної книгарні. Авторка показує, що остання була для українського населення в умовах денационалізації єдиним джерелом розповсюдження рідної книги.

Цікаві відомості з історії громадської бібліотечної діяльності містить стаття А. Волинець та Л. Одинокі «Бібліотечна діяльність Харківського товариства грамотності» (1998. – № 3. – С. 35–37). У ній розкривається багатогранна діяльність Товариства (з 1869 р.), зокрема, створення шкіл, народних бібліотек, хат-читалень, видання педагогічних творів українських просвітян. Оприлюднено імена бібліотекарів народних бібліотек Харкова: Л. Єфимович, С. Брандт, С. Подволоцька, М. Лесевицька. Висвітлюється, як Товариство постачало літературу для сільських народних бібліотек, формувало коло читання сільського населення.

В. Маркова у праці «Бібліотечне обслуговування єврейського населення в Україні (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.)» (1998. – № 6. – С. 23–25) розглядає розвиток єврейської просвіти, фундації перших єврейських світських бібліотек, створених єврейськими громадами. Згадується перша єврейська бібліотека – одеської єврейської школи, створена в 1827 р. Висвітлено складні умови існування бібліотек: законодавчі утиски, релігійно-національні заборони тощо. Наприкінці ХІХ ст. у деяких бібліотеках (Одеській, Харківській, Фастівській, Липовецькій та ін.) були відкриті єврейські відділи. Єврейські бібліотекарі брали участь у 1-му з'їзді російських бібліотечних працівників. У статті розглянуто громадські народні просвітницькі бібліотеки та їхню правову базу – статuti, а також приватно-громадські та приватні бібліотеки, безплатні народні (у Києві та Єлисаветграді). Розкрито важливу роль товариств поширення просвіти серед євреїв, що мали власні бібліотеки – у Києві (1901) та Одесі (1906). У 1911 р. створюється бібліотечна комісія. З 1905 по 1910 рр. кількість єврейських бібліотек зросла з 48 до 122. Товариство мало друкований орган «Еврейское библиотечное дело».

У статті О. Лютої «Перша народна бібліотека-читальня м. Єлисаветграда» (1999. – № 5. – С. 37–41) містяться історичні відомості про створене в 1894 р. Єлисаветградське Товариство поширення грамотності та ремесел та започатковану ним бібліотеку, від якої бере свій початок нинішня Кіровоградська державна обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського.

Певною мірою до цього розділу можна віднести й допис Л. Горпиняк «160-річчя від дня заснування Дніпропетровської обласної наукової бібліотеки (перші десятиріччя)» (1994. – № 1. – С. 22–23). У ньому йдеться про роль місцевого літературного гуртка – «пікквікського клубу» – у створенні та підтримці Катеринославської публічної бібліотеки, що відкрилася 9 травня 1834 р. у будинку дворянських зібрань і починала свою діяльність з 200 томів фонду, який вже за рік збільшився до 800. Розповідається про складні умови існування бібліотеки в XIX ст., пожежу в 1839 р. та відновлення бібліотеки при книгарні В. П. Ульмана завдячуючи членам «пікквікського клубу» в 1859 р., поновлення самостійного статусу бібліотеки в 1889 р. та про її добродійників (М. П. Баллін, В. М. Єлагін та ін.). У 1905 р. фонд бібліотеки становив понад 19 тис. книг. Очолювала її у той період відомий педагог та просвітниця С. В. Єгорова.

Б. Грановський у статті «До історії книгозбірні Товариства «Музей визвольної боротьби України» (1999. – № 4. – С. 25–29), який діяв у Празі в 20–40-х роках XX ст., висвітлює історію бібліотеки, сформованої із зібрань українських діячів у Празі. Автор проаналізував періодику (116 часописів у 1941 р.) та український друк. Згадується про книжкові дари С. Смаль-Стоцького, О. Колесси, К. Мацієвича, І. Івасюка, Д. Козицького, С. Дністрянського, Л. Биковського, М. Коновальця, С. Рудницького, Ю. Тищенко, С. Сірополка, Д. Дорошенка та ін., товариств інших міст і країн.

#### Історія державних бібліотек України

Іншою темою, що активно висвітлюється на сторінках «Бібліотечного вісника», є історія державних бібліотек усіх видів та типів, зокрема, наукових, спеціалізованих, галузевих, обласних, написаних, переважно, з нагоди ювілеїв бібліотек. Тому в цих різних за завданнями статтях надаються й короткі історичні відомості про започаткування та розвиток бібліотек, історичні будівлі бібліотек, висвітлюються фонди, питання обслуговування читачів, створення інформаційних ресурсів тощо.

Окрему групу таких публікацій становлять огляди та дослідження історії *наукових бібліотек навчальних закладів*.

Серед них є як цілісні дослідження, так і короткі огляди, написані з нагоди ювілею. До перших можна віднести такі:

В. Нестеренко «Історія наукової бібліотеки Київського університету ім. Т. Шевченка» (1994. –

№ 5–6. – С. 30–33). У статті висвітлюється історія бібліотеки і її фондів, специфіка фондів, історія фонду в XX ст., під час війни, формування фонду у повоєнний час.

Про історію бібліотеки Львівського університету, починаючи з XVII ст., йдеться у статті М. Божка, М. Гордій «Книгозбірні Львівського університету – 385» (1994. – № 2. – С. 23–26). Наукову бібліотеку Львівського університету ім. І. Франка засновано у 1608 р. на базі бібліотеки ієзуїтської колегії. У 1784–1918 рр. бібліотека була водночас публічною крайовою бібліотекою Галичини і отримувала обов'язковий примірник. Найцінніші фонди бібліотеки – колекції відомого лікаря, бібліографа, префекта Віденської бібліотеки Н. Гареллі (1670–1739), діячів науки С. Дуніна-Борковського, М. Форманьоша, О. Прусевича, П. Чирвинського та ін. У ній зберігаються інкунабули та палеотипи, 1,7 тис. рукописів XII–XX ст., у тому числі українські, польські, латинські, вірменські, понад 1100 рідкісних карт і планів, колекція нової української літератури тощо. Ї сьогодні бібліотека поповнюється дарами діячів освіти та культури. У бібліотеці працювали та нині працюють знані бібліотекознавці, бібліографи, зокрема, тут 40 років працював видатний бібліограф Ф. П. Максименко.

М. Подрезова у статті «Науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова – 185 років» (2002. – № 3. – С. 54–56) приділяє історії бібліотеки значну увагу. Бібліотека створена на базі Рішельєвського лицю у 1817 р. У 1865 р., коли лицей було реорганізовано у Новоросійський університет, фонд бібліотеки значно збільшується. Першим важливим придбанням була бібліотека професора-славіста і етнографа А. Кухарського та історика права Р. М. Губе, академіка П. С. Білярського та ін. Сьогодні фонд бібліотеки налічує 4 млн книг, серед них рідкісних та цінних – понад 100 тис.

С. Зав'ялова у публікації «110 років НТБ Харківського державного політехнічного університету» (1996. – № 1. – С. 27–28) висвітлює деякі етапи її історії. Бібліотека була створена у 1885 р. при Харківському практичному технологічному інституті. Висвітлено розвиток та долю бібліотеки за часів революції, війни (коли вдалося зберегти основну частину фонду), повоєнну відбудову. Сьогодні фонди бібліотеки налічують 2 млн книг. Розкривається зміст сучасного фонду, бібліографічна діяльність бібліотеки тощо.

У дописі Р. Боровик «Науково-технічній бібліотеці Державного університету «Львівська політехніка» – 150 років» (1994. – № 5–6. – С. 34–35) коротко розповідається про започаткування у 1817 р. Львівської реальної школи з технічним ухилом (згодом це Політехнічна школа, яку з 1921 р. перейменовано у Львівську політехніку) та її бібліотеку.

Іншу групу публікацій репрезентують оглядові статті, що містять лише коротку інформацію про історію бібліотек:

М. Сушко «Бібліотеці Дніпропетровського технічного університету – 70» (2000. – № 3. – С. 11); Н. Максимова «Науково-технічній бібліотеці Українського державного хіміко-технологічного університету – 70» (2000. – № 3. – С. 23); Н. Павловська «Науково-технічній бібліотеці Придніпровської державної академії будівництва та архітектури – 70» (2000. – № 3. – С. 44); А. Голид'біна «Бібліотеці Київського державного університету технології та дизайну – 70» (2000. – № 3. – С. 44–45); П. Рогова «Державна науково-педагогічна бібліотека України: аспекти становлення» (2000. – № 6. – С. 17–19); Т. Величко «Бібліотеці державного морського технічного університету імені адмірала Макарова – 80» (2000. – № 6. – С. 19).

Незважаючи на стислість ці публікації мають велике значення для осмислення ролі бібліотек у сучасному суспільстві, масштабності завдань у бібліотечній справі, підвищення фахових знань у бібліотечній сфері тощо.

#### **Історія спеціалізованих галузевих наукових бібліотек**

У статті А. Комської «Державній історичній бібліотеці України – 50 років» (1995. – № 1. – С. 14–19) висвітлено історію цієї бібліотеки, яку було створено на базі бібліотек Історичного та Антираелігійного музею 10 серпня 1939 р. Перлиною фонду була бібліотека митрополита Київського і Галицького Флавіана, що була передана ним в дар Києво-Печерській Лаврі у 1909 р. Бібліотекар Лаври ігумен Михайло склав і опублікував систематичний каталог книг (К., 1910), у якому відбито 8298 назв. Бібліотеку було вивезено нацистами, і повернулася вона лише частково. У повоєнні часи вона поповнювалася через державний фонд літератури та шляхом надходжень з різних бібліотек СРСР. Висвітлено основні напрями діяльності бібліотеки у забезпеченні розвитку історичної науки.

Коротко висвітлюють історію бібліотек О. Мос-

каленко у дописі «Державній науково-технічній бібліотеці України – 65» (2000. – № 4. – С. 36) та Т. Галамага – «100-річчя науково-технічної бібліотеки Дніпродзержинського металургійного комбінату» (1998. – № 1. – С. 37–38).

М. Кривенко та О. Лук'яненко присвятили свої публікації Львівській бібліотеці іноземної літератури, яка сьогодні є відділом Львівської державної обласної універсальної наукової бібліотеки. У них висвітлено історію та зміст бібліотеки, фонди якої сьогодні становлять 150 тис. книг. Так, М. Кривенко у дописі «Львівська бібліотека іноземної літератури: роки становлення» (1995. – № 2. – С. 8–9) розповідає про історичні обставини створення фондів завдячуючи Омелянові Масляку, художнику-акварелісту, який власноручно зібрав у повоєнному Львові кинуті напризволяще видання у будинку Суспільної помочі ім. Руни Рейтманової. У 1946 р. на їх основі при Центральній міській бібліотеці він створив відділ іноземної літератури (майже 100 тис. книг), домігся для нього статусу самостійної бібліотеки іноземної літератури, яку сам і очолив. У 1951 р. О. Масляк був засуджений і засланий до Магадану. У 1964 р. його реабілітували, помер він у 1972 р.

В іншій статті М. Кривенко «Вадемскому світового енциклопедичного письменства у Львівській іноземній книгозбірні» (1998. – № 3. – С. 25–29) йдеться про науково-довідковий апарат бібліотеки, подається огляд довідкових видань (енциклопедії, словники, довідники) – як раритетних, так і сучасних, передусім енциклопедій. Порушується питання про електронний фонд енциклопедій.

О. Лук'яненко присвятила цій книгозбірні ювілейну статтю «Львівській бібліотеці іноземної літератури – п'ятдесят» (1997. – № 6. – С. 24–25).

Одній з найстаріших кримських бібліотек присвячений огляд Н. Колесникової та Л. Кузнецової «Бібліотеці Кримського республіканського краєзнавчого музею – 125 років» (1998. – № 4. – С. 41–42). Це бібліотека «Таврика» ім. О. Х. Стевена, що відкрилася 24 листопада 1873 р. як бібліотека для земських слухань при Таврійській губернській земській управі. У 1922 р. бібліотеку було передано музею, а у 1932 р. вона поповнилася зібранням Таврійської вченої архівної комісії.

#### **Бібліотеки академічних інститутів різних академій наук**

Історії наукової бібліотеки Інституту археології НАН України присвятила публікацію В. Колесникова (1995. – № 2. – С. 9–10). Започаткував бібліо-

теку знань етнограф та історик Ф. К. Вовк, поповнювалася вона книжковими колекціями П. П. Євфіменка, Д. Г. Заболотного, В. П. Петрова, А. В. Добровольського, М. Я. Рудинського, О. І. Тереножкіна та ін.

Історії одній з найстаріших наукових бібліотек України присвячена стаття А. Сивцової, О. Акимової «125 років науковій бібліотеці Інституту біології південних морів» (1996. – № 4. – С. 27–30). Утворена навесні 1871 р. Біологічна станція в Севастополі (СБС) започаткувала книгозбірню (з 1963 р. це бібліотека Інституту біології південних морів ім. О. О. Ковалевського). Член Новоросійського товариства природодослідників барон А. Стюарт закупив книжки, надалі члени товариства дарували бібліотеці книги. Під час війни бібліотека згоріла, залишилася лише одна книга з екслібрисом акад. С. Зернова, який очолював багато років СБС. БАН УРСР допомогла відновити фонд книгозбірні, а після смерті С. Зернова придбала його бібліотеку.

Т. Чарупа у короткій довідці «50 років бібліотеці Інституту металофізики НАН України» (1998. – № 3. – С. 42) висвітлила етапи створення та розвитку бібліотеки, особистості бібліотекарів та зміст її фондів.

Короткий огляд історії ЦНСГБ подано в історичному огляді В. Вергунова «Центральній науковій сільськогосподарській бібліотеці УААН – 80 років» (2002. – № 3. – С. 56–57). Заснована у 1921 р. як службова книгозбірня народного комісаріату земельних справ України, вона пройшла шлях від вузьковідомчої до центральної. З 1970 р. Бібліотека підпорядкована Південному відділенню ВАСГНІЛ і стала науково-методичним центром для 200 бібліотек науково-дослідних інститутів, дослідних станцій, сільськогосподарських вищих навчальних закладів і технікумів України та Молдови. У 1971 р. її переміщують до Києва. На сьогодні фонд бібліотеки становить 2 млн книг.

Однією з найбільш цінних за фондами є Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека. Заснована вона була як бібліотека Академії архітектури України. До 1968 р. її фонд формувалася на базі резервних фондів Спілки архітекторів України, Київського університету, Публічної бібліотеки АН УРСР та ін., як пише у своїй статті «Державній науковій архітектурно-будівельній бібліотеці – 50 років» В. Підгора (1994. – № 4. – С. 34–35). Сьогодні книгозбірня переросла межі відомчої спеціалізованої бібліотеки, її фонд становить понад 400 тис. книг, що відбивають важливий історич-

ний зріз розвитку будівництва та архітектури України та інших держав.

### Історія обласних наукових бібліотек України

До цієї тематики належить і вже згадана стаття Л. Горпиняк «160-річчя від дня заснування Дніпропетровської обласної наукової бібліотеки (перші десятиліття)» (1994. – № 1. – С. 22–23), у якій висвітлюється історія створення та перші роки існування бібліотеки; стаття Р. Павленко, О. Згурської «Чернівецькій обласній [науковій медичній] бібліотеці – 50 років» (1994. – № 5–6. – С. 36); С. Лозинської «Львівській обласній медичній бібліотеці – 50 років» (1994. – № 5–6. – С. 37); Т. Діжур «Херсонській обласній науковій медичній бібліотеці – 50 років» (1995. – № 1. – С. 35); Л. Григаш «50 років Закарпатській обласній універсальній науковій бібліотеці» (1995. – № 3. – С. 11); А. Бяльцера «90-ліття Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Горького» (1996. – № 1. – С. 28); О. Башун «Донецькій обласній універсальній бібліотеці – 70 років» (1997. – № 1. – С. 18–19).

Л. Демещенко у статті «Кіровоградській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Д. І. Чижевського – 100 років» (1998. – № 1. – С. 35–36) пише, що початок бібліотека бере від першої Єлисаветградської громадської бібліотеки, заснованої у лютому 1898 р. за ініціативи міського землеміра, історика, археолога П. Рябкова. У 1920 р. Я. Любарський на її базі заснував громадську міську бібліотеку. З утворенням області у 1939 р. її було реорганізовано у обласну.

На сторінках «Бібліотечного вісника» опубліковано низку статей про *будівлі бібліотек, що є пам'ятками культури*.

Серед них – стаття про Одеську обласну бібліотеку В. Тимофієнка «Будівлі першої в Україні публічної бібліотеки» (1995. – № 3. – С. 12–15), з якої дізнаємося, що будівля громадської бібліотеки в Одесі (1929 р.) була споруджена під керівництвом архітектора Ф. Боффо.

Грунтовне дослідження присвячене першому будинку нинішньої Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у статті Е. Демченко та О. Донець «Будинок філії № 1 Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та його художні пам'ятки» (1998. – № 1. – С. 19–27). Автори висвітлюють історію будинку по вул. Володимирській, 62 у Києві, спроектованого архітектором

В. Осьмаком у єдиному стилі з архітектурним ансамблем Київського університету та його бібліотекою. Автор барельєфів у фойє та на сходах до третього поверху – київський скульптор, професор Володимир Климов. Встановлюється авторство бронзових скульптур, барельєфів, декоративних ваз, торшерів, меблів.

Д. Малаков опублікував статтю «Архітектор Василь Осьмак» (1998. – № 1. – С. 28–31) про київського архітектора Василя Осьмака (1870–1942), автора проекту будинку Всенародної бібліотеки України (нині НБУВ).

### Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Окремий блок статей присвячений історії НБУВ, зокрема, з нагоди 80-річчя її діяльності (1998 р.). Основна їхня частина присвячена періоду заснування та перших двох десятиліть діяльності Бібліотеки – у зв'язку із багаторічним замовчуванням цього періоду в її історії.

Першою за значимістю можна назвати статтю О. Онищенко, Л. Дубровіної «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського в 1918–1998 рр.: основні етапи розвитку» (1998. – № 5. – С. 5–17). У ній аналізуються етапи розвитку Бібліотеки, її суспільно-політична діяльність, завдання, що були висунуті перед Бібліотекою у цей період, а також надана змістовна характеристика розвитку основних функцій Бібліотеки у різні часи.

З нею тісно пов'язана стаття Г. Ковальчук «Керівники ВБУ – НБУВ (1918–1998)» (1998. – № 5. – С. 18–28), у якій на базі архівних джерел встановлено усіх директорів Бібліотеки та виконуючих обов'язки директора, вперше названо імена репресованих директорів, надано їхні біографічні відомості.

Н. Стрішенець опублікувала дослідження про першого офіційно призначеного директора ВБУ Степана Постернака (1998. – № 5. – С. 29–37).

Фундаментальною працею є стаття О. Онищенко «В. І. Вернадський та його внесок у заснування та розвиток Національної бібліотеки Української Держави» (2000. – № 2. – С. 2–9). У ній розкривається історія створення у 1918 р. Національної бібліотеки у контексті вирішення принципових питань розвитку української науки та освіти, передусім у взаємозв'язку з концепцією формування УАН, та діяльність В. І. Вернадського як першого президента УАН та Голови Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки. Показана спадкоємність ідей національної книгозбірні

сьогодні, коли НБУВ перетворюється на головну бібліотеку України, загальнодержавний комплексний бібліотечно-інформаційний, науково-дослідний і культурний центр, державне сховище найцінніших видань та рукописів, центр інформаційних ресурсів науки.

Історії перших п'яти років Бібліотеки, зокрема роботі Тимчасового комітету, присвятив свою статтю М. Слободяник «До історії діяльності Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави» (1998. – № 4. – С. 30–34). У ній аналізуються протоколи Тимчасового комітету (ТК) як джерела з історії заснування Бібліотеки. Розкрито напрями його діяльності (організаційна, розробка концепції, формування фонду, обговорення питання каталогізації та створення каталогів, обслуговування читачів, робота членів ТК тощо).

Першим рокам Всенародної бібліотеки України присвятила дослідження Н. Каліберда «Формування системи обслуговування читачів Національної бібліотеки України (перше десятиріччя існування)» (1997. – № 3. – С. 12–16).

Огляд статей у періодиці 20–30-х років, пов'язаних з діяльністю Всенародної бібліотеки України, опублікований Н. Солонською. Одна з них – «Всенародна бібліотека України у фаховій періодиці 20–30-х років» (1998. – № 4. – С. 35–40). Передається зміст публікацій (звіти ВБУ, статті, інформація) на сторінках фахових часописів, зокрема таких, як «Бібліологічні вісті», «Життя і революція», «Україна», «Красный библиотекарь», «Шлях», «Шлях до комунізму». Такий огляд дає змогу висвітлити ті питання, що були актуальні на той час для Бібліотеки, зокрема, функції наукової бібліотеки, збирацька діяльність, питання створення предметного та систематичного каталогів, завдання бібліографії, проблеми читачезнавства, розкривається структура Бібліотеки, хроніка її діяльності. Передається зміст статей Ю. Меженка, С. Постернака, С. Борового, М. Сагарди, Д. Баліки, О. Карпинського, М. Грушевського та ін.

В іншому огляді Н. Солонської «Періодичні видання Національної бібліотеки України (1919–1998)» (1998. – № 5. – С. 38–49) розглядаються «Книжний вісник» (1919), «Бібліотечний журнал» (1925–1926), «Бібліотечний збірник» (1926–1927), «Журнал бібліотечногознавства та бібліографії» (1927–1930), «Журнал Бібліотеки Академії наук УРСР» (1946–1947), «Бібліотечний вісник».

### Бібліотеки та бібліотечна справа: історичний аспект

У статті Н. Солонської «Питання каталогізації за поглядами дослідників і фахівців 20-х – початку 30-х років (на матеріалах «Бібліологічних вістей» і «Журналу бібліотекознавства та бібліографії»)» (1997. – № 5. – С. 21–26) подано короткий огляд статей В. Боднарського, В. Козловського, Н. Піскорської, М. Годкевича, Б. Боровича, Д. Балики, О. Кисіль, М. Русінова, К. Марцишевського, М. Сагарди, Й. Залевського та ін. і висвітлено дискусію щодо використання децимальної (десятькової) класифікації у каталогах наукових бібліотек, методики каталогізації, форматів карток, складання предметного каталога.

Інший огляд праць стосовно розвитку бібліотечної справи здійснений Н. Солонською у статті «Питання розвитку бібліотечної справи в Україні на сторінках «Українського історичного журналу» (1957–1998): огляд статей» (2000. – № 1. – С. 25–31).

І. Тимошенко розглядає питання історії читачезнавства у статті «Діяльність Кабінету по вивченню книги і читача в УНІК (1926–1931)» (1999. – № 2. – С. 17–20). Нею відзначено праці таких дослідників, як Н. Фрідьєва, Ю. Меженко, Д. Балика, К. Довгань, Н. Біркіна, В. Шпілевич, які, на думку авторки, створили школу соціологічних досліджень читачезнавства.

Останніми роками активно вивчається питання історії бібліотек під час другої світової війни. Серед таких наукових розвідок виділяються ґрунтовні статті Н. Малолєтової та Л. Дубровіної «Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941–1943 рр.)» (2001. – № 3. – С. 2–18) та їхня ж «Діяльність Київської міської управи в галузі бібліотечної справи під час нацистської окупації (1941–1942)» (2003. – № 3. – С. 17–28). На базі джерел окупаційних архівів, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, автори простежують усі перипетії бібліотек та бібліотечних фондів: закриття та реорганізацію бібліотек, масштабне вивезення фондів, бібліотечну політику під час окупації загалом та на прикладах конкретних бібліотек, діяльність української інтелігенції з урятування бібліотечних фондів, повернення бібліотечних зібрань у повоєнний період.

Узагальненим стислим оглядом долі дитячих бібліотек є стаття Т. Шамаріної та І. Торліна «Дитячі бібліотеки України в роки Великої Вітчизняної війни» (1995. – № 2. – С. 6–7). Окупанти зни-

щили дитячі бібліотеки на Сумщині й Чернігівщині, Херсонщині й Харківщині, Вінниччині та Луганщині. У Києві – Київську обласну бібліотеку для дітей та юнацтва (нині Київська обласна бібліотека для дітей). Співробітники центральної бібліотеки для дітей ім. Т. Шевченка (Київ) сховали найціннішу частину фонду на горищі, у підсобних приміщеннях, переховали по домівках.

### Бібліотечні діячі: історія

Персонологічні дослідження також знайшли своє місце на сторінках часопису.

Так, у дослідженні Г. Єрофєєвої «Бібліотечна діяльність Миколи Сумцова (з історії бібліотек Слобожанщини)» (1997. – № 3. – С. 17–19) висвітлюється подвижницька діяльність цього ученого та культурного діяча, який разом з іншими вченими Харківського університету (Д. Багалієм та В. Бузескулом) розвиває теоретичні та практичні питання типології бібліотек, концепцію самоврядування бібліотек, модель бібліотечного фонду для народних та масових бібліотек (зокрема, йому належить праця «Организация общественных и школьных библиотек». – Х., 1896). З 1985 р. М. Сумцов – член правління Харківської громадської бібліотеки, організатор заснування народних та шкільних (училищних) бібліотек, безоплатних бібліотек-читалень. Він розробив рекомендації для позакласного навчання учнів у бібліотеках; є засновником, збирачем та головним хранителем бібліотечного фонду Слобідського музею (1921–1929).

Стаття С. Васильєвої «Ольга Косач-Кривинюк – бібліотекар» (1998. – № 6. – С. 28–29) присвячена долі сестри Лесі Українки, яка працювала у Київській обласній медичній бібліотеці з 1935 р.

В. Ярошик та Т. Сосновська присвятили статтю Д. Багалію: «Дмитро Багалій і Харківська бібліотека (до 110-річчя з дня заснування ХДНБ ім. В. Г. Короленка)» (1997. – № 1. – С. 16–18). Перша Харківська публічна бібліотека була відкрита у 1833 р., однак за браком власного приміщення майже не функціонувала. Д. Багалій як член правління бібліотеки брав активну участь у її відродженні у 1886 р. Він пише низку праць, зокрема «О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки», «Речь при открытии нового здания библиотеки», «О задачах ХОБ» (1904), порушує питання про надання їй приміщення.

В. Шульгіна та І. Бобришева висвітлюють роль одного з перших співробітників ВБУ у статті «Олександр Дзбанівський – фундатор музичного відділу НБУВ» (1999. – № 3. – С. 14–17).



**Бібліотеки та бібліотечна справа за рубежом**

Стаття В. Шульгіної «З досвіду музичних бібліотек Польщі» (1996. – № 4. – С. 19–21) є оглядом музичних фондів Бібліотеки Народової, Ягеллонської, Варшавського університету, авторка також пропонує програму співробітництва з цими бібліотеками.

Хана-Лора Гоншіор в одноіменній статті розглядає зібрання східноєвропейської літератури у фондах Баварської бібліотеки (1996. – № 4. – С. 21–32).

У зв'язку з 200-річчям Бібліотеки Конгресу США «Бібліотечний вісник» публікує статті, присвячені цьому ювілею, зокрема «До 200-ліття Бібліотеки Конгресу» (2000. – № 4. – С. 46–47).

У статті Н. Стрішенець «Бібліотека Конгресу США: основні етапи розвитку» (2000. – № 4. – С. 42–46) висвітлюються зачаткування та історія розвитку і становлення бібліотеки як національної, розроблення класифікації та масової каталогізації фондів, прийняття класифікації Ч. Кеттера (а десяткової М. Дьюї – для невеликих бібліотек). З 1917 р. до відділу рукописів стали надходити архіви президентів США – Т. Рузвельта, Д. Вашингтона та ін. Сьогодні очолює бібліотеку її 13-й директор Дж. Біллінгтон, призначений президентом Р. Рейганом. У додатку до статті наведені усі її директори – Бібліотекарі Конгресу.

Г. Дідківська у статті «Україніка в Бібліотеці Конгресу США (за матеріалами «Бібліографії українки в Бібліотеці Конгресу США» Андрія Фесенка» (1997. – № 2. – С. 17–19) розглядає склад колекції, що зберігається у Слов'янському відділі Бібліотеки. Машинопис рукопису А. Фесенка зберігається у залі зарубіжної українки НБУВ.

Низка статей про зарубіжні національні та президентські бібліотеки належить Н. Стрішенець. У дописі «Загальний огляд історії Британської бібліотеки» (2001. – № 4. – С. 3–5) авторка коротко висвітлює основні етапи розвитку Бібліотеки з 1753 р. Парламент Великої Британії прийняв закон про створення Британського музею, куди аристократ Дж. Коттон передав свою колекцію рідкісних видань. Надалі це були Х. Слоун, президент Королівського товариства, який подарував книжкове зібрання і будинок для нього. У 1757 р. король Георг II приєднав до бібліотеки Музею давню королівську бібліотеку, започатковану ще в XV ст. Тоді ж Бібліотека набула права отримувати обов'язковий примірник. У 1972 р. парламент прийняв закон про Національну бібліотеку, яка об'єднує п'ять уста-

нов: Бібліотеку Британського музею, Національну довідкову бібліотеку з природничих наук і винахідництва, Національну центральну бібліотеку, Національну бібліотеку-абонемент з науки і техніки, Службу Британської національної бібліографії. У 1985 р. її структурно було реорганізовано. Утворено два комплекси: 1. Гуманітарні та соціальні науки; 2. Наука, техніка, промисловість. Управління Бібліотекою здійснює Бюро з 13 осіб.

У наступній своїй статті Н. Стрішенець розглядає «Президентські бібліотеки США: історія та досвід функціонування» (2001. – № 6. – С. 31–39). Підкреслено, що президентські бібліотеки (ПБ) є особливим утворенням – поєднанням архіву, музею, фонду аудіовізуальних матеріалів, культурно-освітньої та дослідної установи. У США існують 11 ПБ, зокрема Г. Гувера, Ф. Рузвельта, Г. Трумена, Д. Ейзенхауера, Д. Кеннеді, Л. Джонсона, Р. Ніксона, Д. Форда. Вони утворені здебільшого на батьківщині президента. Наглядає за ними Управління президентських бібліотек при Національному архіві США. Загалом це понад 380 млн сторінок архівів, 5,5 млн фотографій, 14 млн футів кіноплівки. Особливо наголошено на діяльності Ф. Рузвельта, який був ініціатором передання президентських бібліотек на державне зберігання (у державну власність). Його бібліотека є взірцем бібліотек нового покоління. Законом 1978 р. визначено критерії, за якими встановлюється обмеження доступу до президентського архіву, пов'язаного з додержанням державних таємниць.

Історії інших зарубіжних бібліотек також було приділено належну увагу на сторінках «Бібліотечного вісника». Так, ґрунтовно висвітлюються етапи розвитку бібліотек, їхні фонди, функції, напрями діяльності у статтях В. Леонова «Библиотека Академии наук – первая национальная библиотека России» (2003. – № 2. – С. 46–50); А. Алієвої-Кенгерлі «Центральная научная библиотека Национальной Академии наук Азербайджана: история и перспективы развития» (2003. – № 3. – С. 51–54); К. Абугалієвої «Из истории становления и развития Центральной научной библиотеки Республики Казахстан (к 70-летию образования)» (2003. – № 4. – С. 38–42); В. Коцере «Латвийская академическая библиотека на протяжении веков» (2003. – № 5. – С. 45–49); Д. Кудратової «Развитие библиотек Узбекистана и их роль в жизни республики» (2004. – № 5. – С. 49–54); К. Мінасяна «Фундаментальная научная библиотека Национальной академии наук Республики Армения» (2003. – № 6. –

С. 53–54); М. Заалішвілі «Центральная научная библиотека Академии наук Грузии» (2003. – № 6. – С. 54–56). Короткий огляд історії бібліотеки надано у публікації «Національній бібліотеці Республіки Молдова – 170» (2002. – № 5. – С. 30).

\* \* \*

Підводячи підсумки аналізу публікацій «Бібліотечного вісника» з історії бібліотек та бібліотечної справи, слід відзначити їх різноманітність. Це науково-дослідні, науково-методичні праці, публікації джерел з історії бібліотек та бібліотечної справи, історичні огляди, рецензії, персоніологічні статті, ювілейні матеріали, хроніки, інформації про події (конференції з історії бібліотек, виставки, презентації книг) тощо. Серед повідомлень містяться відомості про захист кандидатських дисертацій у галузі історії бібліотечної справи. Такі публікації сприяють розширенню професійного спілкування на сторінках часопису, активізують зацікавленість до питань історії бібліотек України, які були та є важливими чинниками культурного розвитку суспільства на всіх етапах його існування.

Теоретичні питання історії бібліотек розглядали О. Онищенко, Л. Дубровіна, Л. Муха, Л. Лисенко, С. Зворський. У їхніх працях розглянуті окремі аспекти методологічних підходів до вивчення цього наукового напрямку.

Абсолютна більшість публікацій присвячена ювілеям бібліотек. Ці статті є важливими тому, що спонукають до досліджень у галузі історії бібліотек. Вони важливі ще й тому, що такий матеріал може бути опублікованим переважно на сторінках бібліотечного журналу, на відміну від іншої періодики в галузі історичних досліджень.

Привертає увагу те, що зазначений період характерний дослідженнями історії конкретних бібліотек, зокрема, фундаментальним дослідженням історії провідної бібліотеки України – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Це такі дослідники, як О. Онищенко, Л. Дубровіна, М. Слободяник, Г. Ковальчук, Н. Стрішенець, Н. Каліберда, Е. Демченко та О. Донець, Н. Малолетова та ін. Ці автори є визнаними авторитетами в історичному бібліотекознавстві, провідними фахівцями в галузі бібліотекознавства.

Інший напрям публікацій – наукові дослідження історичних бібліотек України, як монастирських, так і світських та особистих. У цій галузі ак-

тивно працюють В. Кисельов, О. Дзюба, Л. Бандилко, Т. Мяскова та В. Мозгова, О. Онищенко, Л. Дубровіна, С. Міщук, С. Павленко, Є. Біленький, К. Климова, Є. Рукавіцина, Н. Миронець. Про особові бібліотеки діячів науки опубліковані огляди Г. Зленка, С. Сохань, Ф. Погребенника.

Статті з історії створення народних бібліотек кін. XIX – XX ст. різними просвітницькими організаціями публікували Л. Бандилко, А. Волинець та Л. Одинока, В. Маркова, О. Люта, Л. Горпиняк, Б. Грановський.

Виокремлюється напрям дослідження історії бібліотек у період нацистської окупації (Н. Малолетова, Л. Дубровіна, Т. Шамаріна та І. Торлін); бібліотекознавчої, книгознавчої та бібліографознавчої періодики (Н. Солонська). Історія та досвід зарубіжних національних бібліотек висвітлювався Н. Стрішенець.

Автори статей про українських бібліотекознавців – Г. Єрофеева, С. Васильєва, В. Ярошин та Т. Сосновська, В. Шульгіна та І. Бобришева. Розкриті нові імена вітчизняних науковців, які працювали в бібліотеках.

Позитивним є, що на сторінках «Бібліотечного вісника» широко представлені авторами з різних регіонів України історичні огляди зі створення та діяльності бібліотек – правда, так само здебільшого з нагоди ювілейних дат. Багато з них містять важливу для історичного бібліотекознавства інформацію, ґрунтуються на дослідженні архівних джерел – як статті В. Нестеренко, М. Божка та М. Гордій, М. Подрезової. Стислі огляди історії спеціалізованих бібліотек також можна відзначити як засіб залучення спеціалістів до вивчення історії бібліотек. Серед них такі автори, як А. Комська, О. Москаленко, Т. Галамага, М. Кривенко та О. Лук'яненко, Н. Колесникова та Л. Кузнецова, В. Колесникова, А. Сивцова, О. Акімова, Т. Чарупа, В. Вергунов, В. Підгора. Статті до ювілеїв обласних бібліотек репрезентовані такими фахівцями, як Л. Горпиняк, Р. Павленко та О. Згурська, Т. Діжур, Л. Григаш, А. Бяльцер, Л. Демещенко.

Про будівлі бібліотек писали В. Тимофієнко, Е. Демченко та О. Донець, Д. Малаков.

Отже, за розглянутий період «Бібліотечний вісник» опублікував значну кількість статей та матеріалів з різних напрямів історії бібліотечної справи.

### Міжнародна наукова конференція «Консервація пам'яток культури у єдності та багатоманітті»

**А**ктуальність питання збереження і консервації рухомих пам'яток культури іще раз було підтверджено науковими доповідями та стендовими повідомленнями на Міжнародній науковій конференції «Консервація пам'яток культури у єдності та багатоманітті», яка відбулася у Санкт-Петербурзі у жовтні 2003 р. Організатором конференції виступив Федеральний Центр консервації бібліотечних фондів Російської національної бібліотеки при підтримці Міністерства культури Російської Федерації та Санкт-Петербурзького Міжнародного центру збереження культурної спадщини. У роботі наукового форуму, як відмічалось в привітальному слові Володимира Зайцева, директора Російської національної бібліотеки, взяло участь близько 150 фахівців у галузі консервації і збереження документів.

Як підкреслювали промовці, інтелектуальні надбання культури, які зберігаються у бібліотеках, музеях та архівах, завжди будуть користуватися попитом. Питання використання і доступності рухомих пам'яток культури, перш за все бібліотечних фондів, завжди було важливим для науковців.

Одна з характерних рис науково-практичної роботи Федерального центру консервації бібліотечних фондів Російської національної бібліотеки (РНБ) – це планомірне висвітлення результатів наукових досліджень як власних, так і колег з інших країн. Як відомо, творчі надбання провідних спеціалістів у галузі консервації потребують ґрунтовного осмислення, і тому зустріч професіоналів, проведення подібних конференцій стає закономірністю. За останні десять років це четверта Міжнародна наукова конференція у стінах даної Бібліотеки. Попередніми були:

1. Нові напрями у консервації пам'яток культури на папері та пергаменті (1994 р.).

2. Консервація пам'яток культури. Минуле. Теперішнє. Майбутнє (1997 р.)

3. У нове століття – з новими технологіями (2000 р.).

Говорячи про три попередні наукові форуми щодо консервації рухомих пам'яток культури та проблеми зберігання бібліотечних фондів, доціль-

но підкреслити характерні риси в організації роботи та правилах проведення конференції у РНБ:

▲ широке висвітлення проблемних питань консервації та реставрації бібліотечних фондів – практичне застосування нових матеріалів та нових дезінфектантів;

▲ спадкоємність у наукових дослідженнях – відомі науковці в галузі консервації представляють результати наукової роботи спільно з аспірантами та молодими спеціалістами;

▲ поширення досвіду, набутого кожною окремою країною в галузі збереження бібліотечних фондів з урахуванням власних можливостей та власних засобів контролю властивостей паперу документів;

▲ значне зростання кількості повідомлень про матеріалознавство паперу, особливості старіння залежно від негативної дії навколишнього середовища;

▲ велика увага приділена учасниками конференції питанню кислотності паперу, залежності цього параметру від часу виготовлення паперу і складу волокна та умов зберігання;

▲ питання збереження і консервації фотографій, особливо дагеротипів – одних із перших високоякісних фотодокументів, посіло одне з головних місць у роботі конференції;

▲ запропоновано оригінальні програмні продукти комп'ютерної технології для експертизи історичних документів;

▲ висвітлено питання впливу процесів ксерокопіювання та сканування на старіння, біостійкість та збереження паперу документів;

▲ наявність проблемних питань стосовно зберігання компакт-дисків (CD) та захист їх від дії мікроорганізмів;

▲ інші питання технології консервації і реставрації бібліотечних фондів.

Практично всі доповіді і розширені тези опубліковані і роздані організаторами учасникам конференції при реєстрації. Зупинимося на декількох наукових повідомленнях, які відзначалися новизною або нетрадиційним підходом до вирішення питань консервації стосовно дії плісняви на папір

та компакт-диски, використання нових дезінфектантів. Як правило, кожна доповідь підкріплювалась значним фактичним матеріалом, наприклад: при переміщенні фондів РНБ у нову будівлю близько 1 млн од. зб. протягом кількох останніх років пройшли санітарну дезінфекційну обробку.

Виступ **Світлани Добрусіної**, директора Федерального центру консервації бібліотечних фондів при РНБ був присвячений декільком проблемам. Найбільшу зацікавленість викликало питання активної реалізації «Національної програми збереження бібліотечних фондів Російської Федерації» та діяльність у цьому напрямі регіональних центрів консервації документів. Так, у 2002 р. РНБ здійснила підтримку проектів по створенню 12 регіональних центрів, а на кінець 2003 р. кількість центрів збільшилась майже у два рази. Міністерство культури Російської Федерації виділило кошти саме на створення секторів і центрів консервації при великих обласних і університетських бібліотеках. Звичайно, підтримка організації роботи таких науково-виробничих підрозділів потребує часу та фінансування. Федеральний центр консервації документів РНБ невеликим штатом своїх наукових співробітників досить успішно координує виконання завдань Національної програми у Російській Федерації. Після затвердження Програми на колегії Міністерства культури (№ 540 від 13. 09. 2000 р.) організаційні рішення по створенню регіональних центрів консервації при бібліотеках приймалися оперативним, підвищився і рівень контролю. Підтвердженням цього мала бути розробка наступних розділів Програми по збереженню бібліотечних документів на 2006–2010 рр. Також відзначалося, що діяльність по реставрації бібліотечних документів у Російській Федерації ліцензується, і РНБ уже отримала таку ліцензію від Міністерства культури.

**Євгенія Черніна**, науковий співробітник Федерального центру, зупинилася на питанні єдності мети, правил і принципів: консервація повинна бути науковою, виконуватися на основі результатів НДР із використанням сучасної апаратури і сучасних методик дослідження; на першому місці мають бути превентивні заходи, при відновленні документів необхідно дотримуватися принципу «необхідної достатності». У доповіді відмічалось: багато з того, що вважалось нормою 50–60 років тому, нині обмежується (наприклад, коли мова йде про ламінування документів чи відбілювання) або зовсім відхилено (так стоїть питання дезінфекції за допомогою формаліну). Разом з тим, зовсім не



Учасники конференції:  
**Микола Омельченко** (Центр консервації і реставрації НБУВ, Україна), **Світлана Добрусіна** (Федеральний центр консервації бібліотечних фондів РНБ, Російська Федерація), **Гельмут Банза** (Інститут консервації Державної бібліотеки Баварії, Німеччина)

без застережень приймаються нові методи, як приклад – тривалі дискусії стосовно зміцнення аркуша документа методом розщеплення паперу. У доповіді прозвучала думка про те, що у підготовці кадрів для консервації фондів немає єдності навіть серед керівництва бібліотечною справою, а життя показує, що потрібна система із декількох рівнів – «лікбез», початкова (професійне училище), середня і вища освіта.

Виступ професора **Юлії Нюкші** був присвячений виключно важливій проблемі – створенню професійного термінологічного словника для консерваторів. У доповіді на конкретних прикладах різних стандартів показана незгодженість навіть у визначенні такого терміна, як «документ». Не знайшлося у російській мові і точного перекладу слова «preservation», а еквівалент «збереження» не зовсім сподобався, і тому «не прижився» у практиці. Адже «preservation» – це термін широкого значення, який охоплює як консервацію, так і всю сукупність робіт для поліпшення фізичного стану документів, а тому доцільно залишити використання терміна «збереження», підкреслила доповідачка. Наводилися приклади незгодженого тлумачення навіть термінів конструктивних елементів книжки, а це ускладнює порозуміння, потребує вироблення єдиних підходів. Завдання полягає в тому, щоб загальноживані поняття, які склалися у галузі консервації бібліотечних фондів, підняти на рівень сучасних вимог.

Велику зацікавленість викликало повідомлення **Габрієли Віліямсон**, консультанта в галузі музейних споруд (Велика Британія), про особливості збереження документів на паперовому носії під час фото- та кінозйомки, а також проведення урочистих зібрань у стінах бібліотек, архівів та музеїв. Саме запобіжні заходи з боку консерваторів допомагають уникнути непорозуміння із замовниками

проведення урочистостей у таких закладах. У справі проведення представницьких заходів важливо враховувати напрями потоків повітря, режим системи кондиціонування тощо. Запропоновані консерваторами заходи протипожежної безпеки та збереження естетичного вигляду підлоги, як правило, завжди знаходять розуміння у гостей музеїв чи бібліотек. Ще одну небезпеку для колекцій становлять принесені гостями квіти, особливо лілія, пилок якої залишає сліди, що не змиваються. Загалом, у Великій Британії заборонено використовувати вази з водою для квітів під час проведення культурних заходів. Заходи консерватора полягають у відстоюванні безпеки колекцій і інтересів установи.

Вважаємо, що успіхом даної конференції стало висвітлення результатів роботи доктора Гельмута Банзи, провідного спеціаліста Інституту консервації книжок при Державній бібліотеці Баварії (Німеччина) про особливості впливу проклейки паперу на процеси його збереження та старіння. Отримані результати досліджень з питань хімії паперу вимагають додаткових зусиль, оскільки потребують скрупульозних і трудомістких хімічних досліджень такого складного та багатогранного матеріалу, як папір. Документи на паперовому носії відображають історію, а тому потрібно забезпечи-

ти їх надійне зберігання. Доповідь супроводжувалась неординарною постановкою питань збереження бібліотечних фондів, побудовою таблиць та співставленням різних за природою видів і характеристик паперу. Експериментальні дослідження, у яких безпосередньо взяв участь Гельмут Банза, засвідчили, що у справі збереження бібліотечних фондів питанню проклейки паперу документів не приділялося достатньої уваги, особливо при їх розміщенні на бібліотечній полиці та дії сонячного світла.

На конференції порушувалися питання кліматології приміщень, екологічної безпеки та екологічного матеріалознавства, виділення пігментних плям у рукописах, пошкодження мікроміцетами друкованої продукції довготривалого зберігання, оправи зі шкіри, використання сучасних методів консервації пергаменту та ряд інших. У цілому, конференція була дуже цікавою і корисною для її учасників і показала, що навіть незначні заходи по збереженню культурної спадщини приносять позитивні результати і сприяють уповільненню процесу старіння матеріальної основи бібліотечних документів.

*Микола ОМЕЛЬЧЕНКО,  
канд. техн. наук, н. с. НБУВ*

## **Зміцнюємо міжбібліотечні зв'язки:**

**нарада представників Ради директорів наукових бібліотек і інформаційних центрів академій наук – членів МААН і Асоціації бібліотек України**

**17** лютого 2004 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбулася робоча нарада, у якій взяли участь Голова Ради директорів наукових бібліотек і інформаційних центрів академій наук – членів МААН, президент Асоціації бібліотек України (АБУ), генеральний директор НБУВ, академік НАН України О. С. Онищенко, заступник Голови Ради директорів, директор Бібліотеки Російської академії наук (БАН), д-р пед. наук, професор В. П. Леонов, Голова Виконавчого комітету АБУ, заступник генерального директора НБУВ, канд. іст. наук А. Г. Бровкін, провідні фахівці НБУВ, члени АБУ, які очолюють комітети та комісії Асоціації. Вів засідання О. С. Онищенко.

На нараді обговорювалися питання багаторічного співробітництва НБУВ і БАН з основних напрямів бібліотечно-інформаційної діяльності:

обмін виданнями, науковою інформацією в традиційному й онлайн-режимі, інформаційними електронними ресурсами, виставками; обмін фахівцями; здійснення наукових досліджень; перспективи проведення спільних конференцій і семінарів.

Розвиткові співробітництва двох бібліотек, формуванню і взаємовикористанню їхніх бібліотечно-інформаційних ресурсів, на думку присутніх, сприятиме обмін електронними інформаційними ресурсами – електронними версіями наукових видань, відкритою науковою інформацією (реферативними, повнотекстовими, проблемно-орієнтованими, політематичними базами даних), яка створюється в науково-дослідних установах академій наук, бібліотекознавчими, бібліографознавчими, книгознавчими, наукознавчими виданнями.

Учасників наради зацікавив, зокрема, проект «Бібліотека – суспільству», в рамках якого НБУВ з 2003 р. створює і тиражує на компакт-дисках електронні видання п'яти галузевих серій (природничі, технічні, соціогуманітарні, аграрні науки, медицина). Зацікавленість фахівців викликав і проект зі створення електронного масиву рукописної, архівної та книжкової спадщини «Пам'ять України» – складової міжнародної програми «Пам'ять світу».

Директор БАН В. П. Леонов поінформував присутніх про проект зі створення електронної колекції (бібліотеки) видань друкарні Свято-Успенської Почаївської лаври XVII-XX ст., що зберігаються у фондах Бібліотеки. Проект підтримують найбільші бібліотеки Росії, зокрема Російська національна, Російська державна, бібліотека Санкт-Петербурзького державного університету, а також Державна бібліотека Баварії (Німеччина). БАН вже підготовлено дві повнотекстові електронні книги з колекції.

Учасники наради підтримали пропозицію генерального директора НБУВ О. С. Онищенко щодо організації спільної роботи зі створення «Почаївської колекції» в електронному і друкованому вигляді. НБУВ, у фондах якої теж зберігаються книги Почаївської друкарні, підготує бібліографічні списки цих видань і найближчим часом підключиться до спільної реалізації проекту.

Цікавим був і обмін досвідом бібліотек зі створення національних бібліографічних репертуарів. Зокрема, мова йшла про Слов'янський фонд БАН – одне з найбільших у світі зібрань слов'янської книги XVII – початку XIX ст., у складі якого – колекція українських книг. Присутні підтримали ідею про спільну роботу російських та українських бібліографів і книгознавців з наукового опрацювання видань Слов'янського фонду, підготовки бібліографічних покажчиків і друкованих каталогів його українських видань.

Торкнулися учасники засідання і проблем науково-дослідної діяльності, зокрема пов'язаних із трансформацією поняття професійного іміджу бібліотекаря в умовах інформаційного суспільства. Було прийнято рішення щодо організації і проведення спільних бібліотекознавчих досліджень за темами «Бібліотекознавство як професія», «Бібліографознавство як професія», обміну інформацією про науково-дослідні роботи, друкованими й електронними методичними і бібліографічними посібниками; обміну фахівцями, організації спільних

заходів з підготовки, підвищення кваліфікації і перепідготовки бібліотечних кадрів; проведення міжнародних наукових семінарів, конференцій, зокрема організації електронної конференції з актуальних проблем бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, науково-інформаційної діяльності під егідою МААН та АБУ.

Особливу увагу присутніх привернули питання фізичного збереження, консервації, реставрації, репрографії бібліотечних і архівних фондів, оскільки обидві бібліотеки мають певний досвід роботи з урятування в екстремальних ситуаціях і відновлення унікальних видань та бібліотечних колекцій. БАН з 1991 р. у рамках угоди про співробітництво з Бібліотекою Конгресу США реалізує програму «фазової консервації» видань, ушкоджених під час пожежі вогнем і водою. Бібліотекою розробляються технології реставрації документів, створено комплексну автоматизовану пошукову систему з фізичного збереження бібліотечних фондів.

НБУВ зацікавлена у співробітництві з питань збереження унікальних бібліотечних фондів, зокрема в проведенні спільних наукових досліджень і робіт в галузі превентивної консервації і реставрації видань.

Обговорювалися на засіданні і питання організації діяльності Ради директорів наукових бібліотек і інформаційних центрів академій наук – членів МААН. Учасники наради схвалили роботу НБУВ, базової установи Ради директорів, з представлення на її веб-сайті інформації про найважливіші події в житті академічних наукових бібліотек і інформаційних центрів, про заходи з актуальної бібліотечно-інформаційної тематики, діяльність бібліотечних асоціацій, представлення електронних версій наукової й інформаційно-бібліографічної продукції установ. У 2004 р. у рубрику «Бібліотеки-ювіляри» на веб-сторінці Ради директорів будуть розміщені матеріали, присвячені 290-річчю заснування БАН.

На нараді генеральний директор НБУВ О. С. Онищенко та директор БАН підписали угоду про співробітництво, мета якої – інтеграція і взаємовикористання інформаційних ресурсів, підтримка наукових і фахових контактів, сприяння культурному обміну між Україною і Росією.

*Тетяна КУЛАКОВСЬКА,  
н. с. НБУВ*

**Бібліотечний вісник**

Науково-теоретичний та практичний журнал  
Заснований у 1993 році  
Виходить 6 разів на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію  
КВ № 189 від 09.11.1993 р.

Адреса редакції:  
03039, Україна, Київ-39, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, НБУВ.  
Тел. 267-48-62.  
E-mail: b\_visnyk@csl.freenet.kiev.ua  
www.nbu.gov.ua

Редакційна колегія журналу не завжди поділяє думку авторів.

Затверджено до друку рішенням вченої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Редактор *О. Клименко*  
Комп'ютерна верстка *Л. Климова*  
Комп'ютерний набір *Т. Галемова*

Підп. до друку 22.04.2004. Офс. друк. Формат 60x84/8. Папір офс. Ум. друк. арк. 6,04.  
Обл.-вид. арк. 6,75. Наклад 1500 прим. Зам. 5.  
Видруковано у Науково-видавничому центрі НБУВ.

04.339-23

Передплатний індекс 74049